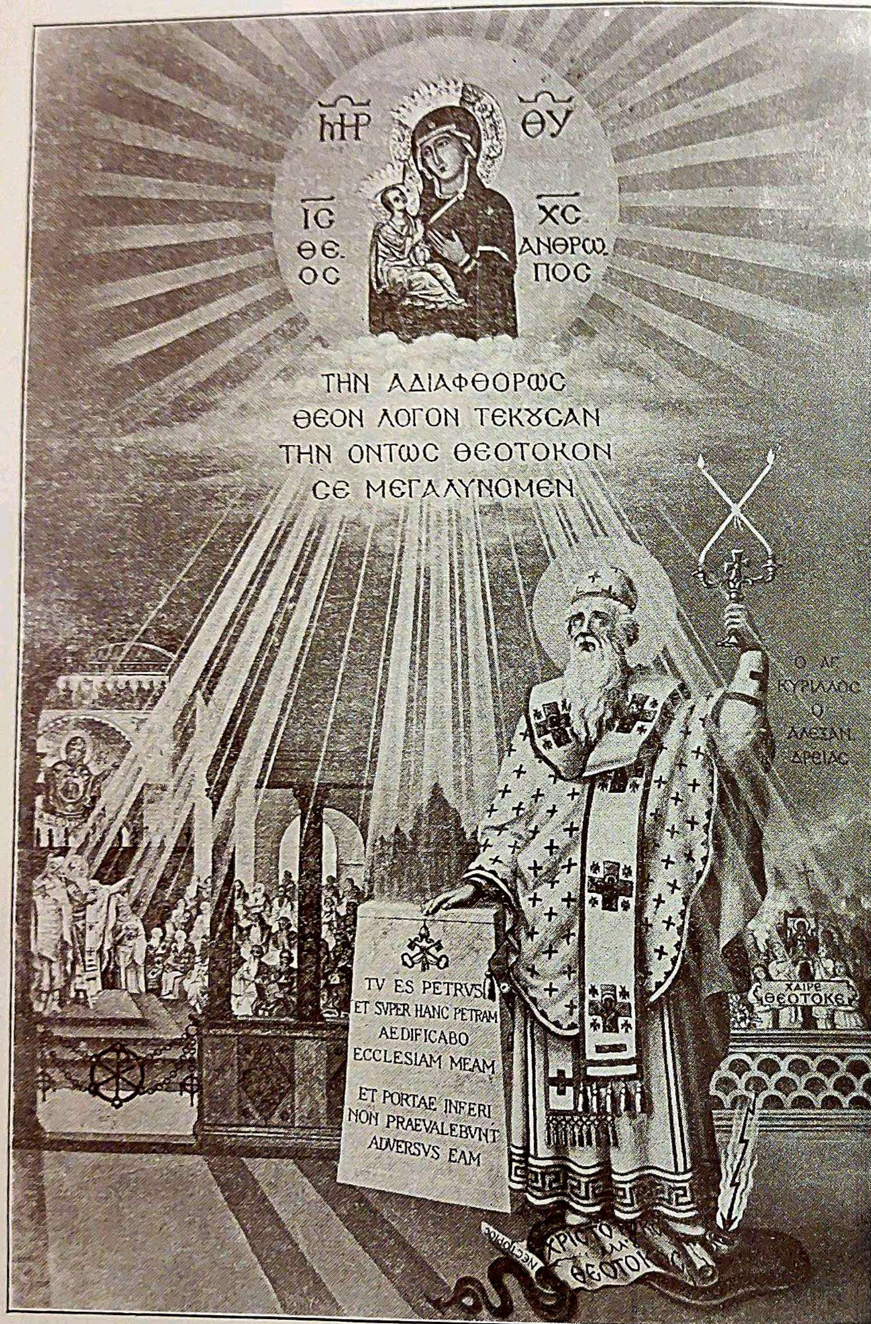

Presvijetlom gospodinu
Mgru Dru A. Slamniću
u znak srdačne zahvalnosti i štovanja
fra. K. Dr. Balić

SPOMEN-SLIKA 1500-GODIŠNJICE EFESKOG SABORA
431–1931
Sv. Ćiril Aleksandrijski delegat Pape Celestina I.
na trećem općem crkvenom saboru u Efesu, dne 22 lipnja 431
proglasuje božansko materinstvo Marijino.

KROZ MARIJIN PERIVOJ

Štovanje Bl. Djevice Marije u franj. Provinciji Presv. Otkupitelja

Napisao
Dr. Fra KARLO BALIĆ
profesor Bogoslovije u Makarskoj

Preštampano iz «Nove Revije» s Dodatkom dvanaest pjesama o Bl. Djevici i 51 ilustracija.

Knjiga četrnaesta „Knjižnice Nove Revije".

Šibenik 1931

Predgovor

Ovo je djelce izašlo kao prilog jubilarnog broja „Nove Revije" prigodom hiljadupetstogodišnjice općeg crkvenog sabora u Efesu. Veoma opsežnu i zamršenu temu morao sam u posve kratko vrijeme obraditi, a i prostor bijaše ograničen. Ipak mnogi su izrazili želju, da se i posebno štampa; što eto i činim.

Naslov „Kroz Marijin Perivoj" ne će zacijelo nikoga začuditi. Anima christiana est naturaliter mariana! U svakoj duši, u kojoj Isus prebiva, ima kapelica, svetište posvećeno Djevici-Majci. Čitava je kat. Crkva u neku ruku Marijin Perivoj. No gdje je kršćanski život razvijeniji, tu ovaj korjen proizvađa i bujnije cvijeće, divnije plodove Marijina srdačnog štovanja. Belgijanci, Francuzi, Španjolci i drugi narodi pišu posebne knjige da pokažu, kako je njihova domovina „Marijin Perivoj" *par excellence*. I slavenski narodi nekim svetim ponosom nazivlju Bogorodicu svojom Kraljicom. Koje mjesto zauzimlje Provincija Presv. Otkupitelja u ovom kraljevstvu, u ovom perivoju Marijinu, moći će svatko razabrati iz onoga, što je u ovome djelcu ukratko rečeno.

Na svršetku sam nadodao ne samo kazalo imena i stvari nego i nekoliko pjesmica izvađenih iz starih izdanja „Stipanjače", „Babuše", Posilovića, Jurića itd. Dok su knjižničari velikom pomnjom stavljali pod broj opsežna djela sredovječnih teologa, kao da nijesu držali vrijednim, da među učene knjige stave naše lijepe molitvenike. Stara izdanja „Stipanjače", Posilovića itd. možeš lako naći po seoskim kolibicama, ali ćeš ih uzalud tražiti po mnogim bilo samostanskim bilo gradskim bibliotekama. Stoga, mislim, neki izvadci iz tih izdanja ne će biti bezkorisni. Bit će na ovaj način lakše ustanoviti odnošaj između „Stipanjače", „Babuše", Posilovića i narodne pobožne pjesme, kao što i odnošaj između Kneževićevih i Jurićevih pjesama...

Dosta lijep broj slika Gospinih prilika i svetišta stavlja nam zorno pred oči one misli, koje sam u ovoj knjizi obradio.

Dužnost mi je, da se zahvalim braći župnicima i gvardijanima na moralnoj i materijalnoj pomoći. Na osobit pak način osjećam se dužnim da se zahvalim M. P. O. fra Petru Dru Grabiću, koji je kao uvijek tako i ovaj put omogućio, da moje čedno

pero dođe do izražaja. Njegova je uprav bila ideja, kao vrijednog urednika „Nove Revije", da se desetgodišnjica tog našeg obljubljenog štiva, uz druge razne članke o Kraljici neba i zemlje, proslavi i posebnom knjigom. Njemu dakle hvala, čast i moje osobito, harno priznanje!

Makarska, Badnji dan 1931.

Fra Karlo Balić.

Mnogopoštovanom OCU FRA MARKU IVANDIĆU
Svome dragom i milom rođaku
Redodržave Presv. Otkupitelja
Višegodišnjem prezaslužnom Provincijalu
Revnom marnom odanom
Slave Marijine
Širitelju
Koji i danas u poodmakloj dobi
Blagoslovljena radina života
Iz franjevačkog perivoja u Makarskoj
Gdje se odgajaju budući zastavnici
Marijina slavnoga Imena
Zborom Tvorom Primjerom
Slavu Njezinu
Širi
U znak duboke ljubavi harnosti i poštovanja
Ovo djelce
Posvećujem.

PISAC.

SUMMARIUM

HORTUS MARIANUS

De cultu B. V. Mariae in Provincia Franciscana Ssmi Redemptoris in Dalmatia

Provincia SSmi Redemptoris in Dalmatia ex tredecim conventibus et plusquam 80 paroeciis coalescit. Munus vero pastorale suam notam suamque physiologiam prorsus peculiarem constituit. In quo munere obeundo cultum Beatissimae Virginis pro virili parte promovebat. Anno Mariano recurrente, historiam huius cultus brevi calamo exhibere, opportunum iudicamus.

I. DE CONVENTIBUS ET PAROECIIS. — E tredecim conventibus octo B. Virgini dicati sunt. — *Conventus Matris Gratiarum Vissovatii.* In amoenissima insula *Visovac* invenitur. Saec. XV originem ducens ab anno 1676 sub nomine *Matris Gratiarum* venit. Anno 1648 Fratres ob metum Turcarum Sibenicum refugerunt miraculosam B. Virginis imaginem praecedere facientes. Postea vero cum imagine reversi sunt. Imago Virginis concursu populi e tota Dalmatia septentrionali honoratur. A fidelibus Vissovatium antonomastice *„Locus sanctus, Insula Mariana"* nominatur. — *Conventus Matris Gratiarum Signii.* In nobili augustaque ecclesia imago miraculosa *Matris Gratiarum* specialissima omnino veneratione colitur. De historia huius sanctuarii deque miraculis a Virgine patratis specialia opera scripta sunt a Dre J. Marković et a Dre S. Petrov, viris arte critica indutis. Mirabile consecuta est iter haec Deiparae imago. In conventu enim S. Petri Ramae in Bosnia miraculis claruit et concursu populi honorabatur. Anno deinde 1686 Fratres una cum populo prae metu Turcarum Dalmatiam petierunt miraculosa imagine praeeunte. Per plures annos diversis in locis refugium poscentes, denique Signii pedem fixerunt. Anno 1715 gloriosissima victoria de Saracenis per intercessionem Virginis obtenta, tanta percrebuit per totam Dalmatiam, Bosniam, Hercegovinam ... huius sanctissimae imaginis fama, ut undequaque quotidie illuc confluant non vicini modo, sed etiam longe dissiti. Imago pulchrior est, quam ut a natura esse picta, credi possit. Porro variasse vultum, et doloris quandoque ac laetitiae signa dedisse, si fides iuramento habetur, quo testes omni exceptione majores factum affirmarunt, dubitari non potest. — *Conventus B. Virginis Mariae Salutis Spalati.* Anno 1731—2 lue contagiosa Dalmatiam affligente cives suburbii Dobri imaginem Virginis e Venetiis obtinuerunt ad eamque confugentes mirabile auxilium experti sunt. B. Virgo *Dobri* immunem a lue servavit, ita ut nemo unus repertus sit in quem pestis saeviret, quae circumiacentem regionem corripiebat. Tempore pestis 1764 iterum audita sunt vota fidelium. *Imago* repraesentat B. Virginem cum Filio Iesu. Super omnia spectatorem trahit reciprocus amor Matris et Infantuli. Ornatur haec imago auro et gemmis et populi supplicantis affluxu pene continuo. Hoc anno e

comportatis a civibus pecuniis sumptuosum templum initium sumet. — *Conventus B. V. De Monte Carmelo Alminii.* Prostat in templo statua lignea Virginis antiquitate insignis. Origo eius et hominum memoriam et scriptorum diligentiam fugit. Titulum autem maiores dedere et voluere, ut a posteris appelaretur *Gospa od Skalice (Virgo de Scala).* Anno 1716 a civibus in custodiam Fratrum Minorum tradita est. Tam miraculosa est ut magnetis instar trahat non modo vicinos verum etiam dissitos. — Antiquissimi *Conventus Makarskensis* et *Zaostrogiensis* B. Virgini in coelum assumptae dicati sunt. Temporibus illis, quibus pestis intus, foris hostis, fames ubique certatim suas agebant strages, haec Virginis sanctuaria unicum refugium populi erant. — *Conventus Karinensis* B. Virgi Immaculatae sacratus est. In hoc Virginis templo milleni tum catholici, tum graeco ritui addicti, absque religionis discrimine, vota solvunt. — In *Conventu S. Laurentii Sibenici* imago est Virginis Filium tenentis brachio, saevissimum quemque vel solo aspectu lenitura. A gratiis, quas praestat, nomen *Matris Gratiarum* est sortita. Anno 1648 Fratres prae metu Turcarum Vissovatio relicto, hanc imaginem secum portarunt. Cultus Virginis in dies augetur. — In altari principi duae sunt statuae e candidissimo marmore artis non contemnendae, Annuntiationem Virginis repraesentantes. Conventus habet plures imagines Virginis peritissimo penicello (Tintoretti, G. Renni...) depictas. — De imagine B. Virginis, quae summa veneratione colitur in ecclesia *Conventus S. Francisci Imothensis* appono verba instrumenti circa an. 1730 confecti, quae ita sonant: „spirat odorem suavitatis et movet affectum et corda hominum ad devotionem". — Imaginem Virginis brachio Filium tenentis, quae in ecclesia *Conventus Živogostensis* veneratur pinxit anno 1727 Budae, Policarpus Falconerius Scotus; curavit vero P. Carapandža. — Antiquissima imago B. Virginis in *Conventu S. Martini* in insula Brachia, nomen habet *Dispensatrix omnium Gratiarum.* Allata est anno 1648. — Imagini quae in ecclesia *Conventus Thinniensis* insigni cultu veneratur maiores titulum *Matris Misericordiae* dedere. Initio saec. XIX lue pestifera per urbem grassante, fideles auxilium Virginis invocant, quae votis favens, luem abegit. — Longum sane esset hic omnes illas parochias ennumerare in quibus imagines B. Virginis auro et gemmis ornatae populique supplicantis affluxu venerantur. Non possumus tamen quin nominemus *Vrgorac,* ubi Franciscani anno 1690 mosqueam Turcarum in ecclesiam B. Virginis converterunt. Deipara in tabula lignea cum puero Iesu picta est. Videtur esse ectypon *S. Mariae Maioris.* — In pago *Hrvatce* est imago Matris Dolorosae: praeclarum opus ignoti auctoris...

II. DECRETA DE CULTU VIRGINIS. — Decursu saeculorum varia decreta ad cultum Virginis promovendum, a superiobus edita sunt. Ita anno 1701, 1726, 1742, 1767, 1774 etc. Die 20 sept. 1726 Minister Provincialis Fr. Paulus Nikolić praecepit „ut in litaniis eiusdem gloriosissimae Virginis post *Regina sanctorum omnium,* addatur *Regina immaculate concepta..."*

III. DE LITERATURA MARIANA. — Vix existit liber a quopiam Franciscano Provinciae SS. Redemptoris scriptus, qui de Maria prorsus taceret. In diversis tractatibus Franciscani laudes B. M. inseruerunt. — *P. Hieronymus Filipović* (1686—1765) Philosophiae ac Theologiae Perusii operam dedit et Florentiae Lecturam Philosophiae magno cum honore sustinuit. Plura scripsit et in documento 1765 confecto, legitur „scriptis suis aureis totum pene Illyricum illustravit." Opus tamen praecipuum est *„Pripovidanje nauka Karstijanskoga — Ennuntiatio doctrinae christianae"* (Venetiis 1750). In quo opere plures sermones de B. Virgine inveniuntur, et praesertim *Explicatio Salutationis Angelicae* quatuordecim sermonibus constans. — *P. Iosephus Banovac* († 1771), concionator celebris ,sermones magni momenti de B. Virgine Venetiis 1747, 1759 etc. typis mandavit. — *P. Thomas Babić* († 1750), concionator celebris, scriptor eximius, librum valde utilem, quem *Flos multiplicis odoris spiritualis — Cvit razlika mirisa duhovnoga,* intitulavit, anno 1726 Venetiis in lucem dedit. In hoc opere egregie cecinit ea, quae B. Virginis vitam et obitum concernunt. Plura encomia Deiparae proponuntur: Magna Dei Mater concepta sine labe; Maria Virgo recens nata; Maria Virgo templo se sistens; Maria Virgo invisens Elisabetham; Virgo in coelum assumpta etc. — *P. Petrus Knežević* (1702—1768) nobilis poëta carminibus celebravit omnes praerogativas Virginis omniaque fere sanctuaria eius in Dalmatia descripsit in opere *„Pisme duhovne — Carmina spiritualia"* (Venetiis 1765). — Hac periodo, quae „Aurea aetas" dici meruerit, plures alii patres elegantissimo stylo de B. Virgine scripserunt. Ita Fr. S. Badrić († 1747), Fr. M. Zoričić († 1783), Fr. L. Vladimirović († 1788) etc.

Omnes scriptores quorum nomina recensuimus, immunitatem ab originali noxa clare docuerunt. Item, in scriptis eorum doctrina de Maria Dispensatrice omnium gratiarum luculentissime exponitur: saepe loquuntur Deum totius boni plenitudinem in Mariae manus posuisse et voluisse totum nos habere per Mariam...

IV. DE INFLUXU IN EVOLUTIONEM CULTUS VIRGINIS APUD POPULUM FIDELEM. Illis nequissimis temporibus quibus magna pars Dalmatiae Turcico dominatui subiecta erat, pastoribus oviculisque unicum solatium, unicum refugium benignissima Mater Gratiarum erat. Pudori violentia insolens, religioni Turcicus furor, tyranicas dabant leges. Franciscani libros sacros scripserunt ad extirpanda vitia quae sub dominio Turcico irrepserunt necnon ad mitigandos animos fidelium continuis bellis efferatos. Et revera, populo tam accepti facti sunt, ut multi rustici cantinellas Fr. Babić et Fr. Knežević ad hodiernum diem libentissime recitent. Populus fidelis ad mentem scriptorum, de quibus locuti sumus, canit metro laudes B. Virginis, piaque ad eam dirigit suspiria.

Nostris diebus Provincia SSmi Redemptoris ulterius pergit, vestigia patrum premens. A. R. P. Petrus Grabić, Minister Provincialis, a Sancta Sede facultatem obtinuit festum Mariae omnium gratiarum Me-

diatricis in omnibus ecclesiis celebrandi; Zagrabiae hoc anno novus conventus fundatus et B. M. Virgini de Lourdes sacratus est; sanctuaria Virginis Sinj et Split periodica *„Gospa Sinjska"* et *„Čudotvorna Gospa od Zdravlja"* ad promovendum cultum Virginis in lucem edunt. Denique hoc anno Virgini Deiparae dicato, *Institutum Theologicum Makarskense* collectionem *„Bibliotheca Mariana Medii Aevi"* inauguravit. — Adveniat Regnum Mariae!

SKRAĆENICE:

AM = samostanski arhiv u Makarskoj.

AS = samostanski arhiv u Sinju.

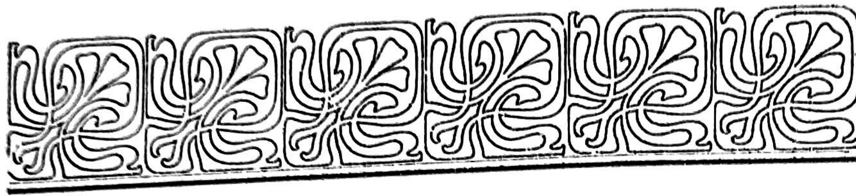
ALŠ = arhiv u samostanu sv. Lovre u Šibeniku.

AŽ = samostanski arhiv u Živogošću.

AV = samostanski arhiv na Visovcu.

AZ = samostanski arhiv u Zaostrogu.

LAPM = Liber Archivialis Provinciae u Makarskoj.

Sv. Bonaventura tvrdi, da je Serafinski Otac imao uprav nevjerojatnu pobožnost prema bl. Djevici,[1] a državni tajnik Pija X Merry del Val u službenom pismu od god. 1904 veli, da je Franjevački Red odmah u početku ovu pobožnost svoga Oca kao slatko mlijeko usisao.[2] U ovoj ljubavi prema Mariji nijesu naši franjevci ni najmanje zaostali za drugom svojom braćom širom kat. svijeta. Povijest franjevačkih svetišta Trsata, Sinja, Olova, Brezja, Dubrovnika i mnogih drugih pokazala bi nam, kako naše franjevačke provincije zauzimlju odlično mjesto u tom pogledu. Moja je bila živa želja da ovdje opišem ukratko tu povijest. No spriječen raznim okolnostima, moram se zadovoljiti s nekoliko kratkih bilješki o štovanju bl. Djevice u Provinciji Presv. Otkupitelja.[3]

U teškim danima Turske najezde Gospina svetišta Sinj, Visovac, Makarska, Zaostrog itd. bijahu tako reći i otac i majka i učitelj i utješitelj našem patničkom narodu. Tu se je uzdržao žrtvenik vjere i domovine za toliko ratovanja i selenja, kužnih i gladnih godina. Iz tih samostana sinovi Asiškoga Ubogara nosili su zublju prosvjete kroz pustošna brda i doline. Gospina svetišta bijahu sjajna luč, zvijezda polarnica, prema kojoj su se okrećala srca našega naroda: bijahu zalog sretnije budućnosti, znak u kojemu će se pobjediti. Osim toga čitav rad, sva književna djelatnost dalmatinskih franjevaca nosi na sebi marijanski pečat.

---

[1] S. Bonaventura, *Legenda S. Francisci,* cap. X, 3: „Matrem Domini Iesu Christi *indicibili* completebatur amore". *(Opera Omnia,* ed. Quarachi 1898 T. VIII 530).

[2] „Tamquam dulce lac combibit". Cf. P. Pauwels, *I francescani e la Immacolata Concezione* (francuski pr. od Molini) str. 11. Roma, 1904.

[3] U *Novoj Reviji* već je izišla lijepa povijest provincije iz pera Fra Karla Eterovića (NR VIII br. 3—4). Štampana je i kao 23 *Knjižica NR.* Eterović je napisao i crticu *Dalmatinski franjevci, Nebeskoj Majci,* u *Gospa Sinjska* VI (1927) 120—121.

Iz ovoga, što je rečeno već se lako može razabrati sadržaj, značenje i poteškoće teme, koju sam uzeo da obradim. Ponajprije navest ću sve samostane i župe posvećene bl. Djevici, kao što i one slike Gospine prema kojima ili narod iskazuje osobito štovanje ili se odlikuju umjetničkom vrijednošću. U drugom dijelu iznijet ću nekoliko odredaba o štovanju Kraljice franjevačkog Reda. Zatim ću kratkim potezima prikazati literaturu o bl. Djevici, i napokon širenje Marijine slave u narodu. Budući da su mnoga pitanja, koja su vezana s obradbom ove teme još nerješena, morat ću se ovdje, ondje na nje osvrnuti da slika bude potpunija i življa.

I. SAMOSTANI I ŽUPE

Provincija Presv. Otkupitelja ima dvanaest samostana, a pojedine župe **de jure** pripadaju pojedinim samostanima. Franjevci župnikuju na mnogim župama od Neretve do Velebita; od mora do dinarskih gora. Sedam je samostana posvećeno bl. Djevici. Tu su svi učilišni samostani: Sinj, Zaostrog, Makarska, Visovac. Također velik broj župa štuje Mariju kao osobitu svoju zaštitnicu.[4]

SAMOSTAN MAJKE OD MILOSTI U SINJU

Nije potrebno više pisati povijest sinjskog svetišta nakon onako lijepih rasprava i članaka poznatog našeg pisca O. fra Stanka Dra Petrova.[5] — U srednjem vijeku Sinj bijaše sijelo moćnih cetinskih knezova, od kojih se osobito ističu Nelepići Ivan II. i sin mu Ivan III. Ban Ivan Nelepić, koji od god. 1345 vlada Cetinom, ljubio je veoma sinove Asiškoga Ubožara i podigao im samostan i crkvu, u kojoj se štovala čudotvorna prilika bl. Djevice. U XV. vijeku sve to poruši turska sila i za jedan vijek i po stenjala je sinjska krajina pod turskim kopitom. Kad je god. 1686 naša vojska otela Sinj Turcima siđoše fratri iz Rame s pu-

---

[4] Obratio sam se na sve župnike i gvardijane, da me izvjeste o pobožnosti prema Mariji u njihovim župama. Braća su se molbi spremno odazvala, pak im i ovim putem srdačna hvala! Podaci o župama, koje ću spomenuti dobrim su dijelom uzeti iz tih službenih izvještaja. Nažalost, radi ograničena prostora, mogu se osvrnuti gotovo samo na župe Gospi posvećene. No drugom zgodom bit će svi izvještaji upotrebljeni.

[5] Fra S. Petrov, *Gospa Sinjska,* povijest sinjskoga prošteništa sa slikama. Knj. 258 *Jeronimske Knjižice;* Marković-Petrov, *Gospa Sinjska.* Split, 1921; *Vjenčić molitava na čast Čudotvorne Gospe Sinjske.* Šibenik, 1929. Fra Stanko je kao urednik glasnika *Gospa Sinjska* objelodanio mnogo krasnih crtica, pjesama o Gospinu svetištu. Šteta, što nije posebno štampao barem one lijepe crtice „Po stopama otaca".

kom, noseći čudotvornu sliku Majke od Milosti. U Sinju ne nađoše ni kuće ni kućišta. Neki ostadoše s pukom, a drugi s Gospom pođoše na Dugopolje. Turci su za njima išli u potjeru i stoga zatvoriše se u klišku tvrđavu, odakle se spustiše u Split. Tu ostadoše devet godina. God. 1696 kridimice odnesoše fratri Gospu u Sinj i smjestiše je u crkvicu pod gradom. Čitavu ovu povijest pretočio je u stihove Marijin pjesnik, član Provincije Presv. Otkupitelja Fra Petar Knežević. On spominje kako je uprav triumfalno dočekana i primljena od Sinjana Ona, koja će im biti za uvijek osobita svetinja — duša i ures.

Prama tebi izajdoše
Cetinjani s barijaci
A za njima svi dojdoše
I misnici sa svim djaci:

Na kolina svi padoše,
Kako tebe upaziše
Fale Bogu svi dadoše,
I tebi se pokloniše.[6]

Ljubav prema Mariji silila je i franjevce i vjernike da joj sagrade dostojno svetište. I god. 1699 udariše temelj današnjoj crkvi i samostanu. Tu se namjestiše čuvari Gospina svetišta god. 1715.[7] Ali gle! Malo je dana prošlo, kad primiše vijest da je rat navješten! Gospa ostavlja novu crkvu. Fratri se s Njom zatvaraju u tvrđavu. Na 14 kolovoza turska vojska jurišaje na grad. Fratri i vjernici neprestano su gledali sliku bl. Djevice. I grad bi čudnovato oslobođen!

---

[6] Knežević je više pjesama spjevao o Gospi Sinjskoj, a uglavnom su objelodanjene u knjizi „Pisme duhovne razlike" (Mleci, 1765), posvećene Gospi Sinjskoj.

[7] Budući da je sinjski samostan samo nastavak samostana u Rami, stoga se u početku u službenim spisima i nazivlje „S. Petri", kako se je onaj u Rami nazivao. Tako na kapitulu u Visovcu 17 lipnja 1696 bi izabran za gvardijana „in Conventu S. Petri de Sign P. Paulus Vuckovich" (LAPM 5). Na sastanku u Velici 1697 i ne spominje se Sinj nego „Conventus S. Petri de Rama" (LAPM 12). U službenim aktima od god. 1700 čitamo: „Pro Conventu S. Petri Rhamae sub Segnio R. P. Stephanus Vuknilovich" (LA PM 23), a tako isto i u spisima od 1701 (LAPM 34). No god. 1702 na kapitulu u Velici nazvat je „S. Mariae" (LAPM 40). Ipak još se taj naziv ne bijaše ustalio. God. 1703 na sastanku u Visovcu dolazi pod naslovom Sv. Frane „S. Francisci Signi" (LAPM 44), a tako isto u jednom aktu od 1711 (LAPM 99). Godine 1730 držat je definitorijalni sastanak „In Conventu Nr'o S. Mariae Gratiarum Signi" (LAPM 218). I od ovoga časa ovaj naziv „Sanctae Mariae Gratiarum" ističe se svugdje. Cf. A M, Acta Turić 33; Acta Vučić 19 itd. Da su starešine ispočetka naglašivali naziv *S. Petri* jedino stoga da sačuvaju uspomenu na samostan u Rami, to se razabire iz dekreta izdata u Velici 1698 proti gvardijanu fra Pavlu Vučkoviću i sinjskim fratrima (LAPM 15). Fra Pavao je poslije dobio zasluženu zadovoljštinu . . .

Liber Archivialis piše, da su Turci vidjeli na tvrđavi Bl. Djevicu i da su pobjegli: „Mahometani fassi sunt, in aere effigiem feminae se vidisse, a qua perterrefacti ac infirmitate in castris exorsa, valde debilitati ,in Bosnam redierunt".[8]

Kad Turčin jasnu taku svitlost vidi,
I da to viša sveđer biti slidi,
Vojska se diže, i natrag pobiže,
Smetena čudno.

Ter čija slika ovo more biti,
Tko l' može jakost taku razrušiti,
Već Ti priblaga, Ti Majko pridraga
Našega Boga.[9]

Ova pobjeda Gospe Sinjske nad Turcima pronijela se je munjevitom brzinom širom naše domovine. Posvuda bijaše neopisivo veselje: pjevale su se pjesme zahvalnice, podizali se spomenici. Nadbiskup Kupili u Splitu i na Klisu prinese Svevišnjemu žrtvu zahvalnicu. U samomu Sinju veselju nije bilo ni kraja ni konca. Časnici i poglavari sakupiše između sebe 80 cekina i poslaše u Mletke da se skuje zlatna kruna, koju god. 1717 na glavu Djevice postavi nadbiskup Kupili. Na rubovima se i danas čitaju slova: „In perpetuum coronata triumphat Anno MDCCXV." Sinjani na ovu uspomenu ustanoviše poznatu igru Alke, koja se i danas trči sutradan po velikoj Gospi. Grabovac i Kačić — kako ćemo poslije vidjeti i drugi pjesnici opjevaše ovaj znameniti događaj. Slikari nijesu zaostali za pjesnicima. Osim slike u sinjskom samostanu, koja nam prikazuje pobjedu nad Turcima 1715, značajna je slika, koja se danas nalazi nad vratima u sakristiji starodrevne crkve sv. Ivana u Omišu. Poznato je da za vrijeme sinjskog rata 1715 u Omišu čitavu noć vjerni puk klečao pred slikom bl. Djevice. I na glas o pobjedi kršćanske vojske Omišani digoše vječni spomenik u slavu Djevice. Na spomenutoj slici prikazata je bl. Djevica gdje nad tvrđavom lebdi u stanju molitve: oči uprte prema nebu, a ruke raširene. S desne joj je sv. Bernardo, a s lijeve sv. Ante, Nad glavom velikim bijelim slovima natpis „Vittoria dei Signani contro i Turchi per intercessione di M. V. ottenuta li 15 Agosto 1715". Ispod bl. Djevice prikazat sv. Mihovil, kako Turske siječe glave: Turci bježe, da si barem život spase.[10]

Ne ću izbrajati čudesa ni milosti Gospe Sinjske, jer je svakomu dobro poznato, koliko je ona moćna, koliko dobrostiva. To svjedoče oni zlatni lanci, kolajne, križevi, tri velika srca, mre-

---

[8] LAPM 282.

[9] Knežević, Razne pjesme u rukopisu u *AS*.

[10] Matas, Zlatović i drugi vele, da se nalazi u filipinskoj crkvi u Brelima slika sinjskog rata. Obratio sam se na župnika velč. Soljanića, koji me izvješćuje, da niti u filipinskoj crkvi ima te slike niti se tko sjeća, da je bila. Valjda je prinešena u Split. U spomenutoj crkvi bila je i sjedalica i pastoral pk. Bijankovića, pa je to prošle godine odnešeno u Split.

žica od stotina zrnaca sitna bisera. Svjedoči onaj krasni srebreni okvir; svjedoče oni divni prizori vjere i ljubavi, koji se svake godine na 15 kolovoza u Sinju odigravaju. Nije moguće opisati, koliko se je pred slikom Gospe Sinjske suza osušilo, bijede ublažilo, nepravda oprostilo, odluka za dobra djela stvorilo...

A sve dare i milosti,
Koje ti nam hoti dati,
Nije jezik moj za dosti,
Za moći ih iskazati...[11]

Već sami pogled na sliku Gospe Sinjske ulijeva u dušu svete osjećaje, sveta čuvstva. Neki vele, da ju je vjerojatno naslikao neki talijanski slikar 15. vijeka, drugi misle, da je taj slikar bio Hrvat, možda i franjevac: „no tko bio, da bio", lijepo veli O. Petrov, „njegovu ruku kao da je vodila sama nebeska Kraljica: toliko je on ljupke miline i rajskog dostojanstva umio da prelije preko dragoga lica Božje Majke!"[12]

Ako želi tko viditi
Lipost taka u tebi je,
Da ju lipšu učiniti
Ljudska ruka vridna nije...

Da smim reći i Božanstva
Zrak u tebi nahodi se.
Od kog našeg čovičanstva
Slabost preda i straši se.[13]

God. 1887 prigodom dvjestogodišnjice Gospina povratka iz Rame bijaše u Sinju lijepa crkvena svečanost i narodno slavlje, koje opisuje fra Ivan Marković u posebnoj knjizi.[14] Sinjani podigoše navrh grada Gospinu spomen-crkvu. Tu se je na 16 kolovoza sakupilo do 12.000 vjernika. Priko pontifikalne mise nadbiskupa Milinovića zanosno je govorio Don Stjepan Buzolić, koji je za ovu prigodu ispjevao i odulju pjesmu. Sa svih strana naše domovine vrvile su brzojavne čestitke, među kojima se napose ističe ona biskupa Strossmayera, koji kliče: „Slava oslobođenja vašega, slava je cijeloga našega naroda. Tom slavom u zametku i korjenu slavimo slobodu i prosvjetu našu..."[15] A Kosta Vojnović veli: „Bogu i Bogorodici, pak našim Franovcem... zahvaljujemo, što su nam vjera i narod spašeni".[16]

---

[11] Knežević, *op. cit.* 82.

[12] Petrov, *Gospa Sinjska*, str. 32. Iz ove sam knjige uzeo dobar dio podataka, što sam ih spomenuo.

[13] Knežević, *op. cit.* 80—81.

[14] Marković, *Sinj i njegovo slavlje god. 1887.* Spomen-knjiga. Zagreb, 1898. Tu su i prigodne pjesme raznih auktora.

[15] Marković, *op. cit.* 110.

[16] *Ibid.*

Vrli sinci rajskog Frana
Rukovode brojne čete;
Zakrilje im i obrana
Čudna slika Gospe svete,
Što ih prati i tetoši
Kroz zasjede, kroz pustoši.[17]

*

Od župa, koje pripadaju sinjskom samostanu, tri su posvećene bl. Djevici: Blizna, Nevest, i Brštanovo.

Blizna

Ova župa, trogirske općine nastala je god. 1687, kad su fratri s pukom u to mjesto došli. Crkva je posvećena Porođenju Marijinu. U starim maticama od 1725 čitamo: „Ego fr. Stephanus Zorković baptizavi **in ecclesia paroeciali B. V. Mariae in Blizna....**" Veliki oltar sagrađen je god. 1850. Na njem je slika bl. Djevice, koja prikazuje Neoskvrnjeno Začeće. Predaja kaže, da je narod donio sa sobom ovu sliku, kad je ovamo došao. Stavio ju je u razvaline stare crkve, odakle ju je često prenosio, baš na mjesto, gdje se sad nalazi. To bi bio razlog, zašto je nazad kakova dva stoljeća narod sagradio ovu crkvu, na sadašnjem mjestu. Milosti, koje je narod od Gospe primio označuju mnogobrojni zavjetni darovi; svjedoči veliko bogoljubstvo vjernika. Narod tvrdo vjeruje, da se ova Gospina crkva ne može nikako pokrasti i kao dokaz navađa ovaj događaj. Nazad sto godina neki hajduci, a na čelu im neki Marčić htjedoše pokrasti Gospinu crkvu. Uđoše unutra; pograbiše sve zlato i srebro s Gospine slike. I gle! kad htjedoše da pođu iz crkve ne mogoše naći vrata. Kad to vidješe povratiše sve, što su uzeli i nađoše vrata. Marčić opet uze, što je ostavio. Dođoše do vrata a pred vratima more! I sad se počeše kajati: obećaše da će saliti krunu od srebra i staviti na glavu bl. Djevice. Što rekoše, to učiniše. I danas ta kruna resi sliku Marijinu...[18]

U istoj je crkvi oltar Bl. Gospe od Loreta. Na njemu je kip bl. Djevice. Sagrađen je nazad kakovih trideset godina.

Ovoj župi pripada i selo Rostovac, gdje je crkva posvećena bl. Djevici Mariji od Plaće (De Mercede). Sagrađena je god. 1862. Na oltaru je slika bl. Djevice, koja u naručaju drži Djetića Isusa, a oko nje dva roba.

---

[17] Stjepan Buzolić, *Sinjsko-Cetinsko dvjestoljetno godovno*, u navedenoj knjizi Markovića str. 120.

[18] Ove podatke vadim iz izvještaja župnika fra Mate Stošića.

Nevest

Selo je opstojalo kao posebna župa od god. 1492, pa sve do provala Turaka u 16. vijeku.[19] Iza odlaska Turaka bijaše god. 1686 obnovljena, i zatim pridružena župi Visoke. God. 1881 šibenski biskup Fosko opet proglasi Nevest osebnom župom. Crkvica je posvećena Očišćenju Marijinu (Purificatio B. M. V.) Ima dva Gospina oltara. Na velikom oltaru starinska slika Gospina na platnu prikazuje samo poprsje Marijino, pod kojim je polumjesec. Gospa je odasvud okružena anđelima, koji joj poklanjaju ružice i ljiljane simbol njezina djevičanstva i čistoće. Slika na pobočnom oltaru predstavlja bl. Djevicu u mlađim godinama. Blaženo lice Gospino podsjeća na fra Anđelikove slike. Bogoljubstvo je u narodu veliko prema ovim Gospinim prilikama. God. 1929 M. P. O. fra P. Grabić, provincijal, za svog kanoničkog pohoda, postavi na glavu bl. Djevice krunu od suhoga zlata, koju su pobožni štovatelji Marijini poklonili iz harnosti za primljene milosti.

Brštanovo

Župa je nastala kad su nakon progona Turaka, fratri narod okupili i smjestili 1689 u ovom kršnom kraju, na početku zagore. Prostrana, lijepa crkva koju sagradi god. 1872 fra A. Poljak posvećena je Uznešenju Marijinu. Na oltaru je kip Gospin, a i na službenom je pečatu urezana slika Marijina Uznesenja.

Hrvatce

U hrvatačkoj crkvi, koja je posvećena Svim Svetim, štuje se velikim bogoljubstvom na posebnom oltaru slika „Sedam Žalosti Marijinih".[20] Ta krasna slika dušu na sućut i bol ganjiva. Vještaci kažu, da je velike umjetničke vrijednosti. Neki misle, da ju je naslikao Palma mlađi († 1628), drugi tvrde, da je to Dolcijevo djelo. Vjernici su uvelike pobožni prema ovoj prilici Gospinoj. Ponosno govore o njoj. Vele, da im je Strossmayer nudio 4.000 fiorina, da će je prenijeti u Zagreb; pripovijedaju,

[19] B a č i ć f r a P e t a r, *Župe i župnici Franovačke Provincije Presvetoga Odkupitelja u Dalmaciji, od davnine do god. 1926.* Svrha je ovoga djela, da pronađe imena župnikâ od najdavnijih vremena. Čuva se u rukopisu u arhivu visovačkog samostana. Bit će citirano: B a č i ć, *Župe*, u AV.

[20] Cf. prikaz: „Gospa Sinjska i Hrvatačka" u glasniku *Gospa Sinjska* III (1924) 23—25. — Na mnogim mjestima nalaze se slike, koje su potpuno slične Hrvatačkoj Gospi. Tako na oltaru sv. križa u crkvi dominikanaca u Splitu, u crkvi sv. Ivana u Staromgradu itd. Ovu sliku donosi P. K u n i č i ć, u *Spomenica ženske pučke škole u Staromgradu* 24. Sarajevo, 1925.

kako su je za Napoleonove okupacije po polju njihovi stari krili samo da je francuzi ukrali ne bi. Predaja veli, da je neki Kanaet služio kao vojnik u Mlecima i videći u nekoj srušenoj crkvi ovu sliku, da ju je donio u Hrvatce.[21]

Grab

I u Grabu narod veliko bogoljubstvo iskazuje Gospi od **Sedam Žalosti.** U crkvi sv. Ivana Krstitelja mramorni je Gospin oltar. U selu Velici, koje ovoj župi pripada, crkva je posvećena Gospi od Rožarja. Tu je uprvotač i stanovao župnik i to bijaše glavna župska crkva. Stara Gospina slika sa samim poprsjem iskićena je raznim zavjetnim darovima. Također u odlomku Jabuka nalazi se kapela Gospe od Zdravlja, a i kapela Gospe Sinjske, koju god. 1924 dade sagraditi župnik fra Frano Tonković.

Zlopolje

Ovo ime ima župa samo od god. 1882, kad je od Ogorja odjeljena. U Postinju crkva je posvećena Porođenju Marijinu. Tu je Gospin oltar s novijim drvenim kipom, a na drugom oltaru starinska je slika Gospe od Zdravlja. U crkvi sv. Marka u Crivcu oltar je i kip Gospe od Rožarja. Glavno je crkve titul „Svi sveti". Na oltaru je slika, koja pretstavlja Svesvete, a na vidnom je mjestu u srijedi uz Presv. Sakramenat i sv. Petra, slika bl. Gospe. Fra Stj. Grčić misli, da je donešena od Broćna. U crkvi je i posebni oltar s kipom Gospinim. U crkvi sv. Ivana u Ramnjenima nalazi se oltar sa slikom Gospe Sinjske.

SAMOSTAN MAJKE OD MILOSTI NA VISOVCU

Nedaleko od Skradina prema sjeveru nalazi se maleni ali veoma lijepi otočić Visovac.[22] Ovdje su imali u prvotoč augustinijanci crkvu, koja bijaše posvećena sv. Pavlu. **Liber Archivialis veli,** da kad su augustinijanci pobjegli, da su fratri došli. „Augustinianis illo aufugientibus... Fratres nostri fixerunt pedem".[23] Zlatović tvrdi da je to bilo god. 1445,[24] dok, drugi spominju god. 1521, kad su Turci uništili Skradin.[25] Otočić je poznat već od starih vre-

[21] Fra Petar Bačić veli, da mu je fra Mate Vezilić rekao, kad su za mletačke republike neki iz Hrvatca služili u Mlecima u vojsci i da su donijeli ovu sliku u svoju crkvu u Hrvace. B a č i ć, *Župe*, u AV 170.

[22] U visovačkom arhivu nalaze se četiri razne monografije o Visovcu, što ih je napisao fra Petar Bačić.

[23] LAPM 274.

[24] Z l a t o v i ć, *Franovci države Presv. Otkupitelja.* 15. Zagreb, 1888.

[25] Cf. E t e r o v i ć, *art. cit.* 15—16.

mena pod imenom Gospe od Milosti. Predaja kaže, da su ovu sliku donijeli sa sobom Franjevci iz Sutjeske u Bosni. God. 1648 moradoše bježati sa slikom Gospinom u Šibenik, da se spase od turskog zuluma. God. 1675 povratiše se opet u Visovac, gdje nađoše same ruševine. U Šibeniku ostaviše „pro tempore" Gospinu sliku a njoj sasvim sličnu načiniše, da obnove u vjernicima obumrlu pobožnost prema bl. Djevici: „sopitam populorum devotionem excitarunt. Utpote, Deipara Virgine uberioribus, quam antea miraculorum profluviis, dimanante, locus pristinum honorem adeptus est."[26] I budući da je sve veća pobožnost vjernika bivala, sagradiše joj pod vodstvom umnoga gvardijana fra Pavla Nikolića (1724) krasnu lijepo uređenu crkvu.

U toj crkvi ima šest oltara od mramora i sedmi elegantan „Gospi od Rožarja", u sredini između drugih dvaju velikih. Čudotvorna prilika milostive Majke od Milosti nalazi se na velikom oltaru, koji je od bijeloga kararskoga mramora, a stupovi su mu od crvenoga. Oltar je učinjen 1721, kako se razabire iz natpisa na njegovu podnožju: „Fece fare reverendo Padre Elia MICHY et Nicolo fratelo suo alla Madona di Visovaz di Crocha Allanta: 1721". Slika Djevice u pozlaćenom okviru načinjena je prema staroj slici, koja je postavljena u Šibeniku. Na dnu je natpis: „Mater Dei, ora pro nobis 1679". Marija sjedi na prijestolju sklopljenih ruku i milo gleda na djetešce Isusa, koje joj u krilu leži. Gospina glava nagnuta je malko na desno i okružena svijetlim vijencem. S desne strane stoji sv. Ivan Krstitelj, koji upire prstom u Isusa govoreći: „Evo Jaganjca Božjega". Odmah do njega kleči fratar sklopljenih ruku, a uprtim očima u bl. Djevicu. S lijeve strane je sv. Frano: u desnoj mu je knjiga evanđelja, a u lijevoj Propeće.[27] Gospinu sliku rese svakovrsni zavjetni darovi, a posebno zlatna kruna, koju joj svršetkom prošloga vijeka darova skradinski trgovac Marko Toljan.

Gospa od Milosti poznata je po čitavoj sjevernoj Dalmaciji. Tu osobito na 2 i 15 kolovoza dolazi sila svijeta noseći zavjetne darove na „Sveto Mjesto — Marijin Otočić". Tu je pobožnost opjevao stari Knežević u pjesmi: „Lipoj Majci Visovačkoj".

Tebe štuju Šibenčani
I težaci i građani
A također Skradinjani
I svi slavni Kotarani.

Sva Zagora Tebe štuje
I harnost ti pokazuje
Pružimo se još i dalje
I Lika ti dare šalje

[26] LAPM 274.

[27] Bačić fra P., *Gospin Otočić*, u *Gospa Sinjska* VI (1927) 128—130.

A što brojim ja puk koji
Naokolo tebe stoji?
Dalmacija sva zna za te
I na pomoć zaziva te.

Tvoja čuda i milosti
Ja za kazat nisam dosti
Jer su mnoga i bez broja
Milodarna čuda tvoja.[28]

Ovu je Kneževića pjesmu puk s nekim preinakama naučio i ona se i danas recitira po našim dalmatinskim krajevima. Mi ćemo se dolje niže osvrnuti na ovu interesantnu pojavu. Vidjet ćemo, kako su i neki drugi pjesnici opjevali milu Majku Visovačku. Ovdje samo spominjem, da je još prije Kneževića, fra Pavao Posilović, koji je opjevao Gospu od Olova, posvetio odulju pjesmu „Gospi Visovačkoj".[29]

Početkom mjeseca kolovoza god. 1876. bijaše lijepim svečanostima proslavljena na Visovcu „tristogodišnjica posvećenja ovoga samostana Gospi; dvjestogodišnjica obnove istoga samostana nakon prisiljene seobe u Šibenik; napokon...povratak iz Šibenika starodrevne slike Majke Božje Visovačke".[30] Te je naime godine istom povraćena slika, koju su fratri bježeći iz Visovca god. 1648 sa sobom ponijeli u Šibenik. Ova je slika mnogo manja od one u crkvi; šira je nego dulja. Na sredini se vide slova: „P. F. F. 1576". Ovom prigodom gvardijan fra Stjepan Zlatović dade obnoviti staru kapelu, koju je već god. 1784 sagradio gvardijan fra Vinko Žepina na čast Gospe od Anđela. Na novo sagrađeni oltar u kapeli postaviše povraćenu sliku nakon što ju je svečanim načinom okrunio šibenski biskup Foško. Prigodni govor izrekao je narodni poslanik don Mijo Pavlinović.[31] On zanosno opisuje ulogu Gospina Otočića u povijesti sjeverne Dalmacije. Gospa Visovačka bijaše kršćanima u borbi proti Turcima znak, u kojem će se pobjeda izvojštiti: „Župnici" veli, Pavlinović, „Zmijinski, Petropolja, Zagore, videći pred sobom u sjajnom oblaku Majku Božju od Visovca, napred udaraju krstaškim barjacima, a krajine za njima: i tim mahom otimlje se Klis...I napokon postojbina naša od Zrmanje do Cetine ostaje prosta od Turčina". I narod je svjestan da mu je jedino Gospa Visovačka mogla dati tolike srčanosti i vjere u teškim danima, i stoga vjernici vrve na proštenje na Sveti Otočić. Svak hoće — nastavlja don Mijo — da svoj zavjet pred Gospu donese: hrvatski vojvode odlazeći na vojnu u Taliju, nose bogate zadužbine; trgovci nabavljaju mramore i kandila; krajišnici skidaju sa sebe srebrne toke i jačerme; gospoje polaže svilene odjeće; seljanke

[28] Knežević, *op. cit.* 113—114.

[29] Posilović fra Pava, *Naslađenje duhovno*, 53—56. Mleci, 1682. Pjesma počinje: „Divica si slavna svita; Kraljestva su tobom sita".

[30] Zlatović, *Tristagodišnjica samostana Blaž. Gospe na Visovcu u Dalmaciji* 6. Zadar, 1876.

[31] Čitav je govor objelodanio Zlatović u nav. brošuri 15—27.

svoje đerdane; pastiri janjce i teoce, nek Visovac na vodi raste, nek se kuća Majke Božje veliči... Šta više? Nema milijeg ponekoja kostima preminulih vitezova do Visovca. Od Kruševa do Zagore viđeniji knezovi, serdari, kolunelí Visovcu mrtve svoje kosti ostaviše...[32]

I danas je Visovac magnet, koji mnoga srca osvaja i privlači: kao labud pliva nad površjem da bude vjernicima kažiputem. Okolni narod i danas reče: „Visovac na vodi znamenje. Visovac sveto mjesto, Gospa odabrala". I čim putnici, hodočasnizi ugledaju Visovac prekrste se, pozdravljaju milostivu Gospu na Visovcu. Otud svim četirima stranama naziv „Pozdravljanje".

*

Ovom samostanu pripada dobar broj župa po ravnim Kotarima. Teške patnje i stradanja tih mjesta za vrijeme turske najezde spominje Starac Milovan u poznatoj pjesmi „Pala magla od neba do zemlje":

Kad su došli Turci u Kotare,
Porobiše crkve i oltare:
Paramentam konje pokrivaju,
A kaležim rujno vino piju.[33]

Pet je župa posvećeno bl. Djevici: Stankovci, Drniš, Vrlika, Mirlović i Gradac. Od drugih župa, koje nijesu Gospi posvećene, spomenut ću samo Miljevce pokraj Visovca, gdje se u crkvi Imena Isusova nalazi oltar **„Gospe od Milosti".**

Stankovci

Stara župa, matica Stankovaca bila je župa Velim.[34] Matica-crkva bijaše Gospa u Podrebači (pod brdom Rebač). Crkva, posvećena Porođenju Marijinu i danas opstoji. Sadašnji župnik fra A. Dizdar dade napraviti u njoj lijep Gospin oltar i nabavi novi kip. — I u odlomku nazvatom Putičanj nalazi se crkva posvećena Gospi od Karmela. U Stankovcima, gdje tamo od god. 1752 prebiva župnik, sagrađena je (1869—1893) nova lijepa Gospina crkva. Posvećena je Uznešenju Marijinu na nebo. Na velikom oltaru je starinska, lijepa slika, koja prikazuje to otajstvo iz Marijina života. Drugi oltar posvećen je Neoskvrnjenom Začeću. Na njemu je krasan kip Neoskvrnjene. — U župi je osobita pobožnost prema bl. Djevici. Narod pjeva najrađe Puratićevu pjesmu „O Marijo Majko!" po napjevu fra P. Bačića. Po putevima četiri su Gospine kapelice.

---

[32] Zlatović, *Tristagodišnjica.* 22—25. —

[33] „Pisma Močivune Vuka", u *Razgovor Ugodni,* 324. Zagreb, 1889.

[34] Fra P. Bačić na dugo raspravlja, zašto je Velim porušen. Donosi predaju, da je stoga, što su jednoč bogati, oholi stanovnici župnika istukli. Bačić, *Župe,* u AV 56.

Drniš

Prije god. 1520 Drniš se nigdje ne spominje.[35] Pod ovim imenom u ovo doba se Drniš javlja u povijesti. Turci su ga sagradili i poradi njegove prirodne ljepote prozvali ga „Malo Sarajevo".[36] Kad su Turci bili potjerani, dođe fratar iz obližnjeg mjesta Badanj i nastani se u Drnišu. God. 1670 blagoslovi Tursku đamiju i posveti je sv. Anti i Gospi od Rožarja. Visovac dade ovoj crkvi sliku sv. Ante i bl. Gospe. I ova crkva okruglom kupulom šćemerena bijaše župska crkva sve do god. 1886. Tekom vremena bila je proširivana. Na mjesto stare slike sv. Ante danas je na novom mramornom oltaru kip, ali Gospina slika ostade netaknuta. Narod je nazivlje Gospa od Zdravlja i uvelike je štuje. Za vrijeme svjetskog rata podiže joj krasni mramorni oltar na kojem se ovaj natpis štije: „Bogoljubnici župe Drniške nastojanjem župnika O. Ante Bilonića prigodom svjetskog Rata 1914—16 u čast B. Djev. Marije podigoše ovaj oltar". — Narod je bogoljuban i prema Gospi od Žalosti, koja je na oltaru Srca Isusova. Slična je Gospi Hrvatačkoj, a natpis glasi: „Majko prižalosna, moli za nas". — Sadašnja nova župska crkva posvećena je Gospi od Rožarja. Lijep Gospin oltar od mramora darova svršetkom prošloga vijeka Vice Mikulandra. Na njem je dosta velika slika: Marija s Djetićem u naručju. Uz oltar u zidu kip je Gospe od Rožarja, koji se na tu svetkovinu u procesiji nosi.

Vrlika

Čim je naša vojska god. 1688 osvojila Knin, visovački fratar fra Jure Bogić poleti sa četnicima na Vrliku.[37] Turci su u Vrlici čuli, da je Knin pao u kršćanske ruke, i počeše bježati u Bosnu glavom bez obzira. Bogić blagosovi đamiju i pretvori je u Gospinu crkvu. Župa ima pečat Gospe od Rožarja na uspomenu oslobođenja od Turaka. I općinski je grb Gospa od Rožarja. Stara Gospina crkva već se je bila počela rušiti, kad 1868 bi sagrađena lijepa nova crkva. Narod je veoma bogoljuban prema prilici Majke Božje, za koju se veli, da ju je svomu rodnome mjestu darovao poznati narodni borac fra Filip Grabovac. Ove godine na uspomenu jubileja efeskog sabora crkva je zauzimanjem župnika fra P. Bilušića, a doprinosima vjernika potpu-

---

[35] Fra P. Bačić napisao je lijepu monografiju: *Franovci i župa varoša Drniša i crkva Sv. Ante...* Čuva se u AV. Bačić veli: „Derniš nije hrvatska riječ nego persijanska, koja sastoji od riječi: Der — vrata; Niš — polje. Tako Der-niš pravo znači: Vrata na polje, vrata poljska".

[36] Klaić, *Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati* sv. II 58—59. Zagreb, 1881.

[37] Bačić, *Župe,* u AV 122—124. Vidi o Vrlici, Klaić, *op. cit.* 160.

no preporođena. Akademski slikar Vlade Marjanović uprav ju je divno uresio. Među brojnim slikama ističe se na svodu bl. Djevica, zaogrnuta u sunce, a ovjenčana slavom.

Mirlović

Pod ovim imenom spominje se god. 1600.[38] Župska crkva posvećena je Uznešenju Marijinu u nebo i ta slika urezana je i na službenom pečatu. Crkva je sagrađena iza odlaska Turaka iz ovih strana god. 1690. Tekom vremena bila je proširena i popravljana.

Gradac

Gradac bijaše starinska katolička župa, a na istom mjestu, gdje je današnja crkva, bilo je krasno Gospino svetište. Sudeći po iskopinama bit će da je ta crkva sagrađena za vrijeme Petra II Svačića.[39] Nova župa Gradac nastala je nakon kandijskoga rata. Kao prvi župnik spominje se fra S. Brakus (1710—1736). Zauzimanjem poznatog našeg historika fra Gaspara Vinjalića, koji je bio župnikom 1752—1757, lijepa je crkva sagrađena i posvećena Porođenju Marijinu. Na službenom je pečatu Gospin lik. U crkvi ima jedna mala Gospina bizantinska slika, prema kojoj vjernici iskazuju veliko bogoljubstvo.

Promina

Župa Promina prostire se pokraj ruševina glavnog grada srednje Ilirije „Promona", ispod planine Promina, od Velušića do rijeke Krke, te do mejaša župe Miljevaca.[40] Ova veoma prostrana i lijepa župa ima više sela, ali sela „Promina" nema. U staro doba, za vrijeme narodnih vladara spominje se crkva Porođenja Marijina u Lukaru. Tu crkvu Turci za kandijskog rata porušiše. Nakon progona Turaka opet je vjernici sagradiše. I to je bila župska crkva sve dok nije u Oklaj-Kuli sagrađena lijepa crkva sv. Mihovila. Gospinu crkvicu u Lukaru nanovo priuredi i proširi dugogodišnji župnik Promine fra Nikola Vučić god. 1790. U ovoj crkvi velikim bogoljubstvom štuje se tako zvana „Gospa Čatrnjska". Zove se tako jer tu vrije živa obilna voda „Gospina Čatrnja". Starinska slika prikazuje Djevicu s Djetićem u naručju. Na Malu Gospu dolaze na poklon i hrišćani noseći zavjetne darove. Prigodom hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva zauzimanjem župnika fr. L. Plepela sagrađen je lijep Gospin oltar od bijeloga kararskoga mramora. Na mramornoj ploči štije se natpis: **„Prigodom hiljadugodišnjice krunisanja prvoga hrvatskoga kralja Tomislava ovaj oltar Gospi Čatrnjskoj sagradio je fra Lujo Plepel župnik".**

[38] Cf. *Schematismus Provinciae Sanctissimi Redemptoris in Dalmatia* 47. Spalati, 1909.

[39] Bačić, *Župe*, u AV 103.

[40] Klaić, *op. cit.* 59.

SAMOSTAN GOSPE OD ZDRAVLJA NA DOBROMU U SPLITU

Dok su Turci god. 1715 opsjedali Sinj, neki fratri pobjegoše u Split. Nastaniše se kod Poišana. No doskora moradoše odatle bježati. Jedni se vratiše u Sinj, a drugi, četvorica, pođoše na Dobri. Na kapitulu u Požegi to prebivalište bi proglašeno residencijom, a na 28 ožujka 1735 Klement XII dade vlast, da se proglasi „Hospitium Spalatense" pravim samostanom.[41] Malena ali lijepa crkva posvećena je bl. Djevici. Na glavnim vratima crkve štije se natpis: „D. O. M. IN HONOREM DEIPARAE VIRGINIS PIA FIDELIUM LARGITATE FF. MINORES DE OBSERVANTIA EREXERUNT ANNO SALUTIS IC IC CCLX". Sve do god. 1745 u službenim aktima samostan se nazivlje „Svete Marije" ili rađe „SS. Annuntiatae".[42] Na 11 kolovoza 1745 sastaje se provincijalni sastanak „In Conventu SSmae Annuntiatae Spalati".[43] I uprav na ovom kapitulu izdat je dekret, da se unaprijed samostan mora nazivati „Presvetoga Otkupitelja".[44] Razlog je bio taj, što je provincija dobila ime „Presv. Otkupitelja", a običaj bijaše, da jedan samostan ima isti titul kao i Provincija. Splitski se je morao odreći svoga prvotnog titula, jer je od svih najnoviji. I dekret starešinstva bi proveden u svim službenim aktima. Taj dekret čini se nije nikada ni uništen protudekretom. Norinio u knjižici štampanoj 1775 veli: „Manastir u Splitu u Varošu od Dobroga posvećen Prisvetome odkupitelju."[45] Međutim u službenim aktima nazivao se je tek nekoliko godina „SSmi Redemptoris". Godine 1765 samostan se nazivlje „Prikazanja Bl. M. Djevice — Praesentationis B. M. Virginis Spalati".[46] U aktima provincijala Staničića od god. 1767 nazivlje se: „Samostan Sv. Marije od Zdravlja — Conventus S.

[41] LAPM 294—298. Na str. 150—151 živo su opisate razne borbe proti fratrima.

[42] LAPM 303, 308, 321. Cf. u ALŠ „Archiviolum" fra P. Kneževića 62; ALŠ: „Provincialatus... Hieronymi a Rama" Theca VI, itd.

[43] LAPM 372.

[44] AM, Acta Prov. Turić 11.

[45] Norinije, *Pripisanje početka kraljevstva bosanskoga* Mleci, 1775.

[46] AM, Acta Provincialatus Petri Filipović 17.

Mariae Salutis".[47] I od ovoga časa svi službeni akti tako samostan i crkvu nazivlju.

Nije ništa čudnovato, što dekret provincijalnog starešinstva od god. 1745 nije mogao da se održi na snazi. Vjernici su posebnim bogoljubstvom štovali Gospinu priliku, koju je poslao iz Mletaka buditelj narodne svijesti fra Filip Grabovac.[48] God. 1731 i 1732 strašna je kuga harala po dalmatinskim gradovima i selima. Svjedok — očevidac fra Petar Knežević opisuje, kako su stanovnici Dobroga ovu sliku uprav stoga dobavili, da ih Bog po njenom zagovoru oslobodi od tog strašnog biča. I Gospa usliša vapaje vjerne djece svoje:

Kad je kuga zor činila,
Naokolo svud moreći,
K Dobrom nije pristupila,
Na Dobromu ti stojeći.

Onda bo si donešena
Za tvoj Dobri obraniti,
Zato kuga sva smetena
Ne smide se pojaviti.

Sedam stotin varh hiljade
S triest s jednim lita biše,
Kad mogućstva ti tvog dade
Zlamen, koga svi vidiše.[49]

Posve je dakle naravno, da je puk nazivao ovu Gospinu priliku Majkom Zdravlja, Zdravljem bolesnih, Majkom milosti, ili najrađe Gospom od Zdravlja. Potom vjernici istim imenom i crkvu i samostan prozvaše. I proti ovom spontanom osjećaju pobožnog naroda ništa ne mogoše kojekakovi dekreti, jer kako Knežević veli:

I zato se ti nazivaš
Gospa Zdravlja dobrostiva;
Jer ga bolnim ti darivaš,
Kako Majka milostiva.

God. 1764 i opet se pojavi nemila kuga u Splitu. Čuvari Gospina svetišta zasvjedočiše svoju ljubav do pregaranja života

[47] AM, Acta Provincialatus A. Ataničić 31. I po mnogim drugim župama ima crkva, oltar ili kapela *Gospe od Zdravlja* (cf. Čudotvorna Gospa od Zdravlja I [1931] br. 11). U Bajagiću lijepa je kapela Gospe od Zdravlja, u Konjevratim ima oltar Gospe od Zdravlja, a tako u Potravlju. Fra A. Cvitanović poslao mi je nekoliko pjesmica, što ih narod recitira na čast bl. Gospe.

[48] Cf Eterović, *Fra Filip Grabovac* 23. Split 1927. Eterović veli, da je Grabovac poslao sliku 1732, dok fra A. Crnica *(Čudotvorna Gospa od Zdravlja* I [1931], str. 98). misli, da je donešena 1728, svakako prije 1732 .Povjesna je činjenica, da je ova prilika bila na Dobromu za vrijeme kuge 1731—2. O tom se nikako ne može sumnjati. To svjedoči ne samo suvremenik Knežević nego i drugi dokumenti, o kojima ćemo dolje niže govoriti.

[49] Knežević, *op. cit.* 131.

za braću svoju. I ovoga puta Gospa od Zdravlja priteče u pomoć stanovnicima Dobroga. Dok grad i druge varoši bijahu u crno zavijeni, „Dobri zdrav ostade":

Ovo s isto ponovila
Posli triest i tri lita,
Budué Dobri obranila
Od tog biča jadovita,

Jer varoši drugi kuge
Poznadoše nemilosti
Al ne dade ti te tuge
K njemu Majko od Milosti.[50]

Varošani nijesu ostali nezahvalni prema svojoj pomoćnici. U znak harnosti skovaše dvije krune od suhoga zlata i postaviše na glavu Djevice i Djetića. Tu se i danas vidi natpis: „Tempore pestis suburbium Dobri ex voto 1764":

Što Dobrani, kad poznaše,
I čudesa ta vidiše,
Zlatne krune dvi skovaše
I tebi ih pokloniše.

Jedna da bi tebi bila,
Druga Sinu tvom slatkomu
Koga ti si umolila
Da se smili tvom Dobromu.[51]

Mi ćemo poslije vidjeti, da je Knežević bio veoma ugledna, učena i vjerodostojna ličnost. On propovijeda, što je svojim očima vidio i ušima čuo. Nekim posebnim tonom i čudnom nervozom govori nam o čudesima Gospe od Zdravlja: „A mnogi je i kušao, Da si čudna u čudesi... Ti si, Ti, Majko nami zdravlje dala..." No nije Kneževića svjedočanstvo osamljeno. „Liber Archivialis Conventus" na Dobrome sadrži svu silu starih isprava, službenih i privatnih svjedočanstva o kugi, koja je god. 1731—2, 1764, 1784 harala u Splitu[52] te o „čudu", što ga je „Dobra Majka na Dobromu" tom prigodom učinila. Tako na str. 135 Liber Archivialis donosi originalni dokumenat Šimuna Contarinija — generalnog providura za zdravstveni odio Dalmacije i Albanije. Dokumenat je napisat u Splitu na 30 rujna 1732, a počinje o-

[50] Knežević, *op. cit.* 131.

[51] *Ibid.* 133. — Knežević je spjevao i drugu pjesmu „Popjevku" Gospi od Zdravlja, prigodom krunjenja 1764. *Op. cit.* 171—173.

[52] Tu se posebno ističe požrtvovnost OO. Franjevaca s Dobroga „nell' assidua assistenza da essi *con pericolo di vita amministrata agli infetti*" (Liber Archivialis str. 351, 145, 150 itd.) Iz raznih dokumenata, koji se tu nalaze, vidi se, da je u ono doba Dobri bio dosta napučen. Tu je stanovao i jedan odio vojske. — Na str. 367 nabrajaju se svečanosti u crkvi na Dobromu. Uz god. 1755 spominje se „madonna della Salute." — U dokumentu od 20 veljače 1775 spominje se „L' erezione da suoi fondamenti di questo magnifico Tempio della B. V. della Salute" (Str. 145). — Str. 430: *„Voti venuti in Tempo di peste nel anno 1784 incominciata nella citá di Spalato adi 29 Marzo cioè voti alla B. Vergine..."* (nabrajaju se razni zavjetni darovi). *Bajamonti* u djelu *„Storia della peste in Dalmazia,* str. 168 (Venezia 1768) veli, da je kuga 1785 umorila u Splitu 1264 osobe, a na Dobromu su umrle samo *dvije! Liber Archivialis* na spomenutom mjestu kazuje, kako su Dobrani i ovaj put stavljali zavjetne darove svake vrsti pred Gospu od Zdravlja i Ona ih sačuvala. Dakle 1731—2; 1764 i 1784!

vim riječima: „Attacati dal morbo contagioso i Borghi principali di questa Città solo quello di Pozzobuono, quantunque posto nel mezzo, restò, per Divina misericordia preservato dalla minaciata infezione." Splitski plemić Petar Marchi u pismu od 28 lipnja 1732 izričito to „čudo" pripisuje jednako kao i Knežević Gospi na Dobromu. Dok se je gradila kapelica na Dobromu svak je pomagao. U toj vrevi uzeto je nekoliko građevnog materijala koje je pripadalo Marchiju. Gvardijan se ispričaje, a Marchi odgovara. Ovo značajno pismo, koje se u Liber Archivialis nalazi na str. 133—134 ovdje u cjelosti donosimo:

Molto Rev.do Pr.e e sig.re Rev.mo

Mi riesce molto grato l'aviso pervenutomi con questa sua favorit.ma delli 16. scorso, che sia stata coperta la Capella della *Santisima Nunziata in cotesto Borgo di Pozzobon; et avendo preservato il med.mo dalla contaggiosa infermità; si deve confidare che in tutte le più pericolose urgenze sarà il più forte propugnacolo di cotesta Metropoli:* io voglio credere, che averanno construtto detta Capella con decente architettura, per dare un sodo principiu al tempio della Sant.ma Madre di Dio nostra Protettrice; e Avocata.

Si come io godo che si siano impiegati alcuni travi della mia casa per detta fabrica; così volontieri gliene faccio libero, e perpetuo dono; pregando loro Padri, di suffragare con le loro sante orazioni l'anime delli defonti della med.ma mia casa; et anco me peccatore, per potere travagliare al conseguimento della beata eternità: augurando dunque a tutti li religiosi dell' Ordine Serafico una copiosa raccolta di anime con le loro Apostoliche opere, raccomando sempre me, e la mia casa alle loro sante orazioni, e sono

di V.a Pa.tà Molto Rev.da

Venezia li 28. Giugno 1732

Devot.mo et Ossequios.mo ser.te
Gio. Pietro Marchi.

Starac Knežević bodrio je „Slavni Split", da se ne boji neprijatelja svojih, jer on ima „bdeću Vrataricu, Koja čuva vrata tvoja, I moguću Pomoćnicu, Koje milost jest bez broja". On se je posebno radovao Dobromu: „A ti Dobri blago tebi..."[52] No starac opominje potomstvo da slijedi staze otaca, da nezahvalnošću ne bi ovu milost izgubilo. Prošlost i sadašnjost svjedoči, da su vjernici ostali u ljubavi prema majci milostivoj. Za vrijeme kolere god. 1836 utiču se Dobrani Gospi od Zdravlja i na njezin oltar zavjetne darove stavljaju: jedno zlatno srce pokloniše Bl. Djevici, a drugo Djetiću. Za vrijeme kolere 1885 darovaše joj prekrasne naušnice s biserima. Kad je sadašnji oltar Gospin bio god. 1822 sagrađen, ondašnja uprava samostana dade učiniti srce od srebra, gdje su bila napisata imena svih dobročinitelja za ovaj krasni oltar. Kad je god. 1877 Gospa bila po-

kradena nijesu odnešeni darovi, koji su Joj bili poklonjeni, kad je u raznim prigodama pritekla stanovnicima varoša u pomoć: „Zamjerno!", kliče povjesnik Zlatović, „Svetogrdna ruka god. 1877 sadri sve dragocjenosti sa svete slike, a ostadoše uspomene krune, srca i oušnice, koje i danas rese svetu sliku i bogoljubne duše naknadiše novim darovima stare zavjete!"[53]

Poznato je, da danas ne samo splićani nego vjernici i iz udaljenijih krajeva naše domovine doprinose dosta žrtava za gradnju novog svetišta Gospina. Milodare donosi posebni list „Čudotvorna Gospa od Zdravlja", koji uređuje Dr. fra Ante Crnica.[54] Na 21 st. ove godine proslavit će se dvjestogodišnjica Gospina svetišta. Tada bi se prema programu imao staviti temeljni kamen nove crkve, a također imala bi se postaviti na glavu Djevice zlatna kruna, njezina slika u novi srebreni okvir, koji se izrađuje iz zavjetnih darova.

Iz onoga, što je ovdje ukratko rečeno, može svatko razabrati temelj i posve normalni razvoj onih lijepih prizora vjere i ljubavi, koje danas — osobito na 21 studenoga — zapažamo u malenoj crkvi na Dobromu. Za vrijeme proslave dvjestogodišnjice čudotvorne Gospe „De Laus" u alpinskim brdima, pravom je jedan francuski biskup rekao „Svaka je Gospina prilika čudotvorna". Ipak je činjenica da neke Gospine prilike imaju posebnu moć, koju im je od vijeka odredio Onaj, koji je čitav svemir duhom svojim ispunio. Sveta Stolica postupa veoma oprezno. No ako su vjernici osvjedočeni, da su oni sami ili njihovi pređi priko ove ili one Gospine prilike čudesna ozdravljenja i druge milosti primili, onda Crkva nema ništa proti tomu, da ti vjernici iskazuju posebno štovanje toj prilici i da je čudotvornom nazivaju. Među takove prilike s potpunim pravom ubraja se i Gospa od Zdravlja u Splitu. Stoga lijepo završuje fra P. Knežević spomenutu Popjevku čudotvornoj Gospi od Zdravlja:

Ti si, Ti, Majko, nami zdravlje dala,
Podpuna zato nek je Tebi fala.
Ovo nek čuje svak, i Tebe štuje
Svim kazujemo.[55]

---

[53] Zlatović, *Povijest dvanaest samostana*, rukopis u ALS, str. 15.

[54] O povijesti svetišta napisao je u ovom glasniku više crtica fra A. Crnica. Osobito je u tom pogledu bogat svečani broj Br. 11. O. Crnica je izdao i lijep „Vjenčić čudotvorne Gospe od Zdravlja". Split-Dobri, 1931.

[55] Knežević, *op. cit* 173.

SAMOSTAN GOSPE OD KARMELA U OMIŠU

Od straha pred Turskim zulumom ostaviše fratri svoj stari samostan u Prološcu i god. 1715 pobjegoše prema moru. Srećom dođoše u blizinu grada Omiša. Od davnih vremena omiška gospoda živo su željela da se fratri kod njih nastane, pa ništa čudnovato, što su sada objeručke primili bjegunce iz Prološca.[56] Građani su svakako htjeli, da se Sinovi Asiškoga Ubogara nastane u samomu gradu. No kad oni na to ne pristadoše predložiše im mjesto kod istočnih vrata pri groblju, kod crkvice sv. Luke. No ni to im se nije svidjelo. Zapela im za oči prastara crkvica sa čudotvornim kipićem Gospe od Karmela. Ta crkvica, kojom je upravljala posebna bratovština, dizala se je na pustošnom mjestu pri morskoj obali nekoliko stotina metara udaljena od istočnih gradskih vrata. Čim Omišani saznadoše, da bi se franjevci najrađe tu nastanili, odmah im želji udovoljiše: bratovština pokloni crkvicu, a gospoda mjesto za samostan. Generalni providur Emo, nadbiskup Kupili i starešinstvo provincije dopuste da se tu bjegunci iz Prološca nastane.[57] Tadanji gvardijan bijaše O. Vrljić. U dekretu, kojim se na kapitulu u Velici god. 1717 izabire za gvardijana fra Martin Kraljević, samostan se nazivlje „Svete Marije".[58] Taj je titul posve razumljiv, ako se uzme uobzir, da se je samostan nalazio na teritoriju, koje je od vajkada bilo posvećeno bl. Djevici. Međutim starešinstvo je moralo druge okolnosti imati na vidu. To bijaše samo nastavak samostana sv. Frane iz Prološca. I stoga starešinstvo u Našicama 26 lipnja 1716 određuje, da omiški samostan mora svakako zadržati stari titul „Sv. Frane".[59] Pod tim imenom susrećemo ga u svim službenim aktima sve do godine 1742.[60] No budući da je već bio osnovan imotski samostan, koji se je smatrao kao nastavak prološkog, starešinstvo u Šibeniku 28 srpnja 1742 određuje, da se omiški mora zvati „sv. Kaja".[61] Kao razlog navađa se također i to, što je sada Provincija odbacila prvotni titul Sv. Kaja, pa da se sačuva uspomena na njenog prvog zaštitnika. I već god. 1744 provincijal Karapandža drži provincijalni zbor „U samostanu Sv. Kaja u Omišu".[62] Taj se naziv susreće i u provincijalnim aktima Turića (1746),[63] Vučića (1748)[64] i t. d. No već za provincijala

---

[56] Zlatović, *Povijest samostana*, ALŠ, str. 333.
[57] LAPM 283—287.
[58] LAPM 113.
[59] LAPM 283.
[60] LAPM 186, 247 itd.
[61] AŽ, „Stare okružnice".
[62] LAPM 365.
[63] AM, Acta Prov. Turić 33.
[64] AM, Acta Prov. Vučić 64.

Marjanovića 1757 nazivlje se „Svete Marije od Karmela".[65] Onaj dekret od 1745 nije bio uništen drugim dekretom. Norinio god. 1775 veli: „Manastir u Omišu posvećen S. Caji Papi fundat ali ti podumintan 1715. rečeni Gospe od Skalice".[66] Ovo „rečeni..." pokazuje osjećaj vjernika, koji su sveđer i samostan i crkvu Gospinom držali i nazivali. I eto kao što u Sinju i Splitu, tako i u Omišu, osjećaj vjernika konačno pobjeđuje. Danas se titul Sv. Frane i Sv. Kajo, samo u knjigama **pro memoria** spominje.

Današnja Gospina crkva od glatka, četverouglasta bijelog kamena, počela se je graditi 1741, a dovršena je 1770. Iznutra po rimskom slogu razdjeljena je na četiri jednake kapele sa lijepim oltarima, od kojih se posebno ističe oltar Gospin na kojem se, u srebrenom okviru nalazi starodrevni, drveni kipić Gospe od Karmela. Koliko se je ova Gospa u Omišu od davnih vremena štovala, to se može razabrati iz ugovora, što ga je Bratovština Gospe od Karmela učinila s fratrima 10 srpnja 1716.[67] Članovi bratovštine u tom ugovoru spominju, kako je bio običaj u Omišu, da se u slučaju, da narod zadesi teška nesreća, čudotvorni kipić nosi u procesiji u grad. To će se morati i unaprijed činiti.[68] Osim toga čuvari svetišta dužni su svake nedjelje i zapovjednih svetkovina reći prvu svetu misu na Gospinu oltaru, da vjernici tako mogu zadovoljiti svojoj pobožnosti: poslanica i evanđelje protumačit će se narodu na slavenskom jeziku.[69] Svake subote mora goriti svijeća pred oltarom Gospinim itd.[70]

Ne samo Omišani nego i čitava Krajina uvelike štuje Gospu od Skalice. Tu se osobito na Gospu od Anđela i na Gospu od Karmela slegne masa naroda iz krajiške, poljičke, i drugih općina. Starac Knežević nije mogao da ne opjeva i ovu slavnu Zaštitnicu kršćanskoga naroda: „Još je jedna slavna Mati, Koju ne imam ostavljati..."

Ova Gospe od Skalice,
Koja lipša od Danice
Jest, i koje mnoga čuda
Čuvena su jurve svuda.

Prid Omišom nahodi se
U svom kipu i slavi se,
Od gospode Omišana,
I od drugih svih mišćana.[71]

Nakon što je opisao, kako je Omišani uvelike štuju i kako Ona sve njihove molitve uslišaje bezbrojna čudesa čineći, on kliče:

---

[65] LAPM 461. [66] Norino, *op cit.* 47.
[67] LAPM 285.
[68] LAPM 285: „Che nei tempi calamitosi per implorare la Divina misericordia, come s'è praticato in ora, sequendo il transporto in questa Città del miracoloso Prototipo della Gloriosa..."
[69] *Ibid*... „Colla spiegazione dell' epistola, e del S. Evangelo in slavo". [70] Ima usve 11 raznih odredaba.
[71] Knežević, *op. cit.* 147.

Ti si radost u žalosti:
Ti si jakost u slabosti
Ti si zdravlje nemoćnika
Ti s' ufanje svi grišnika.

Ti nebeska Vratarica
Jes' i rajska ključarica.
Ti, ti prva posli Boga
Jesi život nas svakoga.

Svim razlogom od Skalice
Ti se zoveš, o Divice,
Jer upravna skala jesi,
Koje vrh je na nebesih. [72]

*

Od nekoliko župa, koje pripadaju omiškom samostanu, posvećena je bl. Djevici samo župa

Runović

Ovdje stajaše za rimskoga vladanja glasoviti grad **Novae**, uz koji je rimska cesta prolazila. [73] Taj se grad posljednji put spominje 532 i tada bijaše kršćanski grad. Današnja župa ocjepila se je nekako oko 1748 od Podbablja. Velika, lijepa crkva, koju pomoću vjernika sagradi fra Ivan Glibotić (1871) posvećena je kao i omiška Gospi od Karmela. Ima tri oltara. Gospin oltar od mramora načinjen je za župnika fra Jake Milinovića. Na njem je kip Gospe od Karmela od drveta. Osim toga u župi su dvije lijepe kapelice Gospine posvećene Gospi od Zdravlja. Jedna je odmah uz župsku kuću. Tu župnik za rabotnjih dana govori svetu misu. Sagrađena je god. 1894, a drveni kip Gospe od Zdravlja darova Iva Puljić. Druga je kapelica u zapadnom dijelu župe sa slikom Gospe od Zdravlja. Sagrađena je god. 1909. Narod je veoma pobožan prema ovim Gospinim prilikama. Prije svake Gospine svetkovine posti po nedjelju ili dvije dana.

SAMOSTAN SVETE MARIJE U ZAOSTROGU

U srednjem vijeku u ovoj pitomoj uvali makarskog primorja bijaše grad Ostrog *τὸ "Οστρωκ* koji se spominje u polovici 10. stoljeća. [74] Farlati tvrdi, da su prije franjevaca tu stanovali redovnici sv. Augustina, koji imađahu crkvu Svete Marije. [75] U arhivu samostana nalaze se neke ovjerovljene povelje, od kojih jedna ima datum od 10 rujna 1468. Potpisat je vojvoda Žarko Unski, ban kliški, koji tjera augustinijance a daje franjevcima samostan i crkvu Svete Marije. Ima ih, koji sumnjaju u autentičnost ove po-

[72] *Ibid.* 149.
[73] Cf. Klaić, *op. cit.* 164. — U izvještaju, fra S. Kutleša veli „Rusnovae".
[74] Klaić, *op. cit.* 170.
[75] Farlati, *Illyrici Sacri* T. IV, str. 191. Venetiis, 1769.

velje. Svakako je činjenica, da su se franjevci pod Ostrogom nalazili prije 1490. Turci su u više navrata palili i robili Gospinu crkvu. Tako god. 1538, 1590. [76] Za kandijskog rata nekrst sve poruši, što su fratri kroz 150 godina gradili u Zaostrogu. No kao što dosad tako se i sad iz ruševina podiže Gospino svetište. Današnja prostrana Gospina crkva dovršena je 1757. Na glavnom pragu velikih vrata urezat je ovaj natpis bosančicom: „Ovu crkvu posveti Gosp. Frančeško Balićević Biskup Bosne, Požege i Biograda a na poštenje svete Gospe na 8 prosinca 1589". [77] Čovjek bi pomislio da je današnja crkva posvećena 1589, da pokraj ovoga praga na drugom kamenu nije rimski broj: „MDCCXLVII". Prag velikih vrata uzet je od stare crkve, koja je uistinu posvećena na Neoskvrnjeno Začeće 1589. I to je žalibože sve, što nam je od te stare crkve ostalo.

Crkva ima sedam oltara, od kojih veliki i dva druga iz lijepog mramora, a ostali su od kamena. Dva su oltara posvećena bl. Djevici: jedan Neoskvrnjenom Začeću, a drugi Gospi od Karmela. U debeloj, uvezanoj knjizi zaostroškog arhiva, u kojoj je najstariji mrtvar provincije nalazi se bilješka o nabavi kipa Neoskvrnjenog Začeća iz god. 1729. Ova je uspomena napisata bosančicom, te bilježi kada i gdje je nabavljen kip, koliko zapada, od koga je blagoslovljen i namješten. Evo je doslovce:

Adi 6 setebre 1729.

Bi donesena Statua b. Gospe to jest Conception, iz Mletaka, koju čini učinit o. p. fra Stipan Pekić, i dođe (zapade) cekina 13 usve i bi blagoslovljena od o. p. fra Jakova Vickovića gvardijana, namišćena na svoje misto isti dan. [78]

L. Narentinus u svome djelašcu „Chronicon Archiviale Sanctae Mariae Zaostrogiensis", koje objelodani 1770 ne govori o ovom kipu nego o slici Majke Božje na platnu, koju su fratri sa sobom donijeli, kad su još u XV vijeku iz Ljubuškoga došli. [79] Sre-

[76] Zlatović, *Dvanaest samostana*, str. 116 sl., u ALŠ.
[77] Eterović, *Fra Andrija Kačić Miošić*, 46 bil. 1. Dubrovnik, 1923.
[78] Ovu je uspomenu našao, prepisao i poslao mi M. P. O. fra Karlo Eterović. On mi šalje i ovu interesantnu bilješku o kipu sv. Ante, koja se tu nalazi: „Die 29 Maji Anno Domini 1728.

Bi donesena Statua svetoga Antuna od Padue i blagosovljena *Solemniter* koja bi učinjena u Mleci iste godine i noseći je ljudi priko Mletaka na pedatu uteče im i pade na piaci svetoga Marka i ne razbi se niti što od nje odpade, niti se što odkarnu. To svidoči o. p. fra Nikola Gojaković i druzi mnozi koi biše tute. Pisa ja fra Filip Žderić, meštar".

[79] Lucius Narentinus, *Chronicon Archiviale*. 42, Venetiis, 1770: „quae pretiosa Imago adhuc in adventu fratrum ad hujusce Monasterium delata est de Gliubuski, ut tradunt Seniores Patres, et profecto in facie spirat odorem suavitatis".

brena kruna, što joj je glavu resila, dar je fra Andrije Rosića iz Broćnoga. Zlatović tvrdi, da je ta slika u njegovo doba stajala nad kipom Gospinim: „Na Gospinu oltaru — veli on — štuje se najvećim bogoljubstvom kip Majke Božje okićen dragocjenostima krunâ, prstenjâ, đerdanâ i narodnih srebrenih oprava, koje pobožni kršćani prinesoše za harnost i zahvalnost za primljene milosti, a nad njim slika na postavu, koje predaja tvrdi, da su donešene iz razrušenoga samostana sv. Kate pod Ljubuškim". [80] No kako po crkvenim propisima nije mogla stati slika s kipom na istom oltaru, ova slika bijaše stavljena u sakristiju, te bi se svake godine na Veliku Gospu u procesiji nosila. Ove godine na uspomenu jubileja efeskog sabora gvardijan O. Vrcan opet ju povrati u crkvu i stavi na počasno mjesto.

Na oltaru Gospe od Karmela nalazi se kip bl. Djevice s Djetićem u naručju. Ima velik broj vjernika u bratovštini Gospe od Karmela.

Godine 1883 nastojanjem gvardijana fra Mate Šimića i fra Serafina Vežića, Gospino svetište bilo je potpuno preobraženo. Stručnjaci iz Rijeke, Trsta i Italije tako lijepo izgladiše zidove i kamene oltare mramorinom, da bi čovjek rekao da je to sve sami mramor.

Gospin samostan u Zaostrogu bio je za dva stoljeća, dok je Turčin tlačio naš narod, žrtvenik vjere i domovinske ljubavi. Odatle su fratri u onim teškim danima nosili luč vjere po svem Primorju, Neretvi i južnoj Hercegovini. Vjernici su sa svetim ponosom uvijek gledali na ovo Gospino svetište: tu im je bila nada i utjeha. Oni nijesu žalili nikakovih žrtava samo da se ovo sveto mjesto dostojno uzdrži i da samostan može Turčinu teške poreze, ucjene i globe isplaćivati. Iz dalekih krajeva, vjernici su se sjećali Gospine crkve. Tako kapetan Niko Rešti, kad god. 1633 u Madridu umiraše, ostavi 200 cekina crkvi B. Gospe od Zaostroga. Biskup Bartul Žarković dade Gospinoj crkvi dvije krasne paramente sa svojim plemenskim grbom zlatom navezenim. [81] U riznici je i krasni kadionik, dva srebrena uresna propeća, pa planita skrojena iz kraljskog plašta bosanskog kralja Stjepana Tomaševića. Svi viđeniji ljudi Primorja i Neretve ostaviše kosti svoje crkvi svete Marije u Zaostrogu. Tu je grobnica plemićke obitelji Nonkovića iz Neretve, tu uz mnoge odličnike počivaju kosti fra Ivana Despota i glasovitog pučkog pjesnika fra Andrije Kačića.

I danas Gospin samostan u gustom gaju zimzelenih maslina, starovječnih dubovâ i čempresa svi, koji se sjećaju prošlosti nazivlju časnom narodnom svetinjom. Na proštenište Asiško i na dan Velike Gospe spliva se ovdje narod iz Vrgorca, Neretve, s

---

[80] Z l a t o v i ć, *Dvanaest samostana*, str. 132, u ALŠ.

[81] Z l a t o v i ć, *op. cit.* u ALŠ 132.

Otokâ i Primorja i tu iskazuje počast onoj Djevici, koju nekrst oboriti ne mogaše...

Četrnaest župa pripada ovomu samostanu. U mnogima je osobito štovanje prema bl. Djevici. [82] Osim P l i n e posvećena je bl. Djevici župa Vrgorac, koja zaslužuje, da se posebno na nju osvrnemo:

Vrgorac

Godine 1519 spominje se Vrgorac kao turski grad pod imenom **Hadgoracz.** [83] Pod gradom podiže se za turske vlade današnja varoš Vrgorac. Kad je god. 1690 pomoću zaostroških franjevaca ova varoš oteta Turcima pretvoriše fratri đamiju u crkvu bl. Gospe. Turska munara tek je god. 1861 porušena, [84] a đamija je bila župska crkva sve do god. 1913. Sve do pada mletačkog vladanja bio je uz župnika i „Parochus Fortalitii Vrhgorac". Crkva je odmah u početku posvećena Navještenju Marijinu. Tu su se od početka štovale dvije slike Gospine: „Gospa Arapska" i „Gospa u oltaru". Predaja veli, da je prvu donijela iz Podgorice Ana sestra Rade Miletića. Ta se slika nalazi danas na oltaru Sv. Kate. Daleko je znamenitija druga bizantinska slika „Gospa u oltaru". Predaja veli, da je serdar Rade (Mijo) Miletić vidio u Mlecima tri slike na izložbi. Njemu kao bivšem hrišćaninu zape za oko istočnjačka Gospina slika; kupi je i donese u Vrgorac. Narod ju je velikim slavljem primio; sagradi joj u bivšoj turskoj đamiji posebni oltar i tako je prozva „Gospa u oltaru". Ovu sliku narod drži kao čudotvornu, od koje su mnogi dobili zdravlje u teškim i opasnim bolestima, a zagrezli i skoro izgubljeni grješnici obraćenje na času smrti. Narod pripovijeda o fra Ivanu Raosu, koji je živio kao pokornik i veoma svet čovjek, da mu se je Gospa prikazala u njezinoj slici kao živa, te da je djetića, koga drži u naručju, premjestila s ruke na ruku, dok je on pred njom sv. Misu govorio, tako da je on narod svjetovao, da ne traži drugamo čudotvorne Gospe, kad je ima u Vrgorcu. U narodu se također pripovijeda, da ova slika Gospina mijenja boju lica. Bilo što mu drago o povjesnoj istini ovih legenda, činjenica je da Gospa Vrgoračka dijeli vjernicima obilne milosti. To svjedoče zavjetni darovi i štovanje puka.

---

[82] Ne možemo da barem ne spomenemo župe Pasičinu, Borovce i Metković. U Pasičini je crkva Svisveti. Na velikom je oltaru slika Gospe od Zdravlja, koja je prema tradiciji donešena od početka osnivanja župe (1764). Narod je uvelike štuje. — U Borovcim, kapela je Gospe od Zdravlja i u crkvi Sv. Ante špilja Gospe Lurdske (1911). U Metkoviću se na oltaru Gospinu štuje kip Uznesenja Marijina.

[83] K l a i ć, *op. cit.* 171.

[84] *Ibid.*

Od nakita, što ih vjernici darovaše „Gospi u oltaru" učinjeno je lijepo, veliko ostenzorje od pozlaćenoga srebra, srebreni kadionik, zlatna kruna, koja danas resi kip Gospe od Rožarja na velikom oltaru itd. I danas se recitira pjesmica u čast „Gospe u oltaru", za koju se veli, da ju je spjevala jedna ozdravljenica, koja je naglo ozdravljene pripisivala čudu bl. Djevice. Evo nekoliko početnih verasa:

Zdravo, Majko divnog Boga
I života mog novoga!
Kadno smrtna bol bjesnila
Život na smrt dokončala,
Onda ti si, Djevo mila,
Meni zdravlje darovala.
Ispovidam, drugo nije,
Sve što imam po tebi je.
I želila drugo ne bi,
Nego postat mila tebi...[85]

Tko je i kada ovu sliku naslikao, ne može se sa stalnošću reći. Ona podsjeća na **Mater Dignissima** u S. Maria Maggiore, koju su radi mnogih primljenih milosti, Rimljani privikli zvati **Salus Populi Romani**. U starom i srednjem vijeku kršćanstvo je bacalo svoj pogled na ovu baziliku Svete Marije, Majke Božje, koja je već opstojala u 4. vijeku i koju Papa Siksto III (432—440) dade obnoviti i povećati na vječnu uspomenu efeškog sabora. Razne su crkve željele imati kopiju ove rimske slike i staviti se pod zaštitu one, koja je **Salus Populi...** Tako G. Anichini veli, da je sv. Frano Borgije, kao General Isusovaca, svaki put, kad bi osnovao novu residenciju slao tamo kopiju **Matris Dignissimae.**[86] Anichini posebno spominje sliku Gospinu, koja se štuje u Viterbu (XII. vijek) i afresko u Tivoli (XII vijek).[87] Vrgoračka Gospa u mnogočem sliči ovoj u Tivoli. Odijelo Gospino u jednoj i u drugoj dosta je iskićeno. Djetić ne drži više u ruci knjigu nego sveščić s tom razlikom, da je u slici u Tivoli svezak smotan, a u Vrgorcu je razmotan i na njem su grčka slova. Vrgoračka pokazuje veću udaljenost od bizantinske ukočenosti. Uz Gospinu glavu napisata su ona obična slova *MP ΘY* Majka Božja. Nad glavom Djetića riječi iz Exod. 3,14 *o ων*=Onaj, koji jest. Na svesku, što ga Djetić drži u ruci riječi su iz Iv. 8,12 i 6,35: *εγω ειμὶ το φος τον κοσμου οελθον πρός μεου μὶ πὶνασὶ καὶ ο πίστεβον ίσεμε* =

[85] J. Martinac iz Vrgorca kazivala ovu lijepu pjesmicu.

[86] Anichini, *La Mater Dei Dignissima di S. Maria Maggiore,* u *L' Illustrazione Vaticana* (1931) 23—26.

[87] *Ibid.* — Grumel, u *L' Unitè de L' Eglise* IX (1931) 454, donosi sličnu bizantinsku sliku s raznim grčkim natpisim. — *Mater Dei,* III (1931) donosi sliku Gospe iz Viterba i divnih članaka o proslavi efeskoga sabora.

Ja sam svijetlo svijeta; tko dolazi k meni, ne će ogladnjeti, i tko vjeruje u mene. — Pisac je posve slabo znao grčki.

Iz svega što je rečeno, jasno se razabire, da se „Gospa u oltaru" može označiti slikom, gdje se je na osobiti način htjela pozdraviti Marija kao Bogorodica. I stoga ništa čudnovato, što se Vrgorac sprema, da ove godine proslavi što dostojnije jubilej efeskoga sabora. Župnik fra I. Tomasović već je dao izraditi lijep srebreni okvir, u koji će se postaviti Gospina slika. Kupe se milodari za novi mramorni oltar Gospin, koji će resiti lijepo Gospino svetište, koje je započeto bilo 1913, a još nije potpuno dovršeno.

SAMOSTAN SVETE MARIJE U MAKARSKOJ

Danas je teško znati i razabrati pravo doba utemeljenja ovog znamenitog Gospina samostana. Za vrijeme turskih nasrtaja, opetovanog razrušenja i selenja propadoše stari dokumenti. Svakako je činjenica, da su god. 1503 makarani pozvali franjevce, da im budu duhovni pastiri. Osam godina kasnije (1511) dobiše od ljubuškoga zapovjednika Homera dopust, da mogu popraviti uz manastir i porušenu crkvu Svete Marije. God. 1518 postade makarski samostan prebivalištem biskupa, a crkva katedralom. God. 1537 bojeći se mlečani, da se ovdje Turci ne bi ušančili, zapališe i crkvu i manastir. Fratri ostadoše bez krova i bez zaklona. No ljubav vjernika nije mogla podnijeti da gleda u ruševinama Gospino svetište. Opet podigoše vjernici i samostan i crkvu. Sam trgovac iz Olova, Martin Ljubić sagradi malen, ali vas od kamena šćemeren samostan, da ga vatra ne bi uništila. I za kandijskoga rata izgori u samostanu i crkvi sve što je moglo goriti.

Klaić,[88] veli, da se je samostan uprvotač nazivao Sv. Petra. Činjenica je, da se i u XVIII. vijeku tako nazivlje u službenim rimskim spisima. Tako u dekretu od 1745 ukida se „Studium Generale...in Conventu **Sancti Petri Marcarschae...**"[89] Ovaj naziv vjerojatno ne dolazi odatle što bi današnji samostan bio posvećen Sv. Petru. I u najstarijim dokumentima zove se „Svete Marije", „S. Marije", „Conventus B. V. M. In Coelum assumptae", „Matris Gratiarum" itd. Naziv „Sv. Petra" ovako tumači fra A. Lulić.[90] Fratri — veli on — prije nego su se nastanili u Makarskoj stanovali su u Zadvarju. Odatle bi kad jedan, kad drugi došao u Makarsku. Pa kako su se zaustavljali u jednoj kući pokraj crkve Sv. Petra na poluotočiću, tako su dobili i ime „Sv. Petra".

[88] Klaić, *op. cit.* 167: „posvećen nekoć sv. Petru".

[89] LAPM str. 17.

[90] Lulić fra Ante, *Memorie della Francescana Provincia de MM. OO. del SS. Redentore in Dalmazia,* 37 bil. 1. Split, 1867.

U današnjoj crkvi, koja je uglavnom ostala ista, kakova bijaše oko god. 1540 imaju četiri oltara. Dva su posvećena bl. Djevici. Na velikom je slika Uznešenja Marijina, kojoj je i crkva posvećena. Slika pokriva cijelu pozadinu kapele. Razdjeljena je u tri okvira: srednji najveći prikazuje Mariju, gdje uzlazi na nebesa okružena anđelima i apoštolima. U desnom je okviru sv. Lovre, a u lijevom sv. Stjepan: povrh svetoga Lovre slika je sv. Frane, a povrh svetoga Stjepana slika sv. Klare. Radnja je izvedena klasičnim kistom.[91] Vještaci se dive krasnoj kompoziciji, a nada sve izražaju Gospina lica. Fra A. Lulić veli, da ju je uslikao „Palma il Giovine". No pod starije svoje dane (na 2 listopada 1874) fra Ante je najvećom pomnjom sliku pregledao i našao ime auktora: „Pietro de Coster fecit 1680". I malo na desno uštampane su riječi: „Matthaeus de Vexillis et... de Machar f. f.".[92]

Na pobočnom Gospinu oltaru nalazi se umjetničko urezani kip Gospe od Začeća. Fra Nikola Gojak u svome poznatome **Dnevniku**[93] opisuje kako je i kada današnji lijepi oltar Gospin od mramora nastao. On nam pripovijeda, što je tekom vremena bilo na mjestu Gospina oltara. Godine 1694 —tako on pripovijeda — počela se je u ovoj crkvi načinjati kapela svetoga Ante. Nijesu fratri znali, gdje bi je sagradili. Neki htjedoše, da to bude na mjestu, gdje je danas Gospin oltar. No tu je bio oltar Sv. Mihovila „altare pivilegiato quotidiano" i slika sv. Mihovila na zidu. Godine 1681 načiniše posebnu sliku sv. Mihovila i kad su ovu sliku metnuli, onu na zidu okartaše. I tako ostade sve do 1736. U ovo vrijeme Benedikt XIII izdade dekret, da nijedna crkva ne može imati privilegirani oltar u kojoj se dnevno ne govori 30 misa. U makarskoj fratri ne znadoše, što da učine. Zapitaše fra Nikolu, komu tada bijaše 56 godina. On im je govorio o staroj slici sv. Mihovila na zidu, dokazivao da se njih ne tiče dekret Benediktov itd. Međutim fratri dignuše staru sliku i na zidu ništa ne nađoše. I sada 1735, kad je pod svoje stare dane fra Nikola oltar Gospin gradio obistini se da je sve bilo istinito, što je od starih čuo:

Dogodise lipa prigoda del 1753 fratri od mramora otar učinisce na Poštenje B. G. 1754. Ja fra Nikola Gojak, u mojoj starosti od gosta 74 najdose ovde gvardianom kadase ovi oltar načini, i kad tidosmo zid probiati, najdosmo na rečenomu zidu upenganu rečenu figuru S. Miovila vehoma lipu i jednu malehnu Capelu svu postampanu. Dakle je istina što stari rekoše. Dakle bratte redovniče pitaj stari ljudi koisu pametnii i koise spominju stvari stari, pamti, i piši neka moreš drugomu dati nauk.

---

[91] Cf. K a e r , *Makarska i Primorje* 38. Rijeka, 1914. Ima više netačnosti.

[92] L u l i ć , *op. cit.* 37. U primjerku pod br. 4488 makarske biblioteke Lulić je sam svojom rukom ovu bilješku napisao.

[93] G o j a k f r a N i k o l a , *Dnevnik.* u AM. str. 96.

Nad kapelicom sv. Ante nalazi se velika slika općenitog suda, gdje je Marija lijepo prikazata. U samostanu se nalazi desetak starinskih Gospinih slika mletačke i bizantinske škole. Neke su od nemalc umjetničke vrijednosti.

Starinska Gospina crkvica šćemerena na šiljasti svod znamenita je s više gledišta. Blizu za dva vijeka bila je katedrala makarskih biskupa zajedno i župska crkva sve do god. 1707. U staro doba iz ove Gospine crkve franjevci su vršili župne dužnosti po svim mjestima oko Cetine do Zadvarja, a onda od Brela pa sve do Vrgorca. U njoj počivaju smrtni ostanci knezovâ Kačićâ i svih kneževskih i poglavitih obitelja grada i okolnih sela, kao što i njezinih dvaju biskupa fra Petra Kačića i fra Marijana Lišnića.

Puk kao da nije zaboravio, da je Gospina crkva, stara matica župna i stolna. Služba se Božja obavlja redovito u crkvi, a na Gospu od Začeća i na sv. Antu mnoštvo naroda učestvuje u procesiji.

Na 15 kolovoza prošle godine blagoslovljen je temeljni kamen nove, prostrane Gospine crkve, a ove je godine čitav samostan za polovicu povećan i priuređen.

*

Od župa, koje pripadaju ovome samostanu spomenut ću samo Bast-Baškuvodu i Ugljane-Budimir.[94]

Bast-Baškavoda

Sudeći prema iskopinama čini se, da je ovdje bila nekoć rimska naseobina B i s t o, uz koju je vodila primorska cesta iz Salone k Neretvi.[95] Današnja župa Bast nastala je u davnije doba i nakon odlaska Turaka bila je obnovljena. Crkva je posvećena Uznešenju bl. Djevice. Ova je Gospina slika i na pečatu urezana. U crkvi se velikim bogoljubstvom štuje kip bl. Djevice. I u crkvi sv. Nikole u Baškojvodi nalazi se oltar Gospe od Rožarja s lijepim kipom.

---

[94] Ovom samostanu pripadaju i župe Velikobrdo, Tučepi i Slivno. Na teritoriju župe Velikobrdo nalazi se poznato svetište Vepric. U starodrevnoj crkvi sv. Mihovila slika je bl. Djevice (datum 1684). U crkvi je oltar Gospe od Zdravlja. U Slivnu ima sedam kapelica bl. Gospe. Župska je crkva posvećena Presv. Trojstvu, a na velikom oltaru je slika iz god. 1769. Na vrh je Presv. Trojstvo, a u sredini Marija s anđelima. Na 11. kolovoza 1778 Pijo VI dao je potpuni oprost svima, koji se ispovijede i pričeste na svetkovinu N. Začeća. Original je u župskom arhivu. — U Tučepima crkva na moru posvećena je bl. Gospi i sv. Ani.

[95] K l a i ć , *op. cit.* 169.

Ugljane

Više sela pripada ovoj župi, od kojih treba da spomenemo Budimir. Crkva je sagrađena oko god. 1772 od župnika fra Jakova Maroevića i tada posvećena Gospi Rožarici. Kip prikazuje Gospu, gdje drži Isusa okrunjena u naručju. K ovoj crkvi dolaze hodočasnici iz udaljenijih krajeva na zavjet. U crkvi sv. Ante na Ugljanima, koja je sagrađena 1741 za župnika fra Ivana Cvitanovića, postavio je oltar Gospe od Začeća fra Frano Tonković god. 1907. Učinio ga je Vicko Taglioferri. Tonković je iste godine i za odlomak Novasela nabavio lijep kip Gospe od Karmela.

SAMOSTAN NEOSKVRNJENOG ZAČEĆA MARIJINA U KARINU

Hrvatski velmože u sretno doba svoje moći sagradiše franjevcima samostan Svete Marije u Karinu. U jednom službenom aktu od 23 lipnja 1459 starešinstvo izbraja dobročinitelje ovoga samostana među kojima se spominje i Jelisava žena Nikole bana.[96] No već god. 1528 bijaše Karin (castel di Carin) u turskoj vlasti: fratri protjerani, a samostan porušen. God. 1730 fra Marijan Lekušić polazi u Mletke, da isposluje od vlade da se taj starinski samostan obnovi.[97] God. 1732 toliko je popravljanje napredovalo, da je na kapitulu u Brodu Karin proglašen pravim samostanom.[98] Posvećen je Neoskvrnjenom Začeću Marijinu.[99] Crkvu je posebno lijepo uredio fra Jozo Banovac, koji bijaše god. 1738 župnik Perušića, a malo poslije i gvardijan novog samostana.

Veliki oltar posvećen je Neoskvrnjenoj Djevici. Oltar je sagrađen god. 1912. Na njem je kip, koji prikazuje Neoskvrnjeno Začeće. Stari kip, nabavljen oko god 1889—1891 prikazuje Djevicu s Djetićem. Sasvim odjelito pred bl. Djevicom kleči bl. Ivan Duns Skot. Ovaj se kip danas nalazi u sakristiji.

U crkvi i samostanu ima više znamenitih Gospinih slika. Veliku sliku Neoskvrnjenog Začeća darovao je odmah u početku (1734) zadarski nadbiskup Zmajević. Druga istočnjačka slika na drvetu prikazuje Gospu s Djetićem na lijevoj ruci. Pod slikom štije se natpis: „Sveta Bogorodice moli za nas Carin 1743". Još je vrijedno spomenuti bizantinsku sliku na drvetu, gdje je Marija prikazata kao Kraljica sjedeći na velikom, ukrašenom pri-

---

[96] LAPM 38—39.

[97] LAPM 219.

[98] LAPM 232. Izbrat je za gvardijana fra Marijan Lekušić. Na drugom mjestu LAPM 369 veli: „Franciscus Caime. Carinensis Coñtus instaurator et *primus ejusdem Superior localis*".

[99] Cf. LAPM 234. Međutim N o r i n i o, *op. cit.* 48 veli: „Manastir u Karinu... posvećen B. D. Mariji od Anđela fundat 1731".

jestolju sa Djetićem na desnoj ruci. Pod slikom stoji napisato: „Milesimo ano Domini 1759 delli Rev. Pa. dell Con. di Carin".

Gospin je Samostan u Karinu posrednik između katolika i hrišćana u sjevero-zapadnom dijelu Dalmacije. Često puta i katolici i hrišćani iz Podgorja, Bukovice i Kotara dolaze u Gospinu crkvu, pomažu je milostinjom i ponosno vele: „Naš manastir, Naš kloštar!" Osobito na Gospu od Anđela i na 17 svibnja slegne se ovdje masa svijeta i tu u Gospinu svetištu može čovjek promatrati divne prizore vjere i ljubavi prostodušnoga naroda, koji ne zna za mržnju ni neprijateljstva...

*

Ovom samostanu pripadaju župe

Kruševo i Perušić

Župa Kruševo prostire se na ruševinama starog rimskog grada Clambetae.[100] U selu Bukovac crkva je posvećena Neoskvrnjenom Začeću Marijinu.

Godine 1684 istjeravši Turke iz gradića **Perušić**, tamo se zajedno s franjevcima povratiše starosjedioci. Te godine sagradiše na kosi uzvisita polegnuta brda, lijepu crkvu i posvećena bi Uznesenju Marijinu u nebo.

ŠIBENSKI SAMOSTAN

U travnju god. 1648, kad su fratri od straha pred Turcima ostavili Visovac dođoše sa Gospinom prilikom u Šibenik. Konačno se 1654 smjestiše u Gorici, na mjestu, gdje se danas nalaze. Samostan je posvećen Sv. Lovri iz zahvalnosti prema velikom svome dobročinitelju Providuru Lovri Delfinu. No narod je sve do u novije doba zvao i samostan i crkvu „Gospe Visovačke". To i je zapravo Gospin samostan. U nijednom nema toliko umjetničkih Gospinih slika; u malo kojoj crkvi toliko Gospinih oltara kao u crkvi Sv. Lovre. Na velikom oltaru nalazi se „Gospa Visovačka". Na sredini slike štije se natpis: „Frater marchus de chrescevo fieri fecit". To je fra Marko Vičić iz Fojnice, koji je bio gvardijanom u samostanu Sv. Lovre god. 1670, a zatim je bio gvardijanom obnovljena Visovca 1676—78.[101] Ovaj veliki, krasni oltar od plavog mramora pribavi god. 1832 fra Luka Kostan. U tu svrhu već je bio ostavio biskup Kosirić 100 cekina, a vjernici dadoše obilne doprinose.[102] Oltar resi remek-djelo od bijeloga kararskoga mramora: Navještenje Marijino. Krasni kipovi Gospe i Gabrijela prizivlju nam upamet djela velikih umjetnika.

---

[100] B a č i ć, *Župe*, str. 32, u AV.

[101] B a č i ć, *Povijest Visovca*, u AV.

[102] Z l a t o v i ć, *Povijest Samostana*, str. 247, u ALŠ.

U ovoj crkvi osobitim se bogoljubstvom štuje Gospina prilika „Gospa od Milosti".[103] Sliku su donijeli franjevci sa sobom, kad su god. 1648 bježali iz Visovca. Nije bila odmah stavljena u crkvu. Dugo je vremena visjela u velikoj samostanskoj dvorani, u udubini zida. Predaja veli, da je prenešena u crkvu početkom prošloga vijeka, kad je na njezin zagovor ozdravio fra Fortunat Samaluk iz Mandaline.[104] Bijaše stavljena na oltar sv. Petra Alkantarskoga. No fra Dane Đirlić 1892 digne veliku sliku sv. Petra, prazninu ispuni bijelim mramorom i postavi na povišenom mjestu Gospinu sliku.

God. 1830 fra Frano Belamarić dade skovati za Gospinu sliku srebreni okvir.[105] Koliko bogoljubstvo imaju Šibenčani prema Gospi od Milosti, to svjedoče mnogobrojni zavjetni darovi.

Još je jedan Gospin oltar u ovoj lijepoj crkvi. „Gospa od sedam žalosti" bijaše uvelike štovana u Šibeniku. Velika starinska slika prikazuje Mariju s mrtvim Sinom u naručju. U nuglu slike na lijevoj strani naznačen je auktor: „Joseph Marcedi P." Ova je slika bila sve do oko godine 1910 na sadašnjem oltaru Srca Isusova, koji sagradi plemićka obitelj Miočević. Te godine slika Gospe od Žalosti prenešena je na oltar Sv. Šimuna Bogonosca, koji darova obitelj Banovac, a slika sv. Šimuna kao što i slika sv. Petra postavljene su u samostan.

U crkvi je još na oltaru sv. Ante stara slika Gospe od Zdravlja u srebrenom okviru. — Odmah uz crkvu nalazi se krasna špilja Gospe Lurdske učinjena zauzimanjem fra A. Bukića.

U samostanu ima preko 40 starih slika, od kojih većina prikazuje bl. Djevicu Mariju.[106] „Gospa od mlijeka" Bellinijeve škole, polaganje u grob, koju neki pripisuju Meduliću, a napose slika, koja pretstavlja Gospu, sv. Lovru i sv. Margaritu. Zlatović veli, da je Lovro Delfin ovu sliku naredio „odličnome vještaku Tintoretu". No kako je Tintoretto umr'o 1594, a sin mu Dominik 1637, neki su posumnjali, da li je to uistinu Tintorettijevo djelo. U jednom starom dokumentu šibenskog arhiva našao sam bilješku, gdje se ne kaže, kako se je Zlatović slabo izrazio, da je Delfin naručio sliku kod Tintorettija, nego da je fratrima poklonio sliku, koju je bio naslikao Tintoretti: „In huius rei memoriam nobilem quandam picturam eis donavit, **in qua per manus celebris pictoris Tintoretti, expressa manet effigies** B. M. V. S. Laurentii Mart. et

[103] Cf. dvije lijepe crtice, što ih je napisao fra Bernardin Topić u *Gospa Sinjska* IX (1930) 70—72 i 148.

[104] Cf. T o p i ć, *art. cit.* str. 71.

[105] *Ibid.* str. 72.

[106] Cf. S t o š i ć, *Šibenske izložbe*, u *Hrvatska Prosvjeta* XVIII (1931) 222. Oltar Gospe od Žalosti nije danas onaj, koji je bio za vrijeme Zlatovića!

sanctae Margaritae Virginis et Mart." Sliku je prošle godine preslikala č. sestra R. Egger iz Maribora.

Ove je godine sve slike, koje su bile po raznima sobama samostana, stavio u lijepo uređenu dvoranu, gvardijan fra B. Topić. U toj dvorani na počasnom mjestu nalazi se kopija slike Gospe od Milosti, baš na onom mjestu, gdje je uprvotač original bio.

*

Četiri župe pripadaju ovomu samostanu, a posvećena je bl. Djevici samo župa

Varoš

Od davnine bio je varoš van gradskih bedema zvan „vrtli".[107] Crkva se je uprvotač zvala Sv. Kuzme i Damjana, a za biskupa Savorgnano (1557—73) nazivlje se i bl. Djevice ili Svete Marije u Vrtlinama. Današnja je crkva sagrađena 1740, kako svjedoči ploča povrh glavnih vrata. Titul joj je „Porođenje Marijino". Veliki oltar, na kojem je slika Djevice s Djetićem, nabavljen je iz Mletaka 1783. Lijepa kruna na toj slici nabavljena je 1844. Narod uvelike štuje ovu Gospinu priliku i na Malu Gospu učestvuje u velikom mnoštvu u procesiji.

Ovoj župi pripada i nekoliko podružnih crkvi posvećenih bl. Djevici. U Crnici crkva je posvećena Gospi od Začeća, čija se slika sa zavjetnim darovima na oltaru nalazi. Crkva Gospe od Zdravlja u Dubravi sagrađena je g. 1912—13. Crkva u Bilicama na brdu Pomišalj posvećena je Velikoj Gospi. Starinska je Gospina slika na velikom oltaru, koji je podignut 1880. U Bilicama na mjestu Jerkulovac postoji kapela **Pomoćnice kršćana**. Predaja veli, da je iz te kapele prenešena Gospina slika, koja je sada u varoškoj crkvi. Kapela je bila porušena, a današnjoj bi postavljen temeljni kamen na 19 rujna 1869. Sliku **Pomoćnice kršćana** darovala je na 12 rujna 1869 Marijana Tommaseo, sestra slavnoga Nikole.

IMOTSKI SAMOSTAN

Dok se je jedan dio franjevaca, koji su pobjegli iz Prološca, smjestio kod Omiša, drugi ostadoše s narodom u mjestima današnje krajiške općine. Glas, koji se je širio o pobjedi bl. Gospe pod Sinjem, ulijevao je utjehu i nadu u srce bijednoga puka, koji daleko od svoje kuće sve više je propadao od glada, leda i bolesti. I u srpnju 1717 krene kršćanski narod da potjera Turke iz imotske krajine. Osam fratara na čelu s O. Vrljićem pođe u izvide. I na Gospu od Anđela 1717 kršćani ametom potu-

[107] Don Krsto Stošić napisao je lijepu monografiju o varoškoj župi. Već ju je dao u štampu župnik fra P. Silov. Odatle, dopuštenjem auktora, donosim ovo nekoliko podataka o Varošu.

koše Turke: imotska tvrđava bijaše osvojena. Svak je u ovoj pobjedi gledao pomoć One, koja prije dvije godine uništi Turke pod Sinjem. I na vječnu uspomenu bi odmah u tvrđavi sagrađena kapela Gospe od Anđela. Tu O. Vrljić ispjeva pjesmu zahvalnicu Bogu i Bogorodici.[108] I ova kapelica nikla iz zemlje mučeničkom krvlju napojene bijaše klica iz koje će se razviti ona lijepa crkva i samostan u Imotskom. Taj je samostan posvećen sv. Frani na uspomenu starodrevnog samostana u Prološcu. No ni građani ni fratri nikada nijesu izgubili s vida događaj od 2 kolovoza 1717. Svake godine obavljale su se veličanstvene proslave za tri dana: u nazočnosti providura, časnika, poglavica i mnogobrojnog naroroda na 2 kolovoza nosila se je triumfalno u procesiji Gospina slika iz kapelice u tvrđavi do župske crkve. Kad više u tvrđavi kapelana nije bilo, slika je Gospina prenešena 1795 u župsku crkvu. No opet je crkvica u tvrđavi bila obnovljena i sveta slika Majke Božje tamo povraćena.

Fratri nijesu u samostanskoj crkvi ostali bez slike Majke Božje. Već im je poznati budilac narodne svijesti fra Filip Grabovac poslao iz Mletaka lijepu Gospinu sliku, o kojoj stari dokumenat u imotskom arhivu veli da „spirat odorem suavitatis et movet affectum et corda hominum ad devotionem".[109] Ova je prilika Majke ljubeznive postavljena u srebreni okvir neobične ljepote. Fra Feliks Luetić oko god. 1856 dade napraviti Gospin oltar, a dok je fra Mijo Kotoraš (1900—1904) iznutra crkvu god. 1883 sagrađenu, uređivao, darova profesor Ivanović krasan mramorni Gospin oltar.

I danas na 2 kolovoza svake godine velikim slavljem i procesijom po varošu, slavi se uspomena oslobođenja imotske krajine od turskoga ropstva. Toga dana okupe se svi okolni župnici, a mnoštvo svijeta navrvi iz Hercegovine i okolnih sela.

*

Ovom samostanu osim varoša pripadaju samo dvije župe

Proložac i Vinjani

Župu u Prološcu osnovali su fratri starodrevnog samostana, koji bijaše sagrađen na krasnom otočiću **Proložac.** Na Vrlici je

---

[108] Zlatović, *Povijest Samostana*, str. 6, u ALŠ. — O fra Stjepanu Vrljiću piše šibenski nekrologij: „Die 13 decembris 1744 Imothae R. P. Stephanus Varych — Varglich a Runovich Agregatus, hic anno 1715 die 11 Januarii, quo tempore erat Gvardianus in scopulo Proloxaz ubi fuit conventus: a quo eodem tempore exulavit una cum tota familia Alminii, ibique primo fixit domicilium, postea reversus Imothae et tempore sui officii Parochialis in eodem fortalitio convertit, instruxit, atque baptizavit viginti octo Turcas uti extat in libro baptizatorum eiusdem ecclesiae, tandem confractus laboribus obiit in Domino aetatis annor. 68".

[109] Eterović, *op. cit.* o Grabovcu str. 25 bilj. 86.

crkva posvećena Velikoj Gospi. U crkvi sv. Mihovila, koja je sagrađena 1897—1901 nalazi se Gospin oltar. Na njemu je slika o kojoj fra Gabro Puratić veli, da je „dobra slika Gospina ista kao u Sinju, i ova kao i ona donešena od fratara iz Rame". Potpuno ista slika nalazi se u franjevačkom samostanu u Makarskoj i neki misle, da su to proste kopije slike Gospe Sinjske. U župi se nalazi i lijepa kapela Gospe od Zdravlja. Godine 1812 postaviše temelje i zidove ove kapele fra Anđeo Roščić i fra Mate Bušić. Godine 1856 iznutra je lijepo uredi i pridvorje napravi župnik fra Karlo Balić.[110]

Kad je na 2 kolovoza 1717 imotska tvrđava oteta Turcima, izdade na 17 istoga mjeseca providur Mocenigo naredbu, da radi velikih njihovih zasluga, jedino franjevci mogu biti župnicim imotske krajine.[111] Sam providur imenova za Vinjane župnikom fra Marka Carića. Tekom vremena u župi su sagrađene tri crkve urešene lijepim slikama i oltarima bl. Gospe. Prigodom hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva podiže župnik fra I. Vukušić veoma interesantnu kapelu na cesti, koja vodi iz Imotskoga u Mostar. U njoj se nalazi lijep kip bl. Djevice. Ovaj je kraj nazvat Tomislavljevo i već se kupe milodari, da se tu sagradi pećina Gospe Lurdske.

ŽIVOGOŠKI SAMOSTAN.

Kad god. 1563 Turci zapališe franjevački samostan u Mostaru, pogorioci bježali su od nemila do nedraga da nađu zgodnu zaklonicu: iz Broćna bježe u Proložac, iz Prološca u Makarsku. Zatim u Drašnice, odakle 1584, kako bilježe stari dokumenti „radi bure i nevire" pobjegoše u Živogošće, gdje počeše graditi samostan, koji bi dovršen 1614 sa crkvom god. 1620.[112] Crkva je posvećena Sv. Križu. Na velikom je oltaru slika bl. Djevice pod križem. Pobočni je oltar posvećen Majci Božjoj. Gospa drži u desnoj ruci Djetića. Ovu je sliku naslikao god. 1727 u Budimpešti Polikarp F. Scotus, a crkvi ju darova fra Petar Karapandža. To nam svjedoči natpis na zadnjem dijelu slike, koji ovako glasi: **„Donata et cordicitus commendata devotioni, et fervori religiosorum venerab: contus S. Crucis Xivogosten. Al. prov. Bosnae arg. ab ejud. Alum. = Devoto Iesu et Mrae cliente fre Petro Karapancsich SS. Th. L. Ge. Devoti mirabilem spr experientur".** Pri dnu

---

[110] Puratić, *Podaci za državni Schematizam...*, u ALŠ. — Puratić nadodaje: „U uredu župnikovu neima starih matica kao ni po ostalih selih ove krajine, a to stoga što su izgoreli u makarskoj kancelarii Biskupskoj, budući bio običaj da svi župnici doli ih šalju za viđenje Biskupsko. *Izgoreno je do 1783*".

[111] Zlatović, *Povijest samostana*, str. 7, ALŠ.

[112] Zlatović, *Ibid.*

slike s desne strane označeno je ime auktora: „POLICARPUS FALCONERIUS SCOTUS PIN... BUDAE. MDCCXXVII". Karapandža je dao i sliku, koja se nalazi u sredini kora. Veoma je slična slici u Zaostrogu, za koju smo rekli, da predaja veli, da je iz Ljubuškoga. Zanimljivo je, da je ovu sliku, što je u Živogošću Karapandža poklonio zaostroškoj crkvi. To se razabire iz natpisa na istoj slici, koji glasi: „R. P. PETRUS CARAPANG. DE MOSTAR S. TH. L. G. CURAVIT FIERI ANNO 1733 BUDAE IN HUNGARIA ET CONTUS ZAOSTROGIEN. ECLAE D. D. D. AN. DNI 1750."

*

Od župa, koje danas uzdrži ovaj samostan dvije su posvećene bl. Djevici. [112b]

Zavojane

Ova je župa nastala svršetkom XVII stoljeća, kad su fratri iz mostarskoga Blata doveli jedno dvadeset obitelji i ovdje postavili. Crkva je glavna posvećena Porođenju Marijinu, a sagrađena je svakako prije 1729. To se zaključuje odatle, što na 17 siječnja iste godine Nikola Bijanković biskup naređuje: „Omnes parochi in posterum debent in omni adnotatione seu descriptione baptizatorum exprimere haec verba: Ego Frater N. N. Parochus seu curatus Ecclesiae S. M. Virginis Zavojanensis"... [113] Fra G. Puratić veli, da je vidio nad jednim prozorom prema velikomu oltaru urezat broj 1751. [114] No tada se je nadograđivala, kako se doznaje iz dekreta Stjepana Blaškovića od god. 1756. U crkvi je Gospin oltar, a učinio ga je polovicom prošlog vijeka naš majstor Stjepan Rako iz Imotskoga, nastojanjem fra Ivana Šimića. [115] Na njem je kip Porođenja Marijina. God. 1926 crkva je nastojanjem župnika fra F. Vidaline lijepo obojadisana od Fr. Ference, koji je na zvjezdanom svodu uprav majstorski naslikao Bl. Djevicu, a oko nje uštampao: „Rajska Djevo, kraljice Hrvata, naša majko, naša zoro zlata". — U Mihačam je crkva Velike Gospe, a u crkvi sv. Ante u Dragljanu oltar Gospin načinjen od spomenutog majstora Rake.

Igrane

Ova je župa na lijepom položaju kod mora. Kuće se uzvijaju laganom uzbrdicom. Tamo je na srijedi kula „Zale od Igrana",

---

112b Ovom samostanu pripada i župa Potravlje. U crkvi sv. Filipa i Jakova lijep je Gospin oltar sa kipom Gospe od Zdravlja. I na velikom je oltaru slika Djevice s Djetićem. Također i župa Muć Donji, posvećena Porođenju Marijinu, *de iure* pripada Živogošću.

113 Puratić, *Podaci*... u ALŠ.

114 *Ibid.*

115 *Ibid.*

iz koje je njezin zapovjednik Zale ubio turskog barjaktara na planini. [116] Crkva posvećena Gospi od Ružarja. Tu je oltar Gospin s lijepim drvenim kipom, koji je nabavljen nazad jedno 50 godina. Pri moru je starinska kapela Neoskvrnjenog Začeća Marijina. Kip na prvi mah izgleda starinski, ali je dobavljen i postavljen nazad jedno osam godina. Na pragu je natpis: D. O. M. ET VIRGINI SINE LABE CONCEPTAE DICATUM.

SUMARTINSKI SAMOSTAN

Kad su 1646 Turci osvojili Zadvarje, strah zavlada cijelim primorjem. I franjevci makarskoga samostana zajedno s pukom ukrcaše se i pođoše put Brača. Bio je to uprav dan sv. Martina (11 studenoga), kad prispiše u uvalu, i tu se smjestiše. [117] I stoga kad poslije načiniše crkvu, posvetiše je sv. Martinu. God. 1747 fra Andrija Kačić današnjem samostanu temelje postavi, [118] a u novije vrijeme brigom fra Ante Gilića sagrađena je lijepa crkva. U njoj se velikim bogoljubstvom štuje slika Gospina, za koju predaja veli, da su je sa sobom fratri donijeli, kad su ovamo došli. Narod je nazivlje „Posrednica svih milosti". Slika je na drvenom oltaru, a već je skupljeno do 50.000 din. za novi mramorni Gospin oltar. Slika je u krasnom, umjetnički izrađenom okviru od srebra. Napravljen je u Fuldi nastojanjem fra Ante Gilića, koji je kroz dugi niz godina po raznim mjestima prištedke skupljao za ovaj okvir. Osobito na 2 kolovoza dolazi okolni svijet u velikom broju na zavjet bl. Djevici.

KNINSKI SAMOSTAN

Poznato je, da je lijepi hrvatski grad Knin bio ondje, gdje je sada selo Biskupija. [119] U tom gradu uz stolnu crkvu Svete Marije, koju sagradi Krešimir IV, bijaše i franjevački samostan. Sve to poruši turska sila. Kad su god. 1688 Turci istjerani iz Knina, O. Resica podiže tu franjevačko prebivalište, koje poslije bi proglašeno samostanom. Župska crkva Sv. Ante, koja je od god. 1688 do 1860—62 tri puta iznova građena, ima oltar b. Gospe. Na njem se nalazi starinska slika Majke Božje, napram kojoj vjernici ne samo Knina nego i okolnih mjesta veliko bogoljubstvo iskazuju. Narod je osvjedočen, da ga je početkom prošlog stoljeća ova Gospa od kuge oslobodila. U narodu se pripovijeda, da su tada ovu sliku nosili u procesiji po gradu. Najednom neka stara gospođa, hrišćanka, iziđe na prozor te povika: „Što

---

116 Klaić, *op. cit.* 169.

117 Zlatović, *Franovci države Presv. Otkup.* 87.

118 Eterović, *op. cit.* o Kačiću 23.

119 Klaić, *op. cit.* 55.

su ti ga bunjevci nakitili svoju Gospu! Da i mene onako nakite, bila bih ljepša od nje!" Obnoć naglo oboli ona, muž joj i udovа kći, i sve troje umrije od kolere. To su bile zadnje žrtve ove strašne pošasti u Kninu. Slika se je prenosila kadšto u crkvicu sv. Josipa i tu bi je naizmjence djevojke čuvale. Svijet je zove: „Gospa od milosrđa", a glavno se svetkuje na 2 kolovoza. Ovu je sliku, po svoj prilici, darovao samostanu poznati dobročinitelj fra F. Grabovac. Starac Knežević, koji je rodom iz Knina, nije mogao da ne opjeva i ovu Majku od milosrđa. Marijin pjesnik u ovoj lijepoj pjesmi kliče:

U čudesih obiluješ,
Koja često svud se čuju;
I milosti podiljuješ
Onim, koji Tebe štuju...

Nisu tebi donešeni
Ti zaviti različiti,
Ni prid tobom obišeni,
Da se tvoja slika kiti.

To su dari i milosti,
Koje posli neg ti dade,
Svaki svoje rad harnosti
Taj ti mali dar podade.[120]

* * *

U doba, kad su Turci obarali crkve i oltare, uništavali sela i gradove, franjevci su stavljali pred oči patničkog puka sliku Pomoćnice kršćana kao zalog sretnije budućnosti. I kad su zatim fratri s narodom iz Bosne naseljivali opustošena garišta, puste dalmatinske krajeve, nosili su sveđer sobom sliku Bogorodice.

U početku, dalmatinska se je provincija zvala Sv. Kaja, no taj se titul mnogima nije sviđao i 1742 traže, da im se dade ili Presv. Otkupitelja ili Neoskvrnjenog Marijina Začeća.[121] Provincija je posvećena Bož. Spasitelju, a Mariji župe i samostani. Isus i Marija!

Slava nek je najpri njemu
Svagdi, vazda i u svemu,
Za njim tebi, čast i dika
Neka bude ća do vika![122]

---

[122] Knežević, *op. cit.* 151.

[120] Knežević, *op. cit.* 135—138: „Pisma na poštenje Gospe od Caschtela Zadarske, Gospe od Caschtela Scibenicke; Gospe Skradinske i Gospe Kninske". Kninskom samostanu pripada župa Vrpolje i Kijevo. Nastojanjem župnika Vrpolja fra F. Rakića, ove je god. sagrađena u Golubiću krasna špilja Gospe Lurdske. — U Kijevu je osobito razvijena pobožnost prema Gospi od Karmela. Tu je pod tim nazivom kapela, koju 1897 sagradi fra M. Kotoraš.

[121] Eterović, Franjevačka Provincija... 29.

II. ODREDBE O ŠTOVANJU BL. DJEVICE

Starešinstvo je budno pazilo na to, da ova posveta samostana i župa bl. Djevici ne bude samo na papiru. Na raznim kapitulima i sastancima, često se je vodilo računa o pobožnosti prema bl. Djevici. To je uvijek bio barometar vjerskog, redovničkog života. Stoga su se izdavale razne naredbe, opomene; uvađale nove pobožnosti. Spomenut ću samo nešto.

DO GOD. 1735

Prije odjeljenja od Bosne, zajednički kapitul u Velici izdao je na 24 kolovoza 1702 razne dekrete, među kojima čitamo, kako Oci kapitula naređuju, da se uvijek poslije Večernje izmoli „ritmica Antiphona **S. Maria succurre miseris etc"** sa molitvom **Concede nos.** Poslije Jutarnje mora se izmoliti **Sub tuum praesidium** sa molitvom **Protector in te sperantium.**[123]

Ovaj dekret obnavlja i upotpunjuje kapitul u Našicama od god. 1705: „Pro incremento Provinciae"[124] za procvat majke Provincije treba se moliti Nebeskoj Majci Zaštitnici.

Slijedeći kapitul od god. 1708 zapovjeda i naređuje pod prijetnjom najtežih kazna, da se te molitve točno govore.[125] Kapitul u Velici 1717 ponovno izbraja molitve, a napose: „Post Matutinum vero **sub tuum praesidium cum versu dignare me.**[126]

No to još nije sve! Trebalo je narediti da se i oficije bl. Djevice moli. To je učinjeno u Našicama god. 1719. „Ut clerici officium B. V. Mariae in Choro recitent cum debita reverentia et devotione supra omnes invigilantia superiori locali committitur.[127]

Na 20 rujna 1726 Provincijal Fra Pava Nikolić, rodom šibenčanin, izdaje dekret, kojim naređuje, da svi članovi Provincije moraju u letanijama poslije **Kraljice svih svetih,** nadodati **Kraljice bez grijeha začeta.**[128]

---

[123] LAPM 42.
[124] LAPM 53.
[125] LAPM 69.
[126] LAPM 118.
[127] LAPM 127.

[128] ALŠ, *Okoloredne, naredbe OO. Generala, Provincijala.* „Secundo. Cum nostra seraphica Religio ab exordio sui, disponente ita nostro Patriarcha, in singularem Patronam assumpsisse Beatissimam Virginem sub titulo Immaculatae Conceptionis, quodque mysterium semper totis defendit viribus, et adjuvante ipsa sacratissima Virgine palmas reportavere. Propterea unusquisque Seraphici Ordinis Alumnus erga tale mysterium omni conatu devotionem augere tenetur; ideo Nos precipimus Religiosis Nostrae curae concreditis ut in litaniis eiusdem gloriosissimae Virginis post *Regina sanctorom omnium,* addatur *Regina immaculate concepta,* uti consuetum est pluribus in locis nostrae Religionis fieri".

POSLIJE GOD. 1735

Na trećem kapitulu poslije razdiobe (u Šibeniku 1742) izdali su se mnogi spasonosni dekreti za procvat Provincije. Na prvom mjestu nalazi se dekret o pobožnosti prema bl. Djevici. Na svetkovine i vigilije, kad se pjevaju letanije Gospine, mora svećenik obučen u kotu i štolu sa akolitima klečati pred velikim oltarom, dokgod se letanije pjevaju. Poslije **Tota pulchra**, svećenik se digne, da izmoli obične molitve. I poslije Pozdrava Anđeoskoga „clara voce" dade blagoslov: „Benedicat vos omnipotens Deus Pater et Filius et Spiritus Sanctus". Silazeći s oltara, klerik mu pruži škropilo „Aspergillum" i on reče škropeći: „Aqua benedicta deleantur nostra delicta." Svi iz kora odgovore: „Amen".[129]

Fra Andrija Staničić, koji je budnim okom pazio na tačno obdržavanje stege, izdaje god. 1767 naredbu, da se u svim samostanima jednako moraju obdržavati spomenute naredbe o pobožnostima prema bl. Djevici.[130]

Napose treba istaknuti dekret provincijala Maroevića od god. 1772.[131]

Svake subote poslije kompletorija, to jest prije nego počnu letanije Gospine, mora se u koru pjevati himan **O Gloriosa Virginum**[132] i onda polazi procesija preko sakristije do oltara Gospina i tu braća razdijeljena u dva kora, molit će letanije s Pozdravom Anđeoskim. Na svršetku povratit će se u kor pjevajući ove lijepe verse: **Maria, mater gratiae, Dulcis parens Clementiae, Tu nos ab hoste protege, Et mortis hora suscipe.** Svjetuje se, da prije ove funkcije zazvone sva zvona, da obavijeste obližnje vjernike. Suviše nedjeljom, dok se pjevaju letanije, moraju se na velikom oltaru četiri svijeće užgati.

Provincijal Radman zajedno sa definitorijom određuje na 18 kolovoza 1774 „pro futuris perpetuis temporibus", da se u svim samostanim, naznačenim redom, svake prve subote od mjeseca, pjeva sv. Misa u čast bl. Djevice Marije.[133]

---

[129] LAPM 346.

[130] AM, *Acta Provincialatus R. P. A. Staničić,* 44.

[131] LAPM 603. — AM, *Acta Maroević,* str. 93—94. Dekret je zapravo izdat samo za Živogošće prigodom kanonskog pohoda. Provincijal pretpostavlja, da se ta odredba već vrši po drugim samostanim.

[132] Ovaj se je himan u Provinciji veoma rado molio. Ove god. izišao je u *Gospa Sinjska* (X br. 3 str. 51) prijevod fra S. Petrova. Poznato je, da je već M. Marulić ovaj himan preveo ,ali i mnogo nadodao.

[133] AM, *Acta Prov. Radman,* str. 71.

Kadgod se je Provincija nalazila u teškim časovima, starešinstvo je pozivalo podložnike, da dignu oči svoje prema Zvijezdi mora, da se skupa uteku Mariji. Tako drugom polovicom prošloga vijeka provincija se je nalazila u teškoj materijalnoj krizi. Trebalo je uzgajati podmladak. Sinovi težačkih roditelja nijesu mogli da plaćaju. Provinciji bijaše dignuta svaka potpora. I provincijal fra Ivan Mandarić piše na 4 prosinca 1869 značajno pismo, gdje pozivlje župnike i samostane na požrtvovnost, a posebno na molitvu bl. Djevici. „Da se pak Bog", veli O. Mandarić „svemogući, Otac dobrostivi i sveđer milostivi, i koji sunce sjati čini i svoje milosti izlijeva i svrhu griješnika, dostoji se ganuti i prignuti srca vladalacâ na privoljenje pitane potrebite nam potpore", neka se i samostani i župnici „uteku pričistoj i neoskvrnjenoj Pokroviteljici našoj Majci Mariji Prisvetoj.... sa tri Zdrave Kraljice i tri Zdravo Marije s molbom **Concede misericors Deus,** dok se ne dostigne naša opća želja"[134] I Marija je uslišala vapaje djece svoje. Tako se je dogodilo bezbroj puta!

Franjevci su u raznim zgodama pitali i dobivali od Svete Stolice i razne privilegije za svoja svetišta. Pod provincijalom Šalinovićem sinjski, makarski i visovački samostan postignuše od Lava XIII, da svetkovina Gospe od Milosti bude prvoga razreda s osminom i posebnim oficijom. Za tu svetkovinu papa je dao tim crkvama i potpuno oproštenje, da se može dobiti.[135]

---

[134] AM, *Protokol Provincijala Mandarića,* str. 107.

[135] AM, *Protokol Provincijala Šalinovića,* br. 94—96.

III. LITERATURA O BL. DJEVICI

Franjevci Presv. Otkupitelja nijesu iskazivali svoju ljubav prema Mariji samo posvetom crkava i oltara, molenjem Njena oficija i pjevanjem himana. Ne! Oni i perom proslaviše svoju nebesku Zaštitnicu, svoju majku. Ovaj književni rad može se razdijeliti na četiri periode: prvo doba, dok su dalmatinski fratri bili zajedno s bosanskim (do god. 1735); drugo od 1735—1768; treće od od 1768 do svršetka svjetskog rata; napokon četvrto, o kojem specijalno ovdje ne ćemo govoriti, od svjetskog rata pa do danas.

PRVO DOBA

Inter arma silent musae! Dok su Turci Dalmacijom gospodarili, paleći crke i samostane, ubijajući pastire duša; dok je posvuda odjekivao glas bojnih lumbarada, nije moglo biti ni govora o štampavanju knjiga. Franjevci, koji su u ovo doba živjeli u Bosni (Divković, Anić...) daleko od ratnih lomljavina, objelodaniše lijep broj poučnih knjiga, dok su njihova braća u Dalmaciji morali — kako veli Zlatović — mjesto pera mač u ruci držati.[136] Sav književni rad iz tih tužnih vremena (propovijedi, katekizmi...) ili je spaljen ili još neizdat u arhivima leži. No čim su dalmatinski franjevci počeli slobodno na rodnoj grudi da dišu, stadoše žilavo raditi i na književno-prosvjetnom polju: objelodaniše djela, koja su od nemale važnosti u povijesti naše književnosti. U ovim djelima bl. Djevica zauzimlje odlično mjesto. Među ove prve pisce treba ubrojiti uz Šitovića i Lekušića,[137] posebno fra Tomu Babića.

Fra L. Šitović

Fra Lovre Šitović († 1729), osim dviju drugih knjižica, izdade na svijetlo veoma interesantnu „Pismu od pakla" (Mleci 1727).[138] On je imao plemenitu nakanu, da duhove, koji su neprestanim ratovanjem s Turcima, počeli nekako gubiti osjećaj straha Božjega, svede na pravu kolotočinu. Naš je narod bio navikao da pjeva i sluša „Pisme od Kraljevića Marka, Muse Arbanasa, Relje Bošnjanina... također lipote divojke, od rujnoga vina...", a za duhovne stvari malo je i nimalo mario. Naučio se psovati, svakakove nepristojne riječi govoriti.[139] Ovom neredu htio je Šitović da stane nakraj i stoga ispjeva u desetercu ovu pjesmu u pet poglavlja razdjeljenu.[140] Fra Lovre nije mogao da tu ne progovori o bl. Djevici. On spominje, kako je Marija moguća:

Jedan biše pakao vidio,
Pak od mrtvih biše uskrsnuo.
Po milosti Prisvete Trojice,
A po molbam Marie Divice.[141]

Šitović opisuje muke u paklu. Osuđenicima će neprestano neki glas govoriti: „Ubi est Deus tuus?" Njima će strašne muke zadavati već sama pomisao, da nikada ne će vidjeti svoju dragu majku — bl. Djevicu Mariju:

Kamo li ti Marija Divica,
Kojano ti biše pomoćnica?
Nije tebi sad prijateljica,
Jer ti živi i umri grišnica.

Nigda Boga ti ne ćeš viditi,
Ni Mariju nigda pogledati:
Ajme tužna što si sagrišila,
Ter toliko dobro izgubila![142]

Ovu je pjesmu Šitović „u Makarskoj ispisao, i dosad upisanu z dićicom istoga mista pivao". No fra Lovre je želio „da vazdi

---

[136] Zlatović, *Franovci...* 166.

[137] Lekušić je objelodanio: *„Bogoljubna razmišljanja otajstva čovičanstva sv. Bonaventure"* (Mleci, 1730). Cf Zlatović, *op. cit.* 472; Kukuljević, *Bibliografija hrvatska* I 85. Zagreb 1860; Fra Roko Rogošić, *Književni rad Hrvatskih Franjevaca do XIX. vijeka,* u *Nova Revija* V (1926) 417. Ovaj lijepi prikaz Rogošić je podijelio na više paragrafa: lirika, epske pjesme, nabožno-poučna proza, crkveno govorništvo, povijest, filologija, teologija.

[138] Druge dvije knjige jesu „Slovnica-hrvatsko-latinska" i „Nauk kršćanski". Cf. Zlatović, *op. cit.* 474. — O Šitoviću napisao je krasnu crticu fra S. Petrov: *„Gospin obraćenik i misionar Fra Lovro Šitović Ljubušak"* (†1729), u *Gospa Sinjska* VIII (1929) str. 38—41. — Na kapitulu u Našicama god. 1708. imenovat je za profesora filozofije u Makarskoj: „P. Laurentius a Gliubuscki ex Mahometano factus Xnus, seu ex lupo agnus" (LAPM 66). God. 1715 imenovat je za profesora teol. u Šibenik (LAPM 104, 138), a 1724 opet za prof. filozofije u Makarsku (LAPM 163). O njem Norinio *(op. cit.* 69) veli, da mu je život magis admirabilis quam imitabilis".

[139] Šitović, u posveti knjige Zmajeviću.

[140] Vodnik veli, da su Šitovića pjesme imale *„nelijepu* tendencu, da istisnu narodne junačke pjesme..." B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti* I, 340. Zagreb, 1915. — Još prije Vodnika u istom je smislu pisao Prohaska: „In der Widmmung an Vizenz Zmajević, den Erzbischof von Zara, spricht sich der Verfasser abermals gegen die Volkslieder aus. Seienen Standpunkt vertrat auch die offizielle Kirche (!)" (Prohaska, *Das kroatisch-serbische Schriftum in Bosnien und der Hercegowina,* str. 137. Zagreb 1911). — To je neispravno. Šitović je htio, kao i Babić i Knežević, da i duhovno uzgoji naš narod. To je njihova *„tendenca"!* Vidi lijepa zapažanja P. Grkca *„Ćudoredna vrijednost narodne pjesme",* u *Kalendar Sv. Ante* 1932, str. 106.

[141] Šitović, *Pisma od pakla* 66. [142] *Ibid. 53.*

bude pivana na općenu duhovnu korist puka kršćanskoga".[143] Teško je označiti, u kojoj se je mjeri ispunila ova želja pjesnikova. Materija, koju je odabrao, nije bila ni malo privlačiva. U tom je neisporedivo sretniji bio fra Lovrin brat i savremenik fra Toma Babić, koji zaslužuje, da se potanje na nj osvrnemo.

Fra Toma Babić

Rodio se je oko 1680 na Velimu, onda posebnoj župi, a danas opustošenom mjestu u župi Stankovaca.[144] Već kao dječak dođe na Visovac u samostan Gospe od Milosti, i tu je duboko u svoje srce zasađivao ljubav prema bl. Djevici. Na „Gospinu Otočiću" obuče i redovničke haljine, te svrši novicijat.[145] Po ondašnjem običaju, filozofiju i teologiju svrši na redovničkim visokim učilištima u Mađarskoj. Dok je 1719—1723 vršio župsku službu u Skradinu,[146] napisa ono djelo, u kojem ostavi živi, vječni spomenik svoga visokoga nauka, velike pobožnosti prema bl. Djevici i ljubavi prema svomu narodu. Ta knjiga poznata je u našem narodu pod imenom „Babuša", a fra Toma joj dade naslov: „CVIT RAZLIKA MIRISA DUHOVNOGA". U uvodu sam nam Babić opisuje, gdje, kada i zašto je sastavio ovo djelo, koje čitavo ima marijanski pečat na sebi. On je to djelo sastavio u Skradinu, kad je tu bio „Parrok illi Piovan, i Vikar Pris. i Pripos. Biskupa Skradinskoga Gosp. Nikole Tomassea Vlas. Bračkoga, pak opet Vikar pris. i pripos. Gos. F. Vicenza Bragadi-

---

[143] Šitović, *op. cit.* 12, 72.

[144] Nekrologij u ALŠ veli da je umr'o u Šibeniku na 31 srpnja 1750 „aetatis annor. 70 obiit". Nekrologij u AŽ stavlja „Die 2 mensis augusti", a tako i nekrologij u AS. No to je dok je vijest iz Šibenika stigla.

[145] Obukao je redovničke haljine na 28 lipnja 1701 (LAPM 37), a na 2 srpnja 1708 imenovat je za vikara visovačkog samostana. U jednom dekretu od 1711 potpisat je „Fr. Thomas Babich gvardianus Vissovatii" (LAPM 83), a Liber Archivialis Conventus, u AV str. 16 veli, da je te godine bio „*Praeses*". God. 1713 izabrat je za gvardijana kninskog samostana (LAPM 93); god. 1714 za gvardijana u Visovac (LAPM 100). God. 1732 postaje definitor (LAPM 152). God. 1726 ponovno gvardijan kninski (LAPM 232). Na 25 augusta 1732 izabrat za visovačkog gvardijana (LAPM 232). Igra vidnu ulogu pri razdiobi provincije (LAPM 240, 245, 246). God. 1735 ide u Mletke (LAPM 317), i opet god. 1744 „Venetias ad imprimendos libros" (LAPM 370). God. 1739 izabrat za gvardijana visovačkog *Liber Archivialis Conventus,* u AV izbraja sve, što je fra Toma učinio za svoga gvardijanstva (str. 15—18). Počeo je graditi sjeverni dio samostana 1732—34, a svršio 1739. Napravio oltar sv. Frane... LAPM 274 veli, da je Visovac uređen „diligentia et industria R. P. Thomae Babich pluries gvardiani". — Cf. Jelenić, *Bio-bibliografija*... 9—10; Prohaska, *Das kroatisch-serbische Schriftum*... 135.

[146] Zlatović, *op. cit.* 179.

na..."[147] Ovo djelo prvi put objelodani u Mlecima 1726. Babić ne mjeri književnom mjerom svoj rad; njemu nije svrha da piše samostalna djela. On hoće da stvori pučku duhovnu knjigu, koja bi odgovarala duševnim potrebama našeg naroda. On veli, da je objelodanio ovo djelo, ne da razglasi sebe i svoje neznanstvo „nego za istumačiti koji ne znadu, niti se mogu našim knjiga pomoći jer je malo pisano u naš jezik, što je naša sramota".[148] I često puta sin Asiškoga Ubogara očituje svoju poniznost, a mudracima ovoga svijeta dovikuje sa sv. Pavlom, da je Propeti sva njegova mudrost...

Babićevo djelo bijaše ubrzo razgrabljeno i već god. 1736 ugleda svijetlo drugo izdanje.[149] Knjiga je razdjeljena u tri dijela, a u dva sveska: u prvom nauk kršćanski, a u drugom razne pjesme. Bilo bi suvišno isticati, da je sav nauk kršćanski isprepleten raznim molitvama i mislima o bl. Djevici. Tu Babić poučaje, kako treba govoriti krunicu Gospinu; tumači članak vjerovanja, koji se odnosi na bl. Djevicu; napose tumači „Pozdrav Anđeoski" i napokon donosi razne molitve bl. Djevici.[150]

U drugom svesku ima mnogo pjesama, u kojima se slavi Majka Božja. Na prvoj stranici opet naglasuje fra Toma, da on ove pjesme nije učinio za ljude mudre. „Imadu znati — veli on — ljudi mudri i naučni da ove Pisme illiti Verse, nisam činio Za nje, nego za Dicu koja gube vrime zaludu neka se zabavljaju u stvari Duhovni, Pivajući etc."[151] Ovdje ću spomenuti glavnije pjesme Gospine. Na prvom mjestu dolaze **Versi od Začeća B. D. Marie:**[152]

Maria se zače danas
Da se Bogu moli za nas.
I božja će biti Mati
Svaku će nam milost dati.

Veselte se svi narodi,
Jer se od nje Isus rodi;
Jer je ovo slavna Diva
Od kolina jur Davida.[153]

U pjesmi **Versi na Porođenje B. D. Marie,**[154] **pjesnik poziva sve narode, da se raduju i vesele, jer je došla na svijet Ona, koja će dovesti sunce pravde i istine.**

---

[147] Imam pri ruci drugo izdanje od 1736 „Drughe sctampe". Imprimatur je dat 1726. Cf. uvod „Bogoljubnomu štiocu".

[148] Cf. *uvod.*

[149] Ovo je izdanje ukrašeno mnogim slikama. Čim otvorimo prvu stranicu odmah nam je pred očima slika Gospe Visovačke (145×104 mm). Na slici je i samostan i Krka s natpisim. Bakreni klišej još je u visovačkom arhivu. Tu je i klišej sličan, ali mnogo veći, Visovačke Majke milostive. Također bakreni klišej Gospe od rožarja itd. — Babićeva oba sveska puna su većih ili manjih slika. U slikama su prikazata i sva otajstva iz Marijina života; sedam smrtnih grijeha... Babić je znao što naš narod privlači!

[150] Babić II, 15, 57—58, 92—95 itd.

[151] Babić II u početku.

[152] *Ibid.* 40—41.

[153] *Ibid.*

[154] *Ibid.* 42—44.

Veselte se svi narodi,
Maria se danas rodi.
Ovo sveto porodenje,
Svim će biti na spasenje.

Ti si radost svega svita,
Kako jedna zvizda svitla.
Kako sunce jarko svitli,
Ti vas ovi svit prosvitli.

— — — —

Maria se rodi za nas,
Veselte se braćo danas.
Veselte se ter pivajte,
Slavnoj Divi falu dajte.

Do istine veće moreš,
Neg' svi sveti, ako hoćeš:
S' kim pribivaš na Nebesi
Dostojna mu Mati jesi.[155]

Dijalog između Marije i Gabrijela opisat je do u tančine u pjesmi „Od navištenja B. D. Marie", koja počinje ovim stihovima: „Anđeo priđe, jur Nebeski, Ter Marii sad navisti, Isusovo upućenje, Svega svita otkupljenje."[156] Marija je začela po Duhu Svetomu, i stoga treba da Joj se klanja svako koljeno i da je s anđelom pozdravlja:

Zdravo Gospe i Kraljice
Majko slavna i Divice!
Ti si Majka i ćer Boga,
Zaručnica svemogoga.

Zdravo Majko Gospodina,
Isukrsta Božjeg Sina... !
Zdrava Gospe, Majko slavna,
Od svih sveti poštovana![157]

U istom tonu, istom lakoćom opjevana je epizoda iz života Bl. Djevice, kad je prikazala Isusa u hramu.[158] No nadasve pjesnik izlijeva čuvstva svoja u pjesmi: „Od Uznešenja B. D. Marie." Marija je uznešena „svrhu devet sveti Kori."[159] Osim toga, Ona sjedi na desnu Sina svoga.

Isus će nam milost dati,
Rad ljubavi drage Mati.

Štogod' od nje usprosimo,
I njojzi se uzmolimo,

Biti će nam na pomoći
I u danu i u noći!...[160]

Žalosti bl. Djevice Marije osjeća bogoljubni pjesnik[161] u svome srcu. Čovjek ne može da te stihove bez ganuća čita: „Draga Majko od milosti, Želim znati te žalosti. Jer imadem ja odluku Procinjivat strašnu muku."

Dvanaest puta kliče štovatelj Gospin: „O, Gospojo od milosti. Koje bihu tad žalosti... O Gospojo i Kraljice, Koje bihu tad tužice..."[162]

Napokon, Marijin pjesnik opjevaje 15 otajstva sv. Krunice „Od Rožaria B. D. Marie."[163] Te pjesme žalosne, radosne i slavne završuju ovim riječima:

155 Babić II 42.
156 *Ibid.* 44—46.
157 Babić II 45.
158 *Ibid.* 46—48.
159 *Ibid.* 48—51.
160 *Ibid.* 51.
161 *Ibid.* 51—54.
162 *Ibid.*
163 *Ibid.* 54—65.

O, Divice plemenita,
I u svemu uzorita.
Isus primi tebe k sebi
Da dopusti svaka tebi.
Jere si mu draga Mati,
Svaki želi tebe znati.

I pod tvojim krilom stati,
Tebe Majkom zazivati.
Po milosti tebe obra,
I grišnika k tebi dozva.
Da nam budeš na pomoći,
I u dnevu i u noći.[164] Amen.

Izvori Babuše

Ljubić veli, da je fra Toma Babić stavio u svoj **Cvit, Plač Gospin** od fra P. Kneževića, Vuletićeve pjesme i druga razna djelašca.[165] Tako su mislili i mnogi drugi. Ovo je skroz neosnovano mišljenje. Babić je dva puta objelodanio „Cvit", a posljednji put 1736, dakle deset-petnaest godina prije nego je Knežević objelodanio Plač Gospin. Tek u trećem izdanju od god. 1802 ušla su u Babića „Cvit", djelašca, o kojima govori Ljubić. Fra Jozo Pivac iz Zavojana, preuredio je na neki način „Babušu" i prema ovomu izdanju učinjena su druga. Pivac je vidio, da je Babić razdijelio **Cvit** u tri dijela, i on je tu razdiobu ostavio. No dok je Babić pjesme podijelio u dva dijela, Pivac ih je stavio u treći dio, a u drugi Badrićevo djelo o istočnoj i zapadnoj crkvi. Zatim je izmješao red pjesama i druge nadodao. To se je sve zbilo pedeset godina nakon smrti fra Tomine.[165b] — Imajući pri ruci

164 Babić II 65.

165 Ljubić, *Dizionario biografico,* Vienna 1856. Cf. i Ljubić, *Ogledalo* II str. 416.

165b Šafarik nabraja ova izdanja Cvita. Prvo je 1726, drugo 1736. A onda 1759 u Mlecima 4° 327 str. U Mlecim 1802 itd. (Šafarik, *Geschichte der Südslawischen Literatur,* II: *Geschichte der Illirischen und Kroatischen Literatur* [Herausgaben von. J. Jireček] str. 253. Prag, 1863). Onoga izdanja od 1759 nijesam mogao da nađem. Činjenica je, da Pivac u izdanju od 1802 jasno na naslovnoj stranici piše: *„Za treći put prištanpan"*. No i Kukuljević *(Bibl.* I str. 190) tvrdi, da je treće izdanje izašlo u Mlecima 1759. Prohaska *(op. cit.* 134) veli, da je ovo izdanje od 1759 bilo posvećeno splitskom nadbiskupu Nikoli Dinariću. (Prohaska, *Das krotisch-serbische Schriftum in Bosnien und der Hercegowina* str. 134. Zagreb) 1911). — Šafarik naznačuje i ova djela Babićeva „Pisme duhovne". Venetiis, 1722. 12°; Pisme duhovne, izvađene iz knjiga mnogih. U Mlecih 1736. 16° 60 str." (Šafarik, *l. c.* 144, 146). No fra Julijan Jelenić veli, da je on na Visovcu našao ovu posljednju knjigu s ovim naslovom: „Pisme duhovne *izvagene iz knjiga oca fra Tomasa Babicha.* Iza veću lakost štioca, pivaoca prinesene u ove knjižice po istomu. U Mleci M. DCCXXXVI". (Jelenić, *Bio-Bibliografija Franjevaca Bosne Srebreničke* str. 11. Zagreb 1925). Tražio sam ovu knjigu na Visovcu. Našao sam je u katalogu, ali nažalost nijesam mogao da nađem pod brojem.

drugo izdanje, što ga je sam fra Toma objelodanio, reći ću neko-liko riječi o izvorima ovoga njegova djela.

Dok su pisci, koji nijesu imali pri ruci prva izdanja „Babuše" tvrdili, da su pjesme, koje se tu nalaze pokupljene od raznih pjesnika, drugi su temeljeći se na prvim izdanjima mislili, da je bez sumnje sve pjesme, što su tu, sam fra Toma ispjevao. Tako fra Julijan Jelenić veli: „A da ih je baš sve on sastavio, vidi se iz predgovora drugome dijelu, gdje na str. 213 veli:..., imadu znati ljudi mudri i naučni, da ove Pisme illiti Verse nisam činio za nje, nego dicu". [166] No Jelenić u Bio-Bibliografija Franjevaca Bosne Srebreničke (Zagreb 1925 str. 8) zabacuje tu tvrdnju. Već je god. 1911 Prohaska u svome poznatome djelu Das kroatisch-serbische Schriftum... (str. 133—134) upozorio, da je Babić više manje sabirač i priređivač. Prohaska spominje kao izvore Babuše posebno Bandulovića, Divkovića, a onda i Šitovića. Prohaska veli, da je „verse" o krštenju, božiću i uskrsu pozajmio Babić uglavnom od Bandulovića; poslanice, Plač Gospin, pjesmu Sv. Katarine od Divkovića, a u drugo prošireno izdanje od 1736 umetnuo je Šitovića pjesmu od pakla.

Već smo spomenuli, da je Babić stavio za svoje načelo „Nije potribe od mudrosti ljudske nego od istine Božje..." On opominje čitatelje ako bude marna pčelica, da će u svakom „cvitku naći meda slatkoga". [167] Ove se je metode držao i fra Toma. Gdjegod je našao Božju istinu, on ju je uzeo. Iz talijanske, latinske, dubrovačke, bosanske, dalmatinske književnosti, Babić je pokupio sve što mu se je činilo najljepše; on je pobrao „Cvit. [168] Između „Stipanjače" t. j. djela „Ispovied krstjanska", koju na-

---

[166] Jelenić fra Julijan, *Kultura i bosanski franjevci* I 242. Sarajevo, 1912.

[167] *Ibid.*

[168] U Visovcu ima sva sila knjižica, koje je zacijelo imao pri ruci fra Toma. Tako: *„Thesaurus Precum..."* (Coloniae 1616). Tu je na str. 497 psalam 90: „in tribulatione dicendus et in omni praesenti periculo: *Qui habitat..."* (Cf. Babić I 45). Tu je Belarminov katekizam, a osobito Anić, *Lux christiana"* (1677), koga je u mnogočem imitirao Babić... — Pjesma u Babića (II str. 126—127) *„Versi naravski"* uz neke varijante nalazi se kod Jurja Barakovića († 1628) pod naslovom „Prilike". Cf. *Djela Jurja Barakovića* (Stari pisci hrvatski XVII [1889] str. 341—2). Već je Kolendić upozorio, da je Babić upotrebio nekoliko stihova fra P. Posilovića u svojoj pjesmi „Versi od svrhe knjiga". Cf. Kolendić, *Fra Pavao Posilović i njegovo „Naslađenje"* u *Radu Jugosl. Akadem.* Knj. 206 (Zagreb 1915) 186. — Prohaska *(Das kroatisch-serbische Schriftum...* 133) veli: „Vieles wird er auch in den alten Handschriften von Liedersamlungen vorgefunden haben; denn auch die arbeiten von Divković und Bandulović gehen auf solche ältere Quellen zurück. In der Bibliothek der Franziskaner zu Ragusa sah ich solche Handschriften unter N. 193".

pisa suvremenik Babićev fra Stjepan Margitić († 1714) [169] i „Babuše" nalazi se na više mjesta sličnost ili potpuna identičnost. Tako posebno u ovim pjesmama: **Versi na ime Isusovo;** [170] **Pozdrav tila i krvi Isusove;** [171] **Versi od uznešenja B. D. Marie;** [172] **Versi svetoga Ivana Krstitelja;** [173] **Versi S. Oca Franceska;** [174] **Versi svetoga Stipana;** [175] **Versi S. Klare...** [176] Rekli smo da je Babić imao pred očima i Divkovićeve pjesme. „Versi od muke Isusove" imaju znatnu sličnost s pjesmom „Plač blažene Gospe Divice Marie", koja se nalazi u Divkovićevim djelima. [177]

---

[169] Cf. Prohaska, *Pregled hrvatske i srpske književnosti,* 64. Zagreb 1923; Bogdanović, *Pregled književnosti hrvatske i srpske* I 268; Prohaska, *Das kroatisch-serbische Schriftum...* 128—131. — Kukuljević *(Bibl.* I, 11) nabraja ova izdanja Margitića djela: u Mlecim 1701, 1704, 1707, 1788. On veli, da je ova posljednja štampana latinicom i u Splitu 1842 prištampana. Šafarik *(op cit.* 2173) tvrdi, da je već god. 1703 u Mlecim izišlo izdanje *latinicom,* a god. 1707 ćirilicom (Šafarik, *op. cit.* 218). On to izdanje od 1707 potanko opisuje. Ima 285 stranica. Od 1—50 pouka o molitvi; 51—76 molitve kod ispovijedi; 77—121 čudesa; 122—267 versi; 268—285 letanije Gospine. Izdanje, koje imam pri ruci nema prve stranice, ali se *potpuno slaže s ovim opisom Šafarika.* Dopust je dat tiskaru 1703. — Jelenić *(Kultura..* . 230) *i* Kukuljević vele, da se je u Bosni neka posebna knjižica zvala „Stjepanušom". To ne bi bila *Ispovied...* U Dalmaciji se je rabila i nazivala *„Stipanjačom"* Ispovied... Narod ju zove i *„Jajčanin".* Tim imenima i ja ću je označivati. — Hamdžija Kreševljaković konačno je dokazao, da „Stjepanuša" nije ništa drugo nego *Ispovied...* Cf. *Nastavni Vjesnik* XXVI (1917) 39—41.

[170] Babić II 14—16; Margitić 123—129.

[171] Babić II 36—37; Margitić 130—135. Ova se pjesma pjeva po Dalmaciji, Bosni itd. za vrijeme sv. Mise. Kod Babića (II 36—37) pozdrav *Tijelu* ima sama 34 versa, a pozdrav Krvi 22 versa. Kod Margitića pozdrav Tijelu ima preko 70 verasa, dok pozdrav Krvi ima više od 60. Svi gotovo versi, koji su u Babića, nalaze se i kod Margitića, ali drugim redom... Margitić krasno pozdravlja i bl. Djevicu: „Zdrava prisveta oštio, I ti divico Mario. Od tebe se Isus rodio, I u oštiju uputio! Ti si mati tvoga oca, Tomu čudu nije konca..." Ove zadnje verse uzet će Babić za svoje Gospine pjesme. Fra L. Vladmirović objelodanio je pozdrav Tilu od 14 verasa, a Krvi isto toliko. *(Cvit...* 66—67). On skraćuje Babića. Lulić u *Blago kršć. molitvica* 27—28 objelodanjuje istu pjesmu kao Vladmirović.

[172] Babić II 84—51; Marg. 135—145.

[173] Babić II 67—69; Marg. 145—154.

[174] Babić II 75—77; Marg. 155—162.

[175] Babić II 11—13; Marg. 163—172.

[176] Babić II 93—96; Marg. 173—184.

[177] Divković, *Plač bl. Divice Marie, verši Abramovi, verši sv. Kate, verši sv. Kate s drugim pjesmama i naukom karstjanskim.* Prva stranica propala. Valjda je izdanje od 1631 u Mlecima. — Prohaska, *Das kroa-*

Od spomenutih pjesama nas ovdje posebno zanimaju dvije, t. j. pjesma o uznesenju Marijinu, te Plač Gospin. Ovdje ću se malo pobliže na njih osvrnuti.

U trinaestom vijeku **Jacobus de Voragine** u svojoj knjizi „Legenda Aurea" iznio je naivnih i veoma milih pripovijesti o čitavom životu Marijinu, a napose o Njezinoj smrti i Uznesenju na nebo.[178] Dok je bl. Djevica plakala želeći vidjeti svoga Sina, ukaza Joj se anđeo i reče Joj, da se sprema na dugi slavni put — na nebesa. Marija moli tri milosti, a u prvom redu, da vidi sve apoštole. Njena je molitva uslišana. Apoštoli su na okupu. Ukazuje se Isus i vodi majku u rajske dvore. Glasoviti slikari kao Giotto, Dürer, Rembrent i drugi nalazili su u ovoj legendi inspriraciju za umjetnička djela.[179] Pjesnici ne zaostadoše za slikarima. U „Stipanjači", a posebno u „Babuši" opaža se jak utjecaj spomenute legende. Babić nije naprosto prepisao od fra Stjepana Margitića. Ne! U samostanu visovačkom ima talijanski prijevod djela J. De Voragine, kojim se je služio fra Toma. Samo po srijedi pjesme ime dosta sličnih ili jednakih verasa kod Babića i Margitiča. Dugo opisivanje od skoro dvije stranice, gdje Babić opisuje prema **Zlatnoj Legendi**, kako anđeo dolazi k Mariji i s njom se razgovara — to „Stipanjača" izostavlja.[180] U drugom dijelu „Stipanjača" opisuje, kako je Uznesenje Marijino „Slavne Bosne sve veselje" i kako su po svoj „Bosni plemenitoj" Uznesenju Marijinu sagrađene crkve i oltari. Fra Stjepan opisuje Gospu od Olova „Bosno slavna, Bosno draga, U tebi je Božja snaga"![181] Posve je razumljivo, da te verse nije Babić stavio u u svoj **Cvit**. No što je najvažnije, jest to da je Babić najljepši dio svoje pjesme o neoskvrnjenom Marijinu Začeću uglavnom uzeo od fra Stjepana Margitića. To je ona divna molitva koja počinje: „O, Divico plemenita, O, Ružico zlamenita! O, studenče vode

---

tisch-serbische Schriftum, str. 102—103 veli o izvorima *Plača Gospina* kod Divkovića: „Seine ‚Tränen der Muttergottes' weisen ebenfalls auf verschiedene Passionslieder ‚der Leiden Christi' hin. In der akademischen Ausgabe der ragusanischen und dalmatinischen ‚Alten Schriftsteller', Altkroatische Passionsspiele des XVI. und XVII Jahrhunderts, sind mehrere Versionen der ‚Leiden Christi' vorhanden, die stelleweise mit Divković Versen übereinstimmen, doch kann man auf Handschriften, so auf die von Klemenković hinweisen".

[178] Cf. Cecile Jéglot, *La vie de la Vierge dans l'art* str. 181. — Imam pri ruci *„Legendario delle vite dei santi composto dal R. P. F. Jacobo di Voragine ... et tradotto per il R. D. N.* Manerbio Venetiano" (Venetia 1614).

[179] C. Jéglot, *op. cit. passim.*

[180] Babić II 48—49; Margitić 135.

[181] Margitić, l. c.

žive, O, začeće slavne Dive".[182] No ima dosta varijanata. Tako gdje je u „Stipanjači": „O čistoćo slavne dive", Babić je stavio prema svojoj svrsi „O začeće slavne Dive". I upravo ovim prilagođivanjem, Babić je pokazao potomstvu put. Ova molitva, kako ćemo poslije vidjeti, mnogo puta bijaše preštampana, a i danas je narod rado recitira.

Isporeďujući „Plač Gospin" kod Babića i kod Divkovića, može čovjek opaziti, da je najviša razlika u samom uvodu. Što je Divković rekao u kakovih trideset verasa, to Babić izrazuje u 4—5.[183] Inače potpuna je sličnost: čitave kolone jednake kod Divkovića i Babića. Razlika je u tome što fra Toma više ističe neke pojedinosti, koje se tiču mučenja Bož. Spasitelja. Fra Toma naznačuje broj udaraca, donosi sve poruge Židova itd. Ima i drugih detalja, koji nijesu isti. Kad se je susrela Gospa s Isusom, vapila je: „Obazri se, zlato moje, Marija te majka zove!" Tu se slaže **Cvit** s Divkovićem. No sada **Cvit** donosi u 18 verasa riječi, koje Gospa dalje govori, što u Divkovića nema itd.[184]

Habent libri fata sua! Stari pjesnici Baraković, Vetranić, Nalješković, Marulić i mnogi drugi ispjevali su krasne duhovne pjesme. No to bijaše razbacano cvijeće, odakle je narod teško mogao da crpe korist. Divković, Margitić, Posilović ... stavili su uz pouku nauka kršćanskoga neke pjesme, poznavajući dobro psihologiju naroda. Babić je na tom izrađivao dalje. Skoro čitav katekizam pretočio je u stihove. Posebnom se nježnošću i nekom nebeskom milinom ističu pjesme o bl. Djevici. Pisao je za „korist duhovnu našega naroda slavnoga i jezika Arvackoga". Izradio je jednu cjelinu, gdje je dao svega sama sebe narodu svome. Narodu se je tako dopao, da je u svoje doba Zlatović mogao reći, da bi teško našao „kuću gdje se štilac nahodi da nema Babuše uz Pismaricu i Korabljicu O. Kačića."[185]

---

[182] Babić II 41; Marg. 136. Prije ovih verasa ima u Margitića opisivanje, kako su fratri progonjeni, a Gospa ih štiti. Zatim nastavlja: „O Gospojo uzvišena, Na nebesa uznesena! Svrhu kora postavljena, Od svih svetih proslavljena. Svitlim suncem obučena, A zvizdami okrunjena". I sad nastavlja: O, Divico plemenita..." Babić (II 41) prije molitve veli: „Sad devoto svi slušajte, Slavnoj Divi falu dajte. I pivajte svi kolici, Slavnoj Majci i Divici: O, Divico plemenita ..."

[183] Babić II 17; Divković, *op. cit.* 4—5.

[184] Babić II 19; Divković, *op. cit.* 11.

[185] Zlatović, *Povijest Samostana*, u ALŠ 85.

OD GOD. 1735 DO GOD. 1768.

Nakon razdiobe od bosanske provincije, dalmatinski franjevci pod vodstvom umnih starešina uređuju svoja učilišta u Sinju, Makarskoj, Šibeniku, Kninu... i podižu ih na zamjernu visinu.[186] Svak se je nekako natjecao da objelodani djela svoja. Čini se, da je to bio i duh onoga vremena, kako nam to svjedoči fra Petar Knežević, kad u uvodu svoje **Duhovne Pivke** (Mleci 1759) veli: „Čudna stvar! Sad je vrime došlo, da (klanjam se naučnim i ljubim stope gdi staju) kako koji nauči po karti (nek ovako rečem) istom perom brčkati, udilj mu crv zakopiri u glavi, da ono svoje lipo rukodilje na svitlost dade..." Bilo što mu drago, činjenica je da su u ovo doba dalmatinski fratri izdali lijep broj knjiga, od kojih neke imaju trajnu vrijednost. Dosta je spomenuti imena Filipovića, Kneževića, Kačića, Grabovca, Banovca...

Fra Jerko Filipović

„Otac Provincije" fra Jerko Filipović zacrtao je stazu, pokazao je potomstvu put.[187] Provincijal fra Petar Filipović imao je sretnu namisao, da u službenom spisu od god. 1765 opiše ukratko život i rad ovog učenog i bogoljubnog redovnika-propovijednika bl. Djevice.[188] Fra Petar nam veli, da se je fra Jerko rodio u Rami god. 1688 od bogoljubnih roditelja. Kad je u to vrijeme narod bježao iz Bosne u Dalmaciju, pobježe njegova majka Doroteja, već udovica, sa svojim sinčićem i nastani se u Sinju. Dječak je postao sinjskim građaninom. Učio školu kod fratara i u svetištu Gospe Sinjske obuče redovničke haljine 24 siječnja 1706. Filozofske nauke svrši u Makarskoj, a teologiju u Peruđi. U Šibeniku i Budimu kao generalni lektor predaje teologiju. Bijaše više puta generalov povjerenik, a u dva navrata (1735—1738; 1751—1754) provincijalom. Fra Petar svjedoči, da je kroz trideset godine neprestano pripovijedao riječ Božju.[189] A k tomu O. Glunčević nadodaje, da je napisao koju hiljadu propovijedi i koju sto-

---

[186] Na definitorijalnom sastanku u Zaostrogu lipnja 1736 „Diffinitorium instituit et declarat in Conventu S. Mariae Macarschae Studium S. Theologiae". U Šibenik se prenaša filozofija, a također se i u Zaostrogu ustanovljuje filoz. učilište. Protokol „*Jeronymi a Rama* 1735—1739" u ALŠ fol. 5.

[187] Cf. Marković, *Sinj i njegovo slavlje* 56—57; Petrov fra S., *Gospin radnik fra Jeronim Filipović (Gospa Sinjska* VII 1928 str. 61—2).

[188] „*Acta Adm Rdrum Pat. Provlm Philipovich atque Stanicich* (1763—1770), u AM, str. 87.

[189] *Ibid.* Prema LAPM određuje se 1724 za prof. u Šibenik (str. 63); god. 1726 počinje obilaziti provinciju (str. 184); god. 1733 određen je za lektora u Budim (235); 1735 general ga imenuje provincijalom i hvali njegove kreposti (LAPM 371). Na 13 oktobra 1765 fra Petar Filipović izdao je o fra Jerki veoma značajnu okružnicu. AM, T. 3.

tinu pohvalnih govorenja u čast bl. Djevice Marije i drugih svetih.[190] Dosad su tri djela objelodanjena: „Skup pisnih bogoljubnih'" (Mleci 1759); „Put Križa" (Budim, 1730), a najveće djelo jest **Pripovidanje Nauka Krstjanskoga** (Mleci 1750, 1759, 1765.) Velik dio tih propovijedi posvećuje Filipović bl. Djevici. On piše krasne propovijedi o Navještenju Marijinu, o Porođenju Isusovu, o zagovoru Marijinu u Kani Galilejskoj, a napose traktat od četrnaest govora, gdje tumači pozdrav Anđeoski „Zdravo Marijo!"[191]

To su govori puni teologije, ašetike; govori napisati posebnom unkcijom i govorničkom vještinom. „A sve riječi", veli Filipović, „koje od Boga izhode u sebi velika otajstva zatvaraju. Ova otajstva pak Bog očituje kad hoće i po komu hoće. Budući dakle riječi pozdravljenja, kojim Gabriel Divicu Mariju pozdravi, od Boga izašle, valja reći da u sebi otajstva zatvaraju, i da je ova Bog presvetoj Crkvi očitovao."[192] Filipović ova otajstva nevjerovatnom vještinom otkriva. Nakon što je pokazao, zašto mi poslije Očenaša govorimo Zdravo Mariju; nakon što je razložio, kako mi moramo ovu riječ „Zdravo" izgovarati, Filipović u trećoj propovijedi razlaže o imenu Marijinu, o moći ovoga imena proti grijehu i vragu; slast i milina imena Marijina... U jedanaestom govoru raspravlja o materinstvu Marijinu. U završnom govoru rekapitulira svoje govore i tumači, koliko je ovo pozdravljenje „Zdravo Marija" Djevici ugodno, koliko je nama korisno, te kako ga imamo govoriti, da je Djevici Mariji ugodno, a nama korisno".[193]

U Filipovića propovijedima obrađena je sva mariologija. On govori o preodređenju Marijinu prema Duns Skotovim principima: Marija je prvorođenica svih stvorenja. On na divan način tumači otajstvo Upućenja, Marijino djevičanstvo i materinstvo: „Zraka sunčeva prolazi kroz cakao, ali cakao ostaje zdrav i cilovit. Isukrst izajde iz utrobe Divice Marije, ali ona ostade cilovita i čitava u svome Divičanstvu";[194] „Marija je **Omnipotentia supplex**. Sve milosti dijeli."[195]

Filipović je bio uzor, u koji se je mladost morala ugledati i njega nasljedovati. Učenici su morali njegove govore napamet učiti i javno ih **in corona fratrum** izgovarati. Kad bi provincijal u službene pohode došao, morali su ga učenici pozdraviti izgovo-

---

[190] Marković, *op. cit.* 57.

[191] Filipović, *Pripovidanje nauka kršćanskoga* I 506—580. Mleci 1750.

[192] *Ibid.* 511.

[193] *Ibid.* 580.

[194] *Ibid.* 82.

[195] *Ibid.* 571.

rivši napamet koji govor iz djela „Dekana-Oca Provincije".[196] I ovaj zanos urodio je obilnim plodovima...

Fra Petar Knežević

Tri godine poslije smrti fra Jeronima Filipovića, umrije u Sinju (1768) svetačkom smrću fra Petar Knežević, rodom iz Knina.[197] Vršio je u Provinciji učiteljsku službu; bio je definitor i kustos provincije, te gvardijan u Sinju. Svi stariji spisi hvale njegovu pobožnost „qui orationi ac devotioni semper intentus".[198] Osobito se ističe njegova pobožnost prema bl. Djevici. Fra Ivan Marković ovako opisuje njegovu smrt: Bila je subota. Zamoli gvardijana, da ne ide na Večernju, nego da ostane s njim. Gvardijan to učini. Po Večernji fratri iz kora, po ondašnjem običaju, pođu svi pred Gospin oltar da ispjevaju letanije. Fra Petar je htio, da mu vrata od sobe budu otvorena, kako bi čuo i pratio letanije; pa će sklopljenih ruku odgovarati „moli za nas". Kada dva pjevača, iza letanija pred Gospom pjevahu „Sva si lijepa o Marijo" i glas fratara, ponavljajućih odnosne stihove, po crkvi se i po samostanu razlijegaše, bolesnik zajedno s njima pripjevaše Marijinu pohvalu. A kad pripjevka dođe na onaj ganutljivi i slatki uzdah „O Marijo!", bolesnik, tronutim glasom odpjeva: „O Marijo!"; i s ovom riječi ispusti lijepi duh svoj, koji odleti u raj, da s anđelima pjeva hvale Božje i Marijine.[199]

Knežević sastavi i objelodani više djela, od kojih spominjemo ova: Duhovna Pivka (Mleci 1759); Pisme duhovne (Mleci 1765); Osmina redovnička (Mleci 1766); Muka Gospodina našega i Plač matere njegove (Mleci 1766).[200]

U svim ovim knjigama nalaze se razne pjesme o bl. Djevici. Najveći je broj u knjizi „Pisme duhovne". Knežević nam tu opisuje sva glavnija svetišta Gospina po Dalmaciji itd. On pje-

---

[196] Na 5 kol. 1765 javlja fra Petar Filipović svoj službeni pohod i na prvom mjestu određuje: „Per tenere la studiosa Gioventù nel santo e tanto necessario esercizio della predicazione già dalli Nostri Precessori santamente introdotta *con far recitare in Refettorio in tempo della Visita li Studenti un Discorso dalli Libri del P. M. R. Decano*. Ancor noi intediamo facino lo stesso nel Nostro arivo in Visita", u AM, Theca 3.

[197] Cf. Božitković fra Jure, *Život i rad fra Petra Kneževića*. (1702—1768), u *Građa za povijest Književnosti hrvatske* X (1927) 149—162.

[198] Nekrologij u ALŠ.

[199] Cf. Marković, *Sinj i njegovo slavlje* 58. Vidi Petrov, *Gospin pjesnik fra Petar Knežević*, u *Gospa Sinjska* VII (1928) 35—6.

[200] Zlatović *(op. cit.* 471) nabraja osam raznih knjiga. Cf. Božitković, *art. cit.* 149; Ljubić, *Ogledalo* II 420—21; Kukuljević, Bibl. I str. 71.

va veličinu i dostojanstvo Marijino. Sam nam na raznim mjestima kazuje, kako je i zašto te pjesme sastavio. U uvodu veli, da nije ima na pameti da ih objelodani i stoga nijesu poredane, kako treba „kako bi koju u kakvoj prigodi sastavio, tako se i nahode". Kneževiću nije do tašte slave. On je sve to učinio, da širi slavu Božju i Njegove Majke bl. Djevice. Fra Petar ima pred očima priprostiti i neuki naš narod, koji ipak želi pouke: „Znaj, da sam ih učinio za ljude priprostite, a prid naučnim kapicu skidujem... naravnim bo načinom služio sam se za moći od onih bit priat, koji su meni slični".[201]

On redovito pjeva u osmercu „jer je način ovi našemu čoviku, koj nije duboko učijo skladno slaganje draži... i ugodniji".[202]

Jedan znamenit događaj nam Knežević pripovijeda iz svoga života, koji ga je silio, da širi slavu Marijinu, da Joj pjeva pjesme zahvalnice. On je bio oslijepio i Marija mu je vid povratila. Izgubio je vid uprav, kad je pjevao njoj na čast pjesmu, koja započinje: „Tebe vazda, o Marijo hoću štovati". Posljednja kitica, koju je spjevao prije nego je oslijepio glasi:

> 'Jer Anđeo buduć k Tebi s neba sašao,
> I da Majka Božja bit ćeš, glas ti kazao,
> Iz srca se ponizivaš,
> I raba se Ti nazivaš,
> Majko primila:[203]

I dalje nije mogao, jer ma baš ništa vidio nije. Tako je neko vrijeme bolovao. I gle! najednom mu Marija povrati vid. Fra Petar stade da odmah nastavi započetu pjesmu, u kojoj, spomenutoj kitici, nadodaje u osmercu ovu izjavu:

> Ovu pismu još ne svrših,
> Kad' viditi posve svrših,
> Ne mogući ni nazriti
> Slova, kamol' pismo štiti.
>
> Al ne žalim što ne mogu,
> Nego dajem fale Bogu,
> Kad' sam pišuć oslipio
> Pismu tvoju, o Marijo!
>
> Vid buduć mi povratila
> Majka sladka i primila
> Sad joj veću dužnost imam
> Zato pismu priuzimam.[204]

I od ovoga časa Knežević je ispjevao svu silu Gospinih pjesama. On osjeća u srcu svome pravu nuždu, da iskaže harnost

---

[201] Knežević, *Pisme duhovne razlike*, str. VI—VII. Mleci 1765.

[202] Knežević, *Muka Gospodina našega*, str. 2. Mostar, 1884.

[203] Knežević, *Pisme duhovne* 51. Cf. [Crnica], *Pjesnik Gospe od Zdravlja*, u *Čudotvorna Gospa od Zdravlja* I (1931) 98—99.

[204] Knežević, *Pisme duhovne*... 51—52.

Majci svojoj. Svoje ozdravljenje pripisuje Gospi Sinjskoj i stoga dolazi pred Njezin oltar i tu Joj ispjeva divnu pjesmu, koja ima za naslov: „Pisma pivana od sastavljaoca ovi Pisama, prid Prilikom prislatke Majke, koja je pod Sinjem, budući po milosti nje progledao i vid stekao".[205] Ova ganutljiva pjesma započinje:

Klanjam ti se, o Marijo, Jedan, koji slip je bio; I nek svak te časno štuje, Čuda tvoja proglasuje.	Ja sam sladka Majko moja, Slipac, kog je ruka tvoja Milodarno ozdravila, I vid oku povratila.[206]

Knežević pripovijeda, da je dvije godine bolovao i sad pogledala je Marija na molitve njegove i ozdravila ga: „Jur su sada dva godišta, Da ne viđa s livim ništa, A u desnom vid pristade, Kad Prišašća post nastade."[207]

Razni su liječnici sve sile uložili, da starcu-fratru povrate očinji vid, ali sve je to bilo uzalud! Oni su sami priznali, da ga samo Zdravlje bolesnih ozdraviti može...[208]

*

Sve što je Filipović izrazio u svojim govorima, Knežević je pretočio u verse. Materinstvo i djevičanstvo Marijino, njezine sve kreposti, napose Neoskvrnjeno Začeće i posredništvo svih milosti [209] opjevaje svugdje Marijin Pjesnik. On posvuda kliče, da je Marija savršenstvo Božjeg djelovanja i da se ništa većega ne može zamisliti od Majke Božje. Smrtnik to shvatiti ne može:

Ne moremo jer Bog može,
Mnogo lipši svit stvoriti,
Ali mater pak ne može
Sveršeniju učiniti.[210]

Ima li neizdatih Kneževićevih pjesama?

Već su razni pisci upozorili na tri „snopića lirskih, nabožnih Kneževićevih neizdatih pjesama",[211] koje se čuvaju u arhivu sinjskog samostana. Tu ima nekoliko i Gospinih. I u arhivu visovačkog samostana ima rukopis u kojem su razne pjesme duhovne. Odmah je na početku prijevod Tebe Boga hvalimo.[212] A zatim kao i u sinjskom rukopisu „Pjevke razlike za

[205] Knežević, *op. cit.* 53—56. [206] *Ibid.*
[207] *Ibid.* 54.
[208] *Ibid.*
[209] Vidi osobito str. 63, 102, 135.
[210] *Ibid.* 48.
[211] Božitković, *art. cit.* 161; Petrov, *Gospa Sinjska* VII (1928) 36.
[212] Ima dosta varijanata s „Tebe Boga" u Knežević, *Pištole i evanđelja*", 265—6. Mleci, 1773.

na mladih Missah" (3—17) itd. Ima usve sedam Gospinih pjesama i to: Na Očistjene B. D. Marie (24—25); Na Blagovist (28—30); Na Gospu od Karmela (39—40); Na Gospu od Angelah (41—42); Na Malu Gospu (43—45); Na Neoskvrnjeno Začetje Pričiste Divice Marie (45—48). Od ovih pjesama, pjesma Na Blagovist štampana je s nekim interesantnim preinakama u knjizi Pisme duhovne (Mleci 1765).[213] Da li je Knežević i druge objelodanio? Prije nego se dade odgovor na ovo pitanje, treba imati pred očima sva djela, koja je Knežević na svijetlost dao. U uvodu spomenutog djela Duhovne pisme od 1765 veli: „Ovo su pete ovake knjižice, koje sam na svitlost dao". Dakle je Knežević prije 1765 izdao četiri knjižice, a koje su to? Iz popisa Zlatovića i fra J. Božitkovića[214] doznajemo za tri takove knjige.

Kukuljević (Bibl. I str. 713) spominje Kneževića djelo, koje da je prije 1753 štampano: „Nikoliko duhovnih uradjenjah". Šafarik veli, da je ovo djelo štampano oko 1765 (Šafarik op. cit. 256). Nažalost ni jedan ni drugi niti nam označuju sa stalnošću godine, kada je ova knjiga bila izdata, niti spominju mjesta. Svakako, ako je istina, da je ta knjiga izdata prije 1753, kako Kukuljević veli, ili barem do 1765, onda bi imali svih pet knjižica na koje nišani Knežević kad veli: „Ovo su pete..." Kukuljević (Bibl. I 205) spominje još jednu pjesmu Kneževića, ali ne označuje godinu izdanja: „Pisma koju složi O. F. P. K. Reda Manje Br. S. R. F. 8, str. 14". — Posve je vjerojatno, da ima neštampanih pjesama Kneževića, ali dok se sva štampana djela ne pronađu i ne prouče teško da se može o tom govoriti!

Od spomenutih pjesama u visovačkom i sinjskom arhivu, posebno se ističe pjesma o N. Začeću Marijinu. Iz uvoda se razabire, da je već mnogo pjesama fra Petar o Gospi ispjevao, što još po sebi ne bi bio dokaz, da je spjevana poslije god. 1756, premda mi se čini vjerojatnim. Ona je u visovačkom rukopisu na zadnjem mjestu. Evo dvije kitice iz uvoda:

Od blagdanah Mariini Jesam mnogo krat pivao: Ali mi se posve čini, Da što činim nisam znao.	Pisao sam i pivao Uzdižući nje kriposti; Al znam da joj nisam dao Sve podpuno što je dosti.[215]

Knežević sabire sve svoje sile, da opiše što bolje veliku Marijinu odliku: njezino Začeće bez ljage. Rekapitulira dosadanju svoju nauku. On ističe još jedamput Duns Skotovu ideju o preodređenju Marijinu: Bog sam poznaje veličinu majke svoje jer

[213] Knežević, *Pisme duhovne*... 156—159.
[214] Božitković, *art. cit.* 150 spominje Kneževića, *Muka Isusova* (1753) i *Životi četiriju svetaca* (Mleci 1759), a Zlatović (*op. cit.* 471) i *Duhovnu Pivku* (1759).
[215] AS str. 87, AV 45.

Ovi sam je nju poznao
Još od svoje svevičnosti,
A na vrime pak joj dao
Neizmirne savršnosti.

Brez nijedne oskvrnosti
Hoti da se začne čista,
Jere puna bi milosti,
U njoj grihu ne bi mista. [216]

Knežević opširno razvija argumente franjevačke škole: potuit, decuit; ergo fecit. On veli, da su ti argumenti već svakomu poznati:

Ovo razlog hotijaše
Bistro poznan od svakoga,
Jer s vrimenom bit imaše
Prava mater svemogoga.
Ter kakvu bi mater sebi
Bog budući odabrao,
Kad j' od trohe prija ne bi
Svake sasvim sačuvao?

Pak podobno i čut nije,
Da je mater svemogoga
Pod sužanjstvom ikad prije
Bila duha paklenoga,
To Bog može učiniti,
A pristojno jur bijaše;
Dakle reći tko će smiti
Da bit ovo ne mogaše? [217]

I Marijin pjesnik ispovijeda vjeru našega naroda u ovu Marijinu povlasticu: „Mi držimo brez sumnjosti, Da brez griha istočnoga, Bi začeta po milosti, u Trojici Jedinoga". No on ima pred očima i protivnike ove istine. Stara predaja veli, da se je u Parizu na Sorboni, u početku XIV. vijeka odigrala znamenita Marijanska rasprava. Sva sila učenjaka sakupila se u dvorani; tu su i dva legata papina. Više od dvjesta argumenata bi donešeno proti Neoskvrnjenom Začeću. Duns Skot na sve to odgovori i bi aklamiran „Victor Scotus", a pariška universa primi nauku njegovu. Ovu pripovijest i Knežević stihovima izrazuje. Uza sve one nepobitne i uvjerljive razloge Duns Skotove, da je Marija bez grijeha začeta, bilo ih je, koji su protivno tvrdili, ali ih pobjedi marijanski naučitelj:

Bi Skot Ivan među njima
Mog Frančeška sin izbrani,
Koji čudno nada svima
Nje čistoću pak obrani.

U kniževnom prigovoru,
Njega riči take biše,
Da svi sasvim u tom zboru,
Protivnici zanimiše.

I tako se tad odluči,
Da svak ima to držati.
A tko ne bi neka muči
Ni da s' ima već slišati. [218]

[216] AS 88; AV 45.
[217] *Ibid.*
[218] AS 89; AV 46—47.

Izvori Kneževićevih pjesama

Knežević je originalan pjesnik; stvaralački duh. O tom nema sumnje. To svjedoče i one mnogobrojne pjesme prigodnice. Ipak to pretpostavivši, može se postaviti pitanje, da nije on, slijedeći običaj onoga vremena, uvrstio u svoju zbirku koju pjesmu, koja nije njegova. On je imao pred očima praktičnu svrhu: „Pivaj brate — kliče on — i fali Boga... ostavivši akanja i okanja, koja su većkrat nesamo nekorisna, dali još i duši škodna". [219] Pa bi li bilo išta čudnovato, ako bi njemu zapela kakova lijepa pjesmica za oko, koja bi mu svrsi odgovarala, pak je onda u svoju zbirku uvrstio? Ima nekih znakova, koji nas na prvi mah nekako potiču, da tu mogućnost i činjenicom proglasimo.

Nazad malo vremena namjerih se u visovačkoj biblioteci na knjigu „Način Pravi kako karstiani imadu Boga moliti... po Gosp. Petru Jurichiu iz Ruppa" (Mleci 1763). [220] Juriću nije svrha da sastavi originalno djelo. U početku veli, da je „izvađeno iz različiti knjiga". On donosi prema Babuši „Zdravo tilo Isusovo!" [221] Tu je i pjesma **Veseli se majko Božja.** [222] koja se ubraja među najbolje Kneževićeve pjesme. Nju fra J. Božitković isporeduje s pjesmama francuskog kralja Roberta, velikog Akvinca te Simeuna Novog Bogoslovca, pa veli: „Ona je kimelij njegova religiozno-liričkoga pjesništva. Ona je za me najsavršenije njegovo djelo". [223] No je li to djelo Kneževića ili Jurića ili nekog trećega? Ovo se pitanje mora postaviti, jer je Jurić izdao svoju knjigu 1763, a Knežević 1765.

[219] Knežević, *Pisme duhovne...* VII.
[220] Cf. Ljubić, *Ogledalo* II 462. Jurić posvećuje knjižicu fra Luci Vladmiroviću. Knjižicom se je god. 1880 služio neki fra Marko Šumeg imoćanin, koji je rukom na prvoj stranici napisao i ove retke:

Hic est Liber meus,
Testis est mihi Deus.
Nomen meum non pono,
Quia laudare me nolo.
Si vis eum scire,
F. Marci est ille.
Ex quo genu natus,
Šumeg, est vocatus.

Questo libro è di carta,
questa carta è di pezza,
questa pezza è di tella,
questa tella è di lino,
questo lino è di terra,
questa terra é di Dio,
Questo Dio è da se stesso.

[221] Jurić, *op. cit.* 118—120. Ima i drugih lijepih pjesmica. Spomenut ću molitvu sv. Paški: *„O, Paškalu pun milosti, U zlamenjih i čudesih"* (134—35). Ta se pjesma danas po Dalmaciji pjeva kakova je i ovdje uz male varijante.

[222] *Ibid.* 129—131.

[223] Božitković, *art. cit.* 155.

Ponajprije treba istaknuti, da ima nekoliko varijanata između pjesme kod Kneževića i kod Jurića, te da je u narod prodrla rađe ona redakcija, kakova je kod Jurića.[224] Jurić „Ah! da nam je sad viditi, koja diluješ, I promotrit, kako sinka dragog miluješ". — Knežević: „I razmislit, kako..." [225] Jurić: „Slavnim mlikom". — Knežević: „Pak i mlikom".[226] Jurić: „Nek i grišnik veseli se premda tužiti, Imao bi i za grihe vazda cviliti". — Knežević: „I za grihe sveger hukati".[227] No najveća je razlika u posljednjoj kitici, koja glasi ovako:

Jurić:[228]

Na dobro Vam svim kolicim
Božić došao,
I nijednog od vas ovde ne mimošao,
Već vam milost svoju dao,
Pak u raj vas sve prijao,
Jer se rodio: Jer se rodio. Amen.

Knežević:[229]

Svim vam Božić čestitujem, braćo ljubljena,
I kod svakog u junaštvu vazda faljena,
On svakomu milost dao,
Koju bude tko pitao
Na dan današnji.

Može li se reći da su sve ove redakcije djelo Kneževića? **A priori**, to ne bi bilo isključeno. Možda je prije 1765 objelodanio Knežević pjesmu **Veseli se...** u onoj „četvrtoj knjižici", koju smo gore spominjali; možda je Jurić imao i pri ruci Kneževića rukopis. Sve su to hipoteze, koje bi se mogle gomilati. Svakako redakcija iz Kneževića zbirke nosi na sebi znakove nekog korigiranja, i Čulić, Lulić, Poljak prištampavaju za puk redakciju, kakova je kod Jurića. Knežević je zacijelo poznavao Jurića knjigu, pak ako je to bila njegova pjesma, čemu one promjene, koje

---

[224] Imam desetak raznih izdanja pjesme „Veseli se Majko Božja". Izdavači su tekom vremena nadomećali, promjenjivali itd. Onakova, kakova je u Jurića knjizi, uz posve neznatne dvije-tri varijante, štampana je kod Čulić, *Pisme duhovne različne* 235—207; Lulić fra Ante, *Blago kršćanskih molitvica* 67—69. Split 1872; Poljak fra Pijo, *Put Raja* II 458—460. Split 1905. — Ova se pjesma u ovoj redakciji pjeva po makarskom primorju. — „Vjenčić božićnih pjesama" izdat od *Hrvatske Knjižare u Splitu* razilazi se i od Jurića i od Kneževića, ali se više primiče Kneževiću.

[225] Jurić 130; Knežević 44. Kod Lulića je „gledati" mjesto „promotrit", a tako je i u Poljaka.

[226] *Ibid.* — Čulić, Lulić i Poljak „slavnim mlikom".

[227] Ovo izgleda malo smješno *„hukati"*, no to će biti zacijelo štamparska pogriješka namjesto „kukati".

[228] Jurić 131. Čulić stavlja „vas" namjesto „nas", a Lulić (c. l.) i Poljak (l. c.) namjesto „I nijednog... = „Niti prazan od nas komu on mimošao".

[229] Knežević, *l. c.* — Neka je sličnost u „Vjenčiću" (str. 17) koji još dodaje jednu kiticu na svrsi.

ništa pjesmu usavršile nijesu!? Oni ispravci tek se onda lako razumiju, ako se pretpostavi, da je Knežević uvrstio u svoju zbirku pjesmu, koja mu se je sviđala, a onda joj htio svoj karakter utisnuti. Vidjeli smo, da to bijaše metoda rada onoga vremena. Osim toga svak lako zapaža, da je ova pjesma „najsavršenija" u zbirci. Tu nema one naivnosti, koja se kadšto provlači kroz fra Petrove pjesme.. .A zar i ova činjenica u pitanju autenticiteta ne igra vidnu ulogu?

Osim spomenute pjesme ima ih još, koje su slične kod Jurića i Kneževića. Tako u pjesmi **Na Vazam** više je kitica potpuno jednakih s kiticama u Kneževića istoimenoj pjesmi u rukopisu:

Jurić:[230]

Kakves' ovo sad promine,
Poljubljena braćo moja!
Gdi je trešnja, gdi su tmine,
Kamo žalost brez pokoja...?
Sad budući oživio,
Koji nam je život dao,
Do istine kriv bi bio
Tko bi danas tužan stao...

Knežević:[231]

Kakves' ovo sad promine
Poljubljena braćo moja?
Gdi je trešnja, gdi su tmine,
Kamo žalost brez pokoja?...
Sad budući oživio,
Koji nam je život dao,
Do istine kriv bi bio
Tko bi danas tužan stao.

*

O pitanju izvora Kneževićevih pjesama tek je anketa otvorena. Moći će ovo pitanje riješiti, tko sva djela od njega objelodanjena bude pri ruci imao, a također i svu našu duhovnu literaturu![231b]

Knežević je Marijin Pjesnik u najpotpunijem smislu riječi. Njegove su pjesme protkane nekom uzvišenom mistikom, zamjernom pučko-religioznom lirikom. I on, poput Babića, daje svega sebe u svojim pjesmama; u nje prelijeva vrhunaravnu ljubav, kojom bijaše čitavo biće njegovo prožeto. On, kako ćemo poslije vidjeti, živi još i danas u tisućama srdaca.

---

[230] Jurić 131—132. [231] Knežević, *Pjesme*, u AV 31. Također i Jurićeva pjesma o Neoskvrnjenom Začeću podsjeća na Kneževićevu: Jurić, 133—134; Knežević, Pisme AV 47.

[231b] Kneževića „Plač Gospin" ima u mnogim točkama sličnost ili bolje identičnost s *Plačem* Divkovića, Babića itd.

Fra Petar Filipović i Fra Jozo Banovac

Još ni godina dana nije prošla, kako je sinjski samostan bio izgubio vrijednog člana fra Petra Kneževića, kad se preseli u bolji život i drugi fra Petar. Bijaše to fra Petar Filipović.[232] Napisao je prvu povijest Gospina svetišta u Sinju, kojom se je dosta služio fra Ivan Marković, a koju je u glasniku **Gospa Sinjska** objelodanio fra Stanko Petrov.[233]

U isto ovo vrijeme razvija svoju djelatnost po dalmatinskim gradovima i selima vrsni govornik fra Jozo Banovac. Na 8 ožujka 1717 stupi u red, a na 19 ožujka položi zavjete.[234] God. 1725 lektor u Sinju.[235] Bio je zatim gvardijanom u Šibeniku (1732).[236] God. 1736 imenovan je profesorom moralke u Karinu.[237] Malo poslije u istom je samostanu i gvardijan, a ujedno i definitor provincije.[238] God. 1745 susrećemo ga kao magistra klerika u Karinu.[239] a god. 1747 u Šibeniku. Tu je i umr'o na 27. lipnja 1771 u 68 godini života. On je bio veoma uvažen propovijednik. „Concionator celebris", veli nekrologij. Osobito su ga Sinjani rado slušali u svetištu Gospe Sinjske. Tako nam **Liber Archivialis** svjedoči, da je u više navrata određen za propovjednika u Sinj. God. 1759 izdao je u Mlecima: „Predike od svetkovina došašća Isukrsta". Osim na „Gospu Kandaloru" (72—78),ima tu propovijed „Na Začeće Gospino" o molitvi bl. Djevici. Banovac razglaba vjernicima ideju universalnog posredništva Marijina (str. 55): „Dao je ovi Kralj (Isus) svojoj Materi Mariji ključe svojih milosti, da ih ona razdiljuje po svomu otenju, **neka svaki znade, da milosti, koje od Boga primimo, prolaze kroz Ruke Marijine,** kako svjedoči sv. Bernardo: „Bog nama ništa ne daje, što kroz ruke Marijine ne prolazi". — Banovac je napisao i drugo djelašce: „Razgovori duhovni Pastira s oltara", izdato god. 1763 u Jakinu U propovijedi na navještenje bl. Djevice, Banovac tumači vjernicima: „Kako se Bog učinio milostiv u njezinoj utrobi" (136—143). On tu propovijed završuje riječima sv. Jeronima: „Nullus qui salvus fiat, nisi per te, o Maria." Još je znamenitija propovijed na svetkovinu N. Začeća (7—10): „Od mogućstva Marijina... Tko mene nađe naći će život..." I u knjizi „Pripovidanja na svetkovine korizmene i druge predike..." (Mleci, 1747) ,Banovac po svećuje jednu krasnu propovijed Mariji: „Od pomoći Marijine: Gospa je naša pomoćnica u životu, na smrti i na sudu" (str. 125-135).

Banovac je spleo i lijep vijenac molitava na čast bl. Gospe: „Prisvete obiteli skazanja i probuđenje bogoljubstva prama Isusu, Mariji i sv. Josipu izvađeno iz različitih knjižica latinski, prinešeno i složeno u hrvaski jezik..." u Mlecim, 1759. Odmah u početku štovatelj Marijin daje upute, kako se mora govoriti sv. krunica. — „Bogoljubna pozdravljanja Divice Marije u kojima se uzdrži uspomena njezina života", (44—71) puna su uzvišenih ašetičnih misli. Tu je krunica sedam žalosti Gospinih; tu su „Gospina pozdravljenja za svaki dan priko nedilje", koja počinju riječima: „Zdravo slatka, i ugodna Marijo, koja si **od Boga** odabrana za Mater prije sviju vikova... **Zdravo slatka i ugodna** Divice Marijo, koja si bila, željena od svetih Otaca... **Zdravo**

---

232 Umr'o je u Sinju na 8 veljače 1769 u 63 god. života. Cf u AM, *Acta Filipović-Staničić* str. 137. — U Zaostrogu na 6 stud. 1718 uze na se franjevačke haljine i slijedeće godine se zavjetova (LAPM 131); god. 1727 spominje se kao „lector philosophiae" (LAPM 196). God. 1736 izabrat je za gvardijana živogoškog (LAPM 303); god. 1737 za gvardijana sinjskog (LAPM 308); god. 1738 predaje moralku u Sinju (LAPM 321); god. 1745 izabrat je za definitura (LAPM 372), a od god. 1763—1766 bijaše provincijalom.

233 „Raspisanje od čudotvorne Prilike Blažene Divice Marie, koja se u varošu sinjskom kod fratara Braće Manje Opsluženja svetoga oca Frančeška osobito štuje, od fra Petra Filipovića es difinitura spisano godišta 1757", u *Gospa Sinjska* I (1922) str. 38. itd. U više brojeva.

234 LAPM 108: „Bacsini die 8 martii 1717 per patr. A. R. Petrum Pastirovich ad Novitiat. suscepti sequentes... Fr. Josephus Banovaz a Sebenico in Dalmatia" Cf. str. 128.

235 LAPM, u Brodu na 24 lipnja 1725 imenovat je za Sinj, kao profesor moralke i „magister juvenum". — U aktima provincijala Staničića (AM str. 134) piše: „Die 10 octobris 1768 Data fuit facultas Reverendo Patri Fri Josepho Banovacz, ut secunda vice novam missam Sibenici celebret". U aktima provincijala Despotovića (AM str. 175) štije se: „26 Februarii 1757. Conceditur facultas R. P. Josepho Banovacz typis mandandi librum ab ipso conscriptum cui titulus est". Titula nema! U protokolu provincijala Karla Maroevića (AM str. 47) ovako je zabilježena godina smrti Banovčeve: „Die 21 Junii 1771 R. P. Joseph Banovacz Agtus de numero aetatis annorum 78 religionis 51 munitus SSmis Sacramentis in Conventu Sibenici obdormivit in Domino".

236 LAPM 232.

237 LAPM 304.

238 LAPM 320.

239 LAPM 376. Imenovat je „ocem provincije". U aktima od 1766 veli se: „Considerando il Venebile diffrio le fatiche benemerite del R. P. fra Giuseppe Banovacz in più anni *avendo predicato con decoro della Provincia...* dichiara che la lui aggregazione ancor nella Congreg. di Visovaz fatta, sia aggregazione di numero... „AM, *Acta Staničić*, str. 19.

240 LAPM 219, 249, 327.

241 Vladmirović, u *Slavodobiće kršćansko* (Mleci 1765), u posveti obitelji Banovčevoj veli, da je fra Jozo „uštampa *više od dvadeset* razliki Kniga od nauka duovnoga".

koja si bila čudnovatim načinom učinjena prilipa u utrobi tvoje Matere od velikoga Boga...,"[242]

U istom svesku, u kojem se nalazi ova Banovčeva knjižica u biblioteci makarskoga samostana (499) nalazi se još 5 anonimnih duhovnih knjižica. Dvije su posvećene bl. Djevici. — Prva je: „Bogoljubstvo blažene Djevice Marije od Rožaria. Maria moguće i prignuta pomoć vazda grješnika. Čudesa dilovana, koji su govorili Rožarie, krunice, i postili na poštenje Majke Božje i otajstva S. Rožaria, i druga izvađena iz veće knjiga i složeno u ove knjižice, za lasnost Bogoljubni Djevice Marije po Jednomu Redovniku S. O. Franceska. Prikazan je i posvećen istoj Djevici Mariji od Rožaria (Mleci 1760). U ovom naslovu sve je kazato, što se u knjizi od 72 stranice nalazi. Drugo djelašce jest: „Psaltirić duhovni Pisama bogoljubnim dušama pripravljen i s dopuštenjem Starešina na svjetlost dan godine 171 u Budimu." U 118 stranica nalaze se „Pisme Gospodnje" „Pisme Gospine" „Pisma od različitih sveti", „Pisme u različitim vremenima." Ima 5 pjesama o Gospi i „Plač Gospin". Knjižicu o Rožarju, mislim da je sastavio koji dalmatinski fratar, dok je „Psaltirić" vjerajatno djelo kojega fratra iz Hrvatske.[243]

Grabovac. Kačić

Grabovac i Kačić,[244] koji su imali u svojim spisima u prvom redu nacionalne ciljeve, nijesu mogli da ne progovore o bl. Djevici. I oni su u Mariji gledali svoju, proti nekrstu, čuvaricu narodne svijesti, majku i pomoćnicu. Grabovac u svome **Cvitu** opjevaje pobjedu bl. Gospe nad Turcima u Sinju god. 1715, i on kliče:

Ne obrani sila od junaka,
Nit dopade pomoć od Mletaka.
Već u gradu bijaše prilika,
Koja čini čuda privelika,

Naše Gospe Majke od milosti
Neba, zemlje velike svitlosti.
Kad največma turci udaraše
Ona turske sile sataraše...[245]

---

[242] I Banovčeva knjižica „Blagoslov polja" (Jakin 1767) puna je misli i molitvica o Gospi.

[243] Pjesnik opjevaje (str. 76—78) sv. Ivana Kapistrana, glavnog pokrovitelja provincije kapistranske...

[244] Već smo naveli lijepe monografije fra K. Eterovića o Grabovcu i Kačiću.

[245] Grabovac, *Cvit razgovora naroda i jezika Iliričkoga* str. 396. Mleci 1747.

Grabovac na dugo opisuje, kako se je Gospa „tri puta znojila moleći Sina, koga je rodila..." Ona je zaklinjala Isusa, da se smiluje kršćanskome puku; „Zarad Sinko tvoje teške muke, Ne daj puka u nevirne ruke, Tako t' moje muke i žalosti, Ti se prigni grišniku oprosti". I nastavlja se dijalog između Isusa i Marije. Isus veli: „Pusti mene moja majko mila, Pokaraću sad njihova dila, Od njih su mi dodijali grisi, Nek im sinđir oko vrata visi." No majka od milosti nastavlja svojim molitvama sve dok Isus „milošću opsinu". Grabova copisuje poraz Turaka, te veli: „Pobjegoše pometeni Turci, Sinj grad osta u **hrvatskoj ruci.**" Napokon Grabovac ističe, kako Marija, „liči od svake nemoći" i opominje naš narod, da se ne će oslobodíti svakovrsnih zala bez pomoći bl. Djevice.

Vapi, brate, čas svakoga danka
Ona čini čuda bez pristanka!
Spomen imaj na suhu i vodi,
Bog i Gospe, drugi ne slobodi...![246]

Grabovac još na drugim mjestima svoga **Cvita** govori o bl. Djevici. Spominje borbu proti Turcima 1443 i kako kralj Ladislav pođe „k' Budimu. Priko grada bos ode u crkvu B. D. M. za dati fale i slave Majci od milosti. Na njezinu oltaru svojom rukom obisi tolike Turske barjake u boju dobivene."[247] Grabovac odmah na početku svoje knjige opominje naš narod, da svako jutro razmišlja „pet žalosti i bolesti B. D. M. koje najveće imade za svojim prislatkim Sinkom." Također i ovu molitvicu kao duhovnu hranu svom narodu nuđa:

O, Divico božja mati,	Oh, Marijo, kruno raja
Tvoju milost daj m' imati!	Sad' životu dospi kraja!
Majko mila, ne zapusti.	Oh, kraljice milostiva
Primi dušu kad duh pusti.	Vidiš vraga holostiva.
Bogorodna daj pomoći	Gospe čuvaj i obrani
Na pogibli i nemoći.	Duše naše ti sarani!

Amen Jesus i Marija.[248]

I nakon ove molitve treba izreći Očenaš, Zdravo Marijo i Slava Ocu.

Grabovca je nasljedovao Kačić. Ne samo da on u Korabljici govori o bl. Djevici nego i u „Razgovoru." U pjesmi o pobjedi kršćana nad Turcima u Sinju god. 1715. Kačić opisuje moć i milosrđe bl. Djevice.[249] Ima više verasa, koji su potpuno identični s Grabovčevom pjesmom. Nakon što je opisao junaštvo cetinskih vitezova i poraz Turaka, Starac Milovan veli:

---

[246] Grabovac, *op. cit.* 397. [247] *Ibid.* 417.

[248] *Ibid.* str. 4. Ima više pjesmica, koje je valjda preveo Grabovac iz koje talijanske knjižice.

[249] Kačić, *Razgovor ugodni* 352—3. Zagreb, 1889.

Obrani ga Maria Divica,
Koja no je Sinjska pomoćnica.
Koliko ih pod grad dolazaše
Toliko ih mrtvih ostajaše.

Bi u Sinju Gospina prilika,
Koja čini čudesa velika:
Tri krat se je u gradu znojila
Moleć Sinka, koga je rodila,

Da pogleda na svoje stvorenje,
Koje nosi njegovo zlamenje:
„Zarad sinko! tvoje gorke muke,
Ne daj puka u nevirne ruke..."

I nastavlja se dijalog između Isusa i Marije jednako kao i kod Grabovca. Isus Majci odgovara: „Pusti mene moja majko mila, Da pokaram ja njihova dila. Njihovi mi dodijaše grisi, Nek im sindžir oko vrata visi..." Napokon Isus uslišaje molitvu majke. Turci umiru, velika nevolja i teška ih bolest napade: „Po trista ih na dan umiraše, Po toliko iz vojske bižaše: A u oči Gospojine Slavne, Biže Turci iz Cetine ravne". Kačić opominje cetinjane, da se sjećaju ovoga velikoga čuda i budu harni Majci Božjoj:

Zahvaljujte od Sinja junaci,
Brez pristanka Isusovoj majci,
Koja no vas od Turak' obrani;
I da ste mi zdravi, Cetinjani! [250]

Badrić. Vojković. Matić. Pavlović. Staničić. Anonim.

Fra Stjepan Badrić, iz Drniša, [251] napisa: „Pravi način za dovesti duše virni na život vični." Štampana je u Mlecima 1746, a ima 96 stranica, To je lijep katekizam s raznim molitvama, među kojima se osobito ističu molitve bl. Djevici Mariji. Badrić naglašuje, da kršćanin mora imati pred očima Majku svoju danju i noću. Ranim jutrom „kleknuvši na kolina... reci pozdravljenje B. D. Marije" (str. 6—7). Podučaje, kako treba da se moli „Krunica Gospina običajna", „Krunica Gospina Jeruzalimska", sv. Rožarje, i t. d. Značajne su molitve u čast bl. Djevice (str. 71—76).

[250] Kačić, *op. cit.* 353.

[251] Nekrologiji se ne slažu o godini smrti. U AŽ nekrologij veli, da je umr'o na 20 aprila 1745, dok neklogij u ALŠ: „Die 20 aprilis 1747 Veronae P. Stephanus Badrich a Dernisio, capelanus classis venetarum aetatis annor. 60 obiit". Bio je dugo vremena kapelan vojnički. Cf Neklogij fra Petra Bačića, koji o Badriću donosi nekih podataka. — Jelenić (*Bio-bibliografija...* 14—15) veli, da i šibenski neklogij pogrešno naznačuje, da je Badrić umr'o 1745. No to se odnosi na manjkavi nekrologij, koji se u blagovalištu čita. U arhivu šibenskog samostana ima mrtvar na kojemu je novijom rukom napisato: „Najstariji neklogij", i taj ovdje upotrebljavamo. — NB! Bačića jedan neklogij nalazi se u AV, a drugi istog skoro opsega kod fra S. Petrova.

Fra Ljudevit Vojković (†1801) [252] objelodani razmišljanja o muci Isusovoj i put križa: „Meditazioni per ciascun giorno del mese sopra la passione di N. S. Gesù Cristo... coll Aggiunta della Via Crucis" (Mleci 1765). Opisuje, kako je Isus dao Ivanu bl. Djevicu za majku. Ivan bijaše pretstavnik svega roda ljudskoga. [253] Put križa započinje poznatom Gospinom pjesmom: „Stabat Mater dolorosa".

Fra Frano Matić (†1786) [254] sastavi knjižicu: „Jezgra istomačenja stvari najpotrebitiji našega spasenja s kratkim upitanjima..." (Mleci, 1762). Krasno je tumačenje: „Svrhu Zdrave Marije" (26—32). Ovo tumačenje završuje riječima (232): „Može nas od sotone obraniti, i milost isprositi, da naša duša pođe s ovoga svita u milosti Božjoj oružana svetim sakramentim, ako je budemo štovati i bogoljubno ufati."

U mnogim knjižicama, o kojima smo govorili, franjevci su davali razne upute, kako da se umirućemu pomogne da sretno pođe s ovoga svijeta. No o tom su i posebna djelašca izdata. God. 1767 dade na svijetlo fra Bernardin Pavlović [255] „iz Dubrovnika... Provincije Svetoga Otkupitelja u Dalmaciji" djelašce: „Pripravljanje na smrt". Ovo djelo izađe i god. 1800 pod naslovom:

Pokripljenje umirućih za dobro i sveto poći u milosti Božjoj s ovoga svita, istomačeno i skupljeno pria po Don Luci Terziću, koje da bolje i upravnije izgovara u Hrvaski jezik popravi i prištampa po ocu P. fra Bernardinu Pavloviću iz Dubrovačke Države, Štioc, Pripovidoc i Sudac Provincie SS. Odkupitelja u Dalmaciji i Namisnik Komesara od Svete Zemlje Jeruzolimske".

U ovoj knjižici uz letanije bl. Djevice nalaze se uprav divne molitve Majci dobre smrti. — Fra Bernardin Pavlović objelodanio

[252] O Vojkoviću ima nekoliko podataka u aktima fra Petra Filipovića (AM, Cf str. 19). — Izabrat je za gvardijana šibenskog god. 1767. Bio je dobio i časni naziv „Oca Provincije". Umr'o je u Šibeniku na 4 studenoga u dubokoj starosti od 94 godine (Nekrolog. u ALŠ). Nekrolog u AŽ stavlja 92 godine. No vjerodostojniji je daleko šibenski. Živogoški ima i drugih pogrešaka. Nekrologij fra P. Bačića stavlja 94 godine.

[253] Vojković, *op. cit.* 111—12, 116, 119.

[254] Na Visovcu obuče redovničke haljine na 31 svibnja 1731 (LAPM 228); god. 1735 ide na nauke u Italiju (LAPM 317),. God. 1771 susrećemo ga kao gvardijana u Kninu (AM, Acta C. Maroević). U službenom mrtvaru je upisato: „Die 28, maji 1786 Pr. Francus Mattich aet. an. 70 munitus SS. sacramentis Sibenici obiit" (AM, *Acta Provinc. Loze* str. 41).

[255] Bila su dva fra Bernardina Pavlovića u provinciji. Jedan je bio od Imotskoga. Ovaj bijaše župnikom Kozice, Basta itd. Pisac je od Dubrovnika, i umr'o je u Splitu god. 1763 u 74 god. života (Nekrl. u ALŠ). Drugi fra Bernardin umr'o je u Imotskom god. 1798. (Nekrl. u ALŠ).

je u Mlecima 1767 i „Pripravljanje za dostojno reći sv. Misu", gdje je preveo one lijepe molitvice Gospi iz misala.

Sinovi asiškoga Ubogara rado su se bavili promatranjem Muke Isusove i žalosti bl. Djevice, i tako nastadoše molitvenici o Putu Križa.

Već smo spomenuli fra Jeronima Filipovića, fra J. Banovca i Vojkovića. Norinio svjedoči, da i „F. Andrija Staničić od Brača, es definitur uštampa put od križa." [256] Jedna je taka knjižica izišla anonimna god. 1757 u Mlecima. „Način za dilovati Put Križa...s jednim razgovorom i istomačenjem proštenja. Sve za ljubav i korist duša jedan Misnik... Provincije Prisv. Odkupitelja". Pisac govori u uvodu o zaslugama „Blažene D. M. koja s nikakvim grijom ne sagriši".

OD GOD. 1768 DO SVRŠETKA SVJETSKOG RATA

God. 1768 mletačka vlada izdade naredbu, prema kojoj provinciji Presv. Otkupitelja ne bijaše više dopušteno ni primati bilo koga u red ni slati svoje članove u inozemstvo. Ova naredba zadade provinciji težak udarac, koga nije tako lako preboljena.[257] Poslije, kad je ovaj zakon opozvan nadođoše prevrati i ratni zapletaji. Austrijska i francuska vlada zabranjivali su hrvatski jezik u svim uredim, pa i u međusobnom općenju. Napokon, svršetkom prošloga vijeka imala je provincija da provodi neke nutarnje reforme prema odredbama Lava XIII izdatih za čitav red. Sve su to bili razlozi, da se književni rad nije mogao razviti u onoj mjeri, kako se je moglo očekivati. Ipak i u ovom razdoblju dalmatinski fratri stvorili su djela neprolazne vrijednosti, u kojima bl. Djevica zauzimlje odlično mjesto. Dosta je spomenuti Despota, Markovića, Bačića.

Fra Luka Vladmirović. Fra Mate Zoričić

Ova su dva pisca počeli štampavati svoja djela već prije 1768, no glavni dio njihova rada pripada ovomu razdoblju.

Vladmirović († 1788) je vrlo interesantna ličnost. [258] Pod raznim pseudonimim Plinija, Naronia, Prudencija, Lucia, Starograđanina itd. izdao je mnoštvo knjižica raznog sadržaja. Bio je lektur generalni, kustos provincije... Učen i dobar redovnik. O njem

[256] Norinio, *op. cit.* 71.

[257] Zlatović, *op. cit.* 296.

[258] Ušao je u red na 1 siječnja 1736 u Živogošću i tu se zavjetovao (LAPM 315). Za provincijala Loze 1786 naznačeno je, koliko koji fratar ima godina, i Vladmiroviću je označeno 68 (AM, Acta Loze). 1757 šest fratara iđe u Mletke ,da čine natječaj, a tu je i fra M. Zoričić i Vladmirović (*Acta Radman* 172). Bio je više godina župnikom u Šibeniku. Umr'o je u Zaostrogu na 8 listopada 1788 u 71 godini života (AM; Acta Prov. Bilušić str. 77).

jedan savremenik piše, da je „slava, čast i poštenje naroda Iliričkoga". [259] Imao je nesretnu sklonost da se gubi u istraživanju uglednog postanka svoje obitelji i rodnog kraja. Vladmirović je dosta pridonio proširenju slave Marijine. Slijedeći Babića i on je sastavio „Cvit mirisni nauka Karschianscoga". Tu su razne pjesmice, koje je Vladmirović uzeo iz „Stipanjače", „Babuša" itd. Nakon što je istumačio nauk kršćanski, fra Luka nadodaje: „Pisma Gospina, koju će dičica pivat Gospi, kad uzuće ovi nauk karstianski, jeda bi ona prosvitlila." [260] I sad slijedi devet kitica one lijepe pjesmice, o kojoj smo već govorili, i poslije ćemo se na nju osvrnuti: „O, Divico plemenita, O, Ružico zlamenita, O, studenče vode žive, O, čistoćo slavne dive". Na svršetku pjesmice daje Vladmirović napomenu: „Kad je koja Gospina svetkovina, govori se Porođenje, Začeće, Navištenje, Uznesenje etc." Mi smo spomenuli, da je Babić mjesto „čistoće slavne dive" stavio „začeće."

Fra Luka je više godina župnikovao; propovijedao je od Zrmanje do Neretve, pa je opazio, da narod slabo zna moliti, te je htio „da nauči neumitne". U svim duhovnim knjižicama donosi razne molitve i lijepe misli o bl. Djevici. Tako u „Razmišljanja kršćanska za svaki dan od miseca" (Mleci 1765) ima posebno razmatranje „Od bogoljubnosti prama Gospi". Vladmirović kliče: „Srce koje nju ne ljubi, nije dostojno živiti ni ljubiti nijednu stvar... Nitko ne može poginuti u krilu Marijinu".

Fra Mate Zoričić [261] složi tri duhovne knjižice. Najvažnija je: „Zrcalo različiti događaja oliti prilika za duše pravovirni uputiti putem spasenja" (Mleci 1780). Prvi svezak ima VIII—256 stranica. Najprije donosi „prilike od prislavnoga Imena Isusova" (1—31). Ima 40 raznih čudesnih događaja. Zatim slijede „Prilike od Gospe" (31—101). Više od 70 čudesnih događaja navedeno je o bl. Djevici Mariji: „Gospa oslobodi ženu od vikovičnjeg osuđenja, koja neti odkriti nigda grih na ispovidi " (str. 31—32); „lupež posti o kruhu i vodi poste Gospine i ne može umriti brez sakramenata" (32); „Bl. D. Maria oslobodi dite od ognja" (37); „Bl. D. Maria sarani dite žudinsko u peći gorućoj" (37); „Gospa oslobađa ženu pravednu od smrti" (43); „Gospa oslobodi ženu od priljubočinstva" (47); „Pokaranje onizi, koji smidoše ubiti čovika u crkvi prid otarom Gospinim" (54); „Gospa oslobodi ticu od jastre-

[259] Jurić, u posveti dj. naz.

[260] Vladmirović, *Cvit mirisni nauka karschianskoga.* 15—16. Ankona 1806.

[261] Rođen u Pakovuselu, umr'o je u Šibeniku na 11 srpnja 1783 u 60. godini života (Nekrl. u ALŠ). God. 1770 izabrat je za definitura (AM, Acta Staničić 237), a 1776 za gvardijana u Šibeniku. Bio je lektor generalni. Na 28. VIII. 1754 lektor teologije u Zaostrogu (AM Acta Radman 42).

ba" (73); „koliko je korisno govoriti Spasi Kraljice protiva gromovim" (81); „Misnik neznadjaše govoriti drugu misu nego od Gospe"; „iz usta jednog Redovnika ukopana, naraste stablo, na listu njegovu bijahu upisane zlatnim slovima ove riči: Zdravo Marijo milosti puna" (90) itd. U „Osmini dilovanja duhovnoga" Zoričić govori o žalostima bl. Djevice: „Promišljanje... od bolesti prislavne Marije Majke Božje" (109—111). [262]

Jukić. Vučić. Vinjalić. Dragičević

Fra Pašk. Jukić rodio se je u Živogošću g. 1748, a umr'o je u Zadru na 7. studenoga 1806.[263] Bio je generalni lektor i predavao je u Šibeniku. Njemu se pripisuju „Božićne pjesme", koje god. 1859 objelodani u Splitu fra Stjepan Zlatović. Prijepis tih pjesama sačuvan je u arhivima, kao što u spomenutom rukopisu visovačkog samostana, gdje su i Kneževićeve pjesme. U tim pjesmama slavi se Bogorodica. Marija govori Djetiću: „Suze će Ditića majćici dati, Žalosti, gorkosti veliki rat..."

Fra Nikola Vučić, († 1827), župnikovao je u svome rodnomu mjestu Promini od god. 1786—1827. O njem veli fra Petar Bačić: „Bio je pravi pastir duša... Za njegova župnikovanja Promina je bila izgledna u ponašanju dobrog puka. Svaki odrasli znao je napamet sav ‚nauk kršćanski' i značenje svakog stajališta puta križa..."[264] O toj pobožnosti Prominjana govori nam i fra Nikola u uvodu svoje knjige „Put križa, kako se običaje činiti u župi Prominskoj..." (Split 1858). Lijepa je to knjižica, u kojoj se nalazi mnogo molitava b. Djevici. On tu opisuje, kako se svake nedjelje korizmene običaje činiti „u parokiji Prominskoj" bogoljubstvo od Sedam žalosti Gospinih.

Vinjalić fra Gašpar (1707—1781) napisao je „Compendio istorico delle cose della Dalmazia".[265] Dva su sveska štampana, a treći u rukopisu u Visovcu i u Jugoslav. akademiji u Zagrebu.

---

[262] O drugim djelima, što ih je objelodanio Zoričić, vidi Kukuljević, *Bibl.* I str. 186.

[263] Božitković, *Fra P. Jukić*, u *Zaslužni Hrvati*, str. 123. — God. 1771 na Visovcu učenik filozofije (AM, Protokol C. Maroevića 40); na 22 okt. 1771 daje mu se vlast da u Šibeniku reče prvu misu (Ibid. 113), god. 1772 na šibenskom učilištu učenik (Ibid. 115), a tako i god. 1774 (AM; Acta Radman str. 25). God. 1777 proglašen je lektorom (AM; Acta Rajčević 50). 1779 čini natječaj s Glunčevićem za lektura filozofije (Ibid.). 1782 u Makarskoj predaje filozofiju. 1789 s Glunčevićem čini natječaj za lektura generalnog (AM; Acta Loze 39). Predaje dugo u Šibeniku. Propovijeda posvuda...

[264] Bačić, *Župe*. u AV.

[265] Cf Urlić, *O. Gašpar Vinjalić*, u *Rad. Jug. Akad.* 189 (1911) 277—287.

Vinjalić spominje povijest raznih Gospinih svetišta, živo opisuje pobjedu Gospe Sinjske nad Turcima u Sinju 1715.[266]

Dragičević fra Mijo († 1790) iz Vrgorca objelodani „Oficije bl. Djevice Marije hrvatski..."[266a]

Fra Ivan Despot

Marija je svim kršćanskim pjesnicima bila nedostiživi ideal savršenstva i ljepote. Oni su rado ovu uzvišenu Djevicu u svojim pjesmama slavili. Ni onaj naš prerano preminuli, od čitavoga našega naroda oplakani pjesnik Fra Ivan Despot (1851—1886) nije mogao da to ne učini. U zbirci pjesama „Prve iskre" (Zagreb 1881) prva je „Svemogomu" a druga je „Djevici". Tu su sve glavnije točke franjevačke mariologije. Marija je Negotium omnium saeculorum, nova Eva: „Slavjenice svih vjekova, Majko draga, Izabrana Evo nova, Djevo blaga." Ona je prema Duns Skotovoj teologiji prvorođenica svih stvorenja; od vijeka u zamisli Božjoj bez ljage grijeha istočnoga:

Pre neg Vječni nebom osu
Zviezde jasne,
Tvog imena slava prosu
Pjesni glasne...

Svih srdaca, svih vremena
Nado sveta;
Mati sladka, neskvrnjena
Rajskog cvieta![267]

Nekako one godine, kad se je fra Ivan rodio, vraćao se je iz ropstva Pijo IX. Marija ga je oslobodila. Tri godine poslije fra Ivanova rođenja dogodio se je znameniti događaj u Crkvi: proglašenje dogme N. Začeća. Čitav je svijet kliktao Krstovu Namjesniku i Bogorodici. To je Despot izrazio ovim lijepim stihovima:

Prognaniku Veljem kada
Silnog vieka,
Vječnim miljem rajskog sklada
Poda lieka.

Nadahnu ga: glasi svietu
Trubljom zlatnom
Pjesan slave bielom cvietu
Viekocvatnom.[268]

---

[266] Vinjalić, rukopis u AV str. 607. Vinjalić ne razlikuje Gospu iz Rame od Gospe Olovske. Veli, da je u Sinj donešena „Del Piombo". — Kad su fratri 1715 podigli u vis Gospu... „a vista si gioconda tutto il presidio gridò: *Eviva Maria!* tutti si buttarono in ginochioni raccomandandosi al suo santo Patrocinio...."

[266a] Cf Zlatović, *op. cit.* 470. — U isto nekako vrijeme dva su bila u provinciji, koja su se zvala „Fr. M. Dragičević". Jedan je umr'o u Visovcu 1761 u 65 godini života, a drugi je umr'o u Makarskoj na 19 veljače 1790 u 45 godini života. Ovaj je posljednji bio pisac i „primus exprovincialis Albaniae" Cf AM, Acta Provinc. Bilušić str. 187; ALŠ, Nekrologij.

[267] Despot, *Prve iskre* 6.

[268] *Ibid.* 7.

Despot prije nego počne pjevati „Hrvatskoj" moli Djevicu „A Hrvatsku svij pod krila, Sladki raju!!" — On je opjevao i Marijin otočić Visovac. I tu lijepu pjesmu od 13 kitica završuje:

Usred virja i vihora
Mira sveta to je gora,
Usred noći rujna zora
S milostive Zvijezde mora.[269]

Marković. Šalinović

Fra Ivan Marković († 1910) bio je prvi, koji je štampao povijest svetišta Gospe Sinjske. Tu je ne samo povijest Gospina svetišta nego i kratka mariologija. Poznato je da je Marković mnogo znamenitih djela napisao. No u predgovoru svoje knjižice o Gospi veli, da mu je ona draža duši i srcu nego sve druge njegove knjige. „I želim", tako on završuje, „da se tko sjeti poslije moje smrti, pa mi je metne na prsi; te sa mnom da bude u grob postavljena". Tu lijepu želju učenog i dobrog fra Ivana braća rado ispuniše.[270]

Fra Vice Šalinović († 1884) objelodanio je „Bogoljubnik Marije Presvete od Karmela", (Zagreb 1873) a potpisao se je „Jedan nedostojni službenik iste Blažene Djevice i bratim Karmelitanski". Knjiga je puna lijepih molitava, od kojih se ističe ona „Presvetom Srcu Marijinu". — Šalinović je spjevao i pjesmu Gospi Visovačkoj, gdje kliče:

¡Majci Božjoj slava budi
Nek nas brani nek nas štiti,
Bijeda, propast, kad nam priti,
Da nam dušman ne nahudi![271]

Lulić. Matas. Miolin. Kukavica. Puratić

U Makarskoj časni starac fra Ante Lulić sabire miomiris cvjetiće o Gospi, da ih pokloni učećoj mladeži. Te se knjižice zovu: „Tesoretto spirituale" (Rim 1865); „Fiori spirituali" (Split 1874); Blago raznih molitava (Split 1874). Lulić slijedi stope Babića i Vladmirovića. On hoće da napiše „Cvit". Uzeo je razne molitve, pjesme ,uzdisaje iz Stipanjače, Babuše, iz Kneževića, Vladmirovića itd. Spomenut ću samo, da i fra Ante donosi pjesmicu: „O, Divico plemenita..."[272]

---

[269] Bačić, *Povijest Visovca,...* u AV. Među Bačićevim spisim nalazi se lijepa pjesma Visovcu „Na rastanku" spjevana od fra Ivanova sinovca i poznatog našeg pjesnika Dra Ilije Despota.

[270] Vidi predgovor fra S. Petrova u izdanju Markovića.

[271] Bačić, *Povijest Visovca...* AV. [272] Lulić, *Blago...* 54—56.

Fra A. K. Matas napisao je lijepe propovijedi među kojima se ističu tri o bl. Djevici Mariji..."[273]

Fra Josip Miolin († 1887) na hrvatskomu jeziku objelodanjuju knjižicu: „Duhovni pokoj ili način kako se imamo prilagoditi volji Božjoj" (Zadar 1886). Kao sredstvo da se dobije ta krepost Miolin na svršetku stavlja: „Sa Presv. Djevicom za 10 časa" (81—84), gdje Marija govori pobožnoj duši: „Pouzdaj se u mene... Ja sam ugodnost i slatkost... odaberi me za milu kraljicu tvoga srca!" Miolin daje pouku kako se ima moliti „Franjevačka krunica" (86—88).

Fra Gabro Puratić priuredio je onu milu pjesmu „O Marijo Majko..." koju naš narod po gradovima i selima veoma rado pjeva prema napjevu fra Petra Bačića.[274]

Fra Anđeo Kukavica († 1888) govoreći o svećeničkim dužnostima nije mogao da ne naglasi odnošaj svećenika prema Mariji.[275]

Paić. Jukić fra Filip. Tonković. Anonimi

Fra Josip Paić († 1908), fra Filip Jukić († 1928) i fra Ivan Tonković († 1911) spjevali su lijepe pjesme u slavu dvijestogodišnjice uspomene prenešenja prilike Čudotvorne Gospe Sinjske.[276] Osobitom nježnošću ističe se pjesma fra Ivana Tonkovića, koja završuje ovim riječima:

Zvizda tvoja, Gospa tvoja
Tebe vodi, tebe nosi,
Kad je mira, kad je boja
Za te moli, za te prosi:
Od tud Sinju tebi glasa,
Bolnu srcu otud spasa.[278]

Još sedam raznih anonimnih pjesama, te latinskih i grčkih epigrafa donosi Marković, u čast za sinjsku dvjestogodišnjicu.[279]

I u ovom razdoblju dalmatinski franjevci posvećuju veliku pažnju promatranju muke Isusove i žalosti bl. Djevice. Osim krasnog Puta Križa, sastavljena od fra Joze Ivelića,[279] o kojem ne ću govoriti, jer još nije svijetla ugledao, spomenut ću anonimnu knji-

---

[273] „Propovijedi pok. Antuna Konstantina Matasa". Dušobrižnik XVI [1911]. Cf str. 70—84; 255—266:, 268—278.

[274] Petrov fra Stanko, *O. Petar Bačić*, u *Vedre Hrvatske duše* God. I. str. 295 bilj. 1.

[275] Kukavica, *Misničke dužnosti.* Zagreb, 1886.

[276] Cf. Marković, *Sinj* i *njegovo slavlje* 123—128.

[277] *Ibid.* 128.

[278] *Ibid.* 129—137.

[279] Nalazi se u Visovcu među spisima fra P. Bačića.

žicu „Put križa Isukrstova" (Split 1839). Tu se nalazi krunica Sedam Žalosti bl. Djevice, koja počinje ovim riječima: „Evo majka Sina izranjena, Gledajmo ga ovdi postavljena..."

Zlatović. Poljak. Bačić. Klarić. Matutinović.

Fra Stjepan Zlatović[280] u poznatome svome djelu „Franovci države Presv. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji" (Zagreb, 1888) spominje razna Gospina svetišta i dalmatinske fratre, koji su perom i riječju slavili bl. Djevicu. On je priredio god. 1876 proslavu Majke od Milosti na Visovcu i u „Katoličkoj Dalmaciji" tu svečanost opisao.

Godine 1905. objelodanio je fra Pijo Poljak († 1916) prva originalna razmišljanja na našem jeziku. Ne samo da se tu nalaze razmišljanja o začeću Sina Bojegža, o porođenju Isusovu, Očišćenju Marijinu, sv. Obitelji u Nazaretu i t. d. nego fra Pijo objelodanjuje razne pjesme i molitve na čast bl. Djevice. Tu je nauk kršćanski, jutarnje i večernje molitve, Put Križa s pjesmom „na čast žalosti blažene Gospe". A onda „Devetnica na čast prečiste djevice Marije" i letanije Gospine. Zatim slijede pjesme „Pozdrav Blaženoj Djevici Mariji", „Prislavnoj Majci Mariji našem utočištu", razne božićne pjesme, među kojima „Veseli se, Majko Božja, puna milosti" i t. d.

Blagopokojni Fra Petar Bačić († 1931) napisao je crtice o Visovačkoj Gospi. On je u svomu „Pravilu kršćanskog života" spleo divan vijenac molitava, devetnica, pjesama na čast Djevice. I to je bila duhovna hrana, što ju je on svojim gojencima za dugi niz godina davao u sinjskom sjemeništu.[280b] Sličnu je metodu upotrebljavao dugogodišnji meštar novaka fra Dane Klarić († 1919). On je preveo zlatnu knjižicu sv. Alfonza o Pozdravima Presv. Sakramenta, gdje se nalaze one lijepe molitve i ugodni uzdisaji bl. Djevici

Fra Andrija Matutinović sastavi „Rukovet cvijeća" (Rijeka 1911). On ga posvećuje Djevici-Majci. Prva je pjesma „Marija pod križem".[281]

*

Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei! Ove riječi, koje prorok izreče o starom Sionu, odakle je imalo izaći spasenje svijeta, često se apliciraju bl. Djevici. Od protoevanđelja pak do danas uzvišene, nedokučive misli izrečene su o Majci Bogorodici. Ponizna, nazaretska Djevica postala je omiljelim predmetom ne samo srca nego i uma... **Gloriosa dicta sunt de te...!** Uzvišene su misli izrečene o Tebi, o Marijo! To vrijedi i za dalmatinske franjevce. Poput marne pčele, letili su od cvijeta do cvijeta, i što su našli u Sv. Pismu, u Sv. Ocima i u djelima bogoljubnih pisaca najmilijega, najslađega dali su za duhovnu hranu svome narodu. Razmatrali su pomnjivo otajstva Majke Božje, i perom dostojno su slavili onu, koja je porodila Vječnu Mudrost i koja ju drži u odnošaju s nama smrtnicima...

[280] Cf Stošić don Krsto, *O. Stjepan Zlatović*, u *Novo Doba* 1931, br. 237 sept. Rodio se je u Šibeniku 10 okt. 1831, a umr'o je 11 aprila 1891.

[280b] Fra Petar je napisao i „Rukovet serafinskoga cvieća..." (Split 1884). Ima o sv. Rožarju pouka itd. Napisao je i ostavio u rukopisima na uporabu braće svu silu raznih povjesnih priloga...

[281] Fra Andrija i danas objelodanjuje po raznim listovima pjesme, a redovito se potpisuje „Marioljub".

IV. ŠIRENJE MARIJINE SLAVE U NARODU

Charitas Mariae urget nos! Ne samo sebi živjeti nego i drugomu koristiti, bijaše načelo sv. Franje. I kad su fratri posvećivali Majci od milosti župske i samostanske crkve, kad su poglavari davali odredbe o štovanju Marijinu; kad su sinovi Vjesnika velikoga Kralja uzimali pero u ruku, da o Mariji napišu govore pjesme i molitve — sveđer su imali pred očima bile one brojne duše po zagori i primorju, koje im je providnost povjerila. Oni su znali, da je najpodesnije sredstvo za vršenje pastirske službe, širenje slave Marijine, pa su to uspješno sredstvo sdušno rabili. To je povijest tisuća i milijuna srdaca, i ta je povijest zapisata u knjizi života. No ipak narod je sačuvao neke spomenike, prema kojima bi se mogla, akoli ne potpuno, a ono donekle ta povijest napisati. Među te spomenike treba ubrojiti i pobožne narodne pjesme. Imajući pri ruci zbirku tih pjesama, koju je nedavno objelodanio fra Lujo Plepel, ja ću ovdje nekoliko riječi reći o utjecaju pjesama fra Petra Kneževića i fra Tome Babića na bogoljubstvo našeg dalmatinskog puka prema bl. Djevici.[282]

[282] Kao što Plepel dalmatinske, tako je g. Lahner već izdao ***hrvatske narodne pobožne pjesme***. Jedan je svezak isključivo posvećen Isusu i Mariji. (Knjiga 255. Jeronimske Knjižnice). Lahner je u raznim godištima ***Hrvatske Prosvjete*** iznio svoja zapažanja o tim pjesmama.

FRA PETAR KNEŽEVIĆ I NARODNE POBOŽNE PJESME

Tekom vremena Kneževića su pjesme razni pisci preštampavali, da ih što pristupačnijim učine našem narodu. God. 1805 objelodanio fra Lujo Plepel, ja ću ovdje nekoliko riječi reći duhovne različne". To je knjiga više od 400 stranica, a ogroman dio tih pjesama naprosto je prepisat iz Kneževića. Čulić je namjenio ove pjesme privatnoj uporabi vjernika. On u predgovoru svjedoči, da je bio običaj u obiteljima, da na blagdane „čine štiti Pisme onoga dneva, kad ima Štioc..." Čulić nije osamljen. Poznato je koliko je rasprostranjen **Plač Gospin** sastavljen od Kneževića. I narod je u crkvi i uz domaće ognjište slušao Marijina Pjesnika, i njegove stihove u srce zasađivao. Spomenut ću samo pjesmu Gospi Visovačkoj, koju je i Čulić iz Kneževića zbirke preštampao.

Gospu na „Svetom Otočiću" — Visovačku majku od milosti, slavi i naš narod u svojim pobožnim pjesmama. Jednu takovu pjesmu objelodanio je fra Lujo Plepel u spomenutoj zbirci[283] odakle ju je preštampala „Hrvatska Straža."[284] Pisac lijepog i opsežnog prikaza Plepelove zbirke u **H. S.** nije mogao da ne zapazi umjetničku vrijednost ove pjesme i njenu ljepotu. On veli: „Narod je opjevao Gospu Trsatsku, Gospu Sinjsku, Gospu od Olova, Gospu od Vrpoljca, pa nije moga da ne opjeva i Gospu, koja se časti na romantičnom otoku Visovcu na rijeci Krki. Pjesma imade i umjetničkih osebina, ali to ne mora još biti znak, da je nije narod spjevao".[285] Međutim ispoređujući pjesme Plepelove zbirke s Kneževića pjesmama, odmah sam zapazio, da je pjesmu „Gospi od Visovca" narod uzeo od Kneževića, te ju po svoju pretočio. Pjesma počinje i kod Kneževića i kod naroda ovako:

Knežević:[286]

Visovačka slavna mati,
Odavna Ti želim dati
Zlamen koji duga moga,
I držanja velikoga.

Ako pak Ti svu ne dadem
Čast, koju Ti dat imadem
Faleći te, Ti mi prosti,
Jer pun jesam mlohavosti

Narodna pjesma:[287]

Visovačka *slatka* mati,
Odavno Ti želim dati
Zlamen koji duga moga,
Uzdržanja velikoga.

Ako *li Ti sve* ne dadem,
Čast koju Ti dat' imadem,
Ti mi prosti, jer *sam*
Puna ja mlavosti.

[283] Plepel fra Lujo, *Dalmatinske narodne pobožne pjesme i legende,* str. 65—66. Šibenik, 1930.
[284] *Hrvatska Straža* III (1931) br. 22 str. 4.
[285] *Ibid.*
[286] Knežević, *op. cit.* 113.
[287] Plepel, *l. c.*

Vijesnik slave Marijine otvara srce svoje Majci nebeskoj veleći, da je želja njegova, da svak štuje i ljubi „Majku od Milosti". Narod udovoljuje ovoj želji svoga pastira i prosvjetitelja, te pozivlje samu Mariju za svjedoka ove bogoljubnosti:

Knežević:[288]

Znaj, da želim da te štuje
Svak, i svak Ti pokazuje
Harnost svoje sve dužnosti,
Kako Majki od milosti.

Jer kraljujuć na nebesih
Obiluješ u čudesih,
Spravna svakom dat što želi,
Po gradovih i po selih.

Narodna pjesma:[289]

Znaš da želim da te *štujem*
I 'arnosti *pokazujem.*

Ti si bila na nebesim,
A bila si u čudesim,
Svakom dati, što ko želi
Po gradovim, i po selim.

U narodnoj pjesmi, što ju je O. Plepel objelodanio, nema onog izbrajanja: „Tebe štuju Šibenčani...", koje sam u prvom dijelu članka spomenuo. Pjesmu je kazivao Jelinčić Ivan, iz Glavica kod Sinja. Knežević je živio i djelovao u Sinju, pa su Cetinjani njegove pjesme rado čitali. No Fratar-Pjesnik opisujući štovanje Majke visovačke spominje šibenčane, skradinjane, kotarane, dubravčane, rupljane, miljevčane, prominjane, kninjane, drnišane, petropoljce, kijevčane, vrličane, Zagoru i Liku, napokon svu Dalmaciju, a o sinjanima nema ni riječi, i sinjski je puk naprosto prešao preko ovog nabrajanja.

Osim toga narodu su išli srcu i versi, gdje Knežević veli, da je Marija svih nas majka i odvjetnica:

Knežević:[290]

Ti bo jesi svaka srića,
I težaka i plemića,
Ti si korist trgovačka,
Slatka majko visovačka!

Ti si dika mužatica,
Ti razgovor udovica,
Ti si slava divojačka,
Lipa majko visovačka.

Ti si kruna redovnika,
Tvoga Sina namisnika...

Narodna pjesma:[291]

Ti si majko siromaška,
Lipa srića trgovačka,
Lipa majko visovačka!

Ti si majko *mužetica*
I razgovor udovica,
Lipa dika divojačka
Slavna majko visovačka!

Ti si majka redovnika,
Svetog Frane namisnika.

Knežević opisuje „Gospin otočić", sveto mjesto. To je Korablja Noeva, to je mjesto od desnice Božje stavljeno; mjesto, koje mora svak štovati, jer ga odabrala Marija za se. — Kneže-

[288] Knežević, *l. c.*
[289] Plepel, *l. c.*
[290] Knežević, *op. cit.* 114.
[291] Plepel, 66.

vić je već prije rekao, da je Marija, „mater đaka", jer tu novaci „za majku obiraju, Tebe kad svit ostavljaju, Red hotiuć zagrliti, Za sinove Frane biti." I sad opet se navraća na tu misao. Dok je narod u cetinskoj krajini ovu pjesmu čitao, u njegovoj duši kao da je nastala asocijacija ideja: Oni isti sinovi Asiškoga ubožara, koji su čuvari sinjskog svetišta, čuvari su i visovačkoga. I sinjani kao htijući iskazati počast onom svetom mjestu, onom perivoju, gdje se formiraju budući svećenici i redovnici, oni su rado pjevali i ove verse Kneževića:

Knežević: [292]	**Narodna pjesma:** [293]
Pak i misto isto diše Svom svetinjom i miriše, Jer svak, koji tu dohodi Čudnu duha slast nahodi.	Tvoje misto odabrano Sve je vodom opojeno, A dubovim nakićeno, A mirlisom nakađeno, Svetim Duhom napunjeno.
Misto vodom obkoljeno A s dubovih nakićeno U kom nije kog drugoga Neg Sinovi Frane tvoga.	Nonde nije ko' drugoga, Neg' sinovi Frane Tvoga.

Knežević opominje braću svoju, čuvare svetišta, da svim srcem poštuju bl. Gospu i da joj čuda proglasuju. Posve je razumljivo, da je ove verse narod izostavio. Napokon starac fratar upravlja molitvu miloj Gospi visovačkoj od 10 kitica: „A ti Majko naša slavna, Koja vazda stojiš spravna, Za svakomu pomoć dati, Svim se dostoj smilovati." I sad moli je da digne „svetu ruku, Daj blagoslov svemu puku." I počinje nabrajanje. Što je Knežević rekao u 10 kitica, narod je skratio u 8 verasa:

Knežević: [294]	**Narodna pjesma:** [295]
Blagosovi pribivanja Sva njihova i imanja; A također i žitnice Da ne grizu njih grizice.	Blagoslovi nebo, more, I sve vode svoga stvora. Blagoslovi vinograde, Neka svako svoj plod dade.
Blagosovi svu koliku Marvu sitnu i veliku Zdravu vazda nju sahrani I zlu na nju doć zabrani.	Blagoslovi nam žitnicu, Da neiz'de nju griznica. Blagoslovi sve koliko, Sitno, malo i veliko.

---

[292] Knežević, 115. Gdje počinje opisivanje Visovca Knežević je stavio zvjezdicu i na svršetku (str. 118) veli, da ako se bude pjesma pjevala u crkvi, da se to priskoči. Također na svršetku donosi tri kitice veleći: „Kad bi se ova pisma hotila pivati u crkvi, prva tri kolinca ostave se, a na misto nji pivaju se ova tri slijedeća... „Visovačka Slavna mati, Mi želeć ti slavu dati..." Međutim Čulić u zbirci *Pisme duhovne različne* (Mleci 1805; str. 378—382) donosi Kneževića pjesmu i naprosto sve te napomene i dodatke izostavlja.

[293] Plepel 66. [294] Knežević 116—117. [295] Plepel, *l. c.*

Držao sam, da zaslužuje iznijeti analizu čitave pjesme. Tu mi vidimo povijest štovanja Gospe visovačke. Narod nam govori i govori nam starac-fratar. Narod je na svoj dohvat pretočio verse Marijina pjesnika. Knežević je pisao od srca, pa ga je srce pobožnoga puka i razumjelo. Onim milim stihovima vjernici su u srcu pobuđivali pobožnost prema Majci milostivoj. — Osim toga ovaj primjer može nam biti kažiput za proučavanje izvora narodnih pjesama o Gospi Trsatskoj, Sinjskoj i uopće pobožnih narodnih pjesama.

„BABUŠA" I NARODNE POBOŽNE PJESME

Drugo vrélo, odakle je dalmatinski puk crpio svoje pobožne pjesme o Mariji, bio je „Cvit razlika mirisa duhovnoga" od fra Tome Babića. „Babuša" je bila dalmatinskom puku u duhovnom, vjerskom pogledu ono, što je Kačićeva „Pismarica" u nacionalnom. Dok je kućedomaćin za dugih zimskih večeri opjevao slavne junake, majka je čedu u naručju govorila o Onoj, koja pobjedi Turke pod Lepantom, pod Sinjem, u Imotskom i na drugim mjestima. Povijest o utjecaju „Cvita" na vjerski život, na razvoj religiozne psihologije našega naroda, morat će se je jednoga dana napisati. Obradba takove teme, zahtjeva poznavanje čitave naše duhovne literature. Vidjeli smo, da je Cvit više manje zgodan **summarium** iz raznih pisaca, pak će biti od nemale poteškoće ustanoviti, da li je narod u pojedinom slučaju imao pred očima samu Babušu ili eventualno izvore Babuše: Stipanjaču, Divkovića itd.

Ispoređujući, „Babušu" s pobožnim narodnim pjesmama, opazio sam na mnogo mjesta potpunu sličnost. Osim pjesama „Kijabete Božji", [296] sv. Nedjelji [297] itd. dobar dio Gospinih pjesama kod naroda prizivlje nam upamet one lijepe pjesmice **Cvita.**

Već sam u više navrata spomenuo onu divnu molitvicu: „O, Divico plemenita..." Ta je molitva u „Stipanjači" u pjesmi o Uznešenju Marijinu, u „Babuši" u pjesmi o N. Začeću; [298] Vlad-

---

[296] Plepel, *op. cit.* 63—65. Babić, *op. cit.* I 45: „*Qui habitat*". Babić dakle stavlja latinski naslov, prema kojemu je narod skrojio „Kijabete.!" Ovaj psalam štampavali su i drugi stari pisci. Tako Jurić itd., i stavljali su za naslov: „Qui habitat".

[297] Plepel, str. 82. Babić II 39. Narod veli: „U nedilju ti ne tezi, Boga moli, a ne lezi. Bog je reka ne ubiti, Već iskrnjeg svog ljubiti" (Plepel 82). Babić *(l. c.)* veli: „U nedilju ti ne tezi, Boga moli, a ne lezi... Bog je reka ne ubiti, Iskrnjega neg' ljubiti".

[298] Nije Babić to naprosto kopirao. On je pozajmio pojedine verse i kitice i prema svojoj svrsi uređivao.

mirović, Lulić,[299] Kita Gospodinova[300] i drugi posebno je objelodaniše. U narodu se pod raznim oblicima javlja. Ponajprije, to je zasebna molitvica od 10 verasa: „O, Zorico uzorita, O, Kraljice plemenita! O, studenče vode žive, O, Čistoćo slavne Dive" itd. Ovu je pjesmicu Plepel objelodanio pod br. 18. među pjesmama, koje imaju za naslov: „Gospa krije Isusa prid Žudijama".

Osim toga molitva „O, Divico plemenita..." služi kao uvod za pjesme moralnog sadržaja. Dok je guslar započimao junačke pjesme apostrofirajući gusle svoje: „Gusle moje, gusle javorove!" ili zazivajući posestrimu vilu „Vini mi se na gudalo vilo!", pokajnik htijući da opjeva ništenost ovoga svijeta, milosrđe i pravdu Božju, zazivao je u pomoć Majku ljubavi i milosrđa. Takovu jednu pjesmu objelodanio je Plepel pod br. 61: „O, ružice, o Divice! O, studenče vode žive!, O, čoviče, ne čini se, Crnoj ćemo zemlji leći. Po nami će crvi teći" itd. Potpuno sličnu pjesmicu od 44 versa, slušao sam kao dijete u mome rodnome mjestu Katunima, općine Krajiške. Pjesma sačinjava jednu cjelinu. Centralna je misao, da će Bog po zagovoru bl. Djevice oprostiti grešniku-čovjeku. Donijet ću ukratko analizu ove pjesme:

O, Divice plemenita,

O, ružice uzorita,
O, studenče vode žive!...

O, čoviče Božja silo!
Ne čini se odveć veći
Žalosno ćeš zemlji leći.
Ali jadan i ne znadeš,

Što te malo potla čeka.

Crna peča strahovita
Tavna magla odasvuda

Bilog dana ni odkuda.

Grišnik leži na postelji...

Kad se duša s tilom prila
Nemilo se prigovara:

Ajme! tilo jadno bilo,
S menom jesi lani bilo.
Nisi 'tilo Boga molit,
Nisi 'tilo crkvi 'odit,

Nego jesi zlo činiti

Mrtvim kosti protresati.
Eto sada smrti vrata,

Uvatiše oko vrata...

U toj smrtnoj borbi grešnik zazivlje Isusa u pomoć. Želi da ga primi u srce svoje „misnik zloban nije.". Spominje i Mandalinu, i napokon pjesma završuje „Kako li vedro nebo, Doli ga je sinje more! Ništa grija u grišnika. Otac, Sin. Amen".

Odakle je narod uzeo one verse o bl. Djevici? Teško je na ovaj upit dati odgovor sa svom stalnošću. Na prvi mah pomislio

[299] Već smo rekli, da su Vladmirović i Lulić prema Babuši izdali tu molitvicu.

[300] *Kita Gospodinova* str. 450—451; 476—478. Dakle Kita je objelodanila najprije pjesmu Margitića o Uznesenju Marijinu, a onda posebno molitvicu. No izdavač je sve preuredio prema svojoj svrsi. Margitić spominje rado svoju Bosnu, Gospu od Olova itd. U *Kiti* sve je to izostavljeno, prikraćeno...

sam na „Babušu". No ubrzo sam odustao od tog mišljenja, što se tiče prve one molitve od 10 verasa. Zapazio sam naime, da Babić veli „O, začeće slavne Dive!" dok narod kaže „O, čistoćo slavne Dive", i ta se varijanta nalazi kod „Stipanjače", Vladmirovića, Lulića, Kite Gospodinove itd. Svakako je Babić pokazao, kako se ona lijepa molitvica može aplicirati raznim svetkovinama Gospinim. On je svratio na nju pozornost. — U njoj se ističe „čistoća" Marijina, pak će u drugom izdanju Plepelove zbirke morati biti stavljena ili na prvo mjesto, kako kod Babića, ili barem pod drugi naslov!

U pjesmici, što ju je O. Plepel objelodanio pod br. 19, (str. 15—16), a koju je kazivala također Marija Berač, izražena je velika teološka ideja o rekapitulaciji: Antiteza između Marije i Eve. Ovu ideju razvija Cvit u pjesmi o N. Začeću, a također i u pjesmi o porođenju Marijinu. U prvoj čitamo: „Eva mati nas obori, U sužanjstvo tamo doli; A nas ova oslobodi, Po začeću kad se rodi... Kad nas žena u grih stavi, Ti nas Divo sve izbavi. Jer obeća Bog Mariju, Svim narodim likariju."[301] U pjesmi „Od porođenja": „Još za Evu što sagriši, Sad narode Bog utiši... Po tebi se grih razori, A nebeski dvor otvori. Nas izvedi iz tamnice, Majko slavna i Divice..."[302] Narodna pjesma pozdravlja majku od milosti, te završuje: „Tebe plačuć vapijemo I iz srca uzdišemo. Mir od Eve potrani. Iz raja istrani. Na zemlji rasplakani."[303]

*

Već smo rekli, da „Zlatna Legenda", koja je po svem kršćanskom svijetu proširena, nije mogla da i kod našeg naroda ne nađe odaziva. U pobožnim narodnim pjesmama ima ih nekoliko o smrti i Uznesenju Marijinu. U tim pjesmama zapažaju se tragovi „Zlatne Legende", koja je došla u narod preko „Babuše" i „Stipanjače". Donijet ću analizu dviju pjesmica, što ih je Plepel objelodanio o Uznesenju i smrti Marijinoj.

Prvu je kazivala Matija Mišica iz Kaštela. Dosta je velika. Tu se spominju tri milosti, koje Gospa prosi: skupljaju se učenici, dolazi Isus i vodi Majku u rajske dvore. Videći, kako su mnogi ove pjesmice štampavali i u raznim redakcijama, teško je sa stalnošću reći iz koje je knjižice prodrla u narod. Svakako ima dosta sličnosti između Babuše i narodne pjesme:

Babuša:[304]	**Narodna pjesma:**[305]
Tri milosti Majka prosi	Tri milosti Majka prosi,
Rad ljubavi koju nosi,	Rad ljubavi što mu nosi,
Prvu milost ja bi htila	Da joj dade te milosti:
Od Isusa isprosila,	Da joj ne da on viditi...

[301] Babić II 40. [302] Babić II 42. [303] Plepel 16.
[304] Babić II 49. [305] Plepel 59.

Babuša:	Narodna pjesma:
Isto Gospa riči reče, Sveti Petar tu doteče.	Jošter Gospa rič ne reče, Sveti *Ivan* tad doteče. Za Ivanom sveti Petar,
I ostali učenici, Isusovi nàslidnici...	A za Petrom učenici, Isusovi naslidnici.
U misec je obučena, A u sunce odivena Od dvanaest zvizda kruna Milosti je Božje puna.	U sunce je obučena, Misecom je pokrivena, *U devetoj zvizda kruna,* I milostih svakih puna.

Drugu pjesmicu, što ju je Plepel objelodanio kazivao je Andrija Olujić iz Opanaka, općine krajiške.[306] Isus dolazi i pozivlje Majku: „Odi k meni draga mati, Samnom oćeš uživati!" I u Babuši se opisuje kako Isus pozivlje Majku: „Sada majko draga moja, Veseli se duša tvoja... Hodi k meni ti Divice, Duha svetog zaručnice..." No neisporedivo veća je sličnost ove narodne pjesmice sa „Stipanjačom". Tu je zapravo identičnost. Te verse „Jajčanin" je stavio kao uvod svoje pjesme, što je nekako dobrim dijelom Babić mimoišao:

Stipanjača:[307]	Narodna pjesma:[308]
Isus oti s neba doći, Svoju dragu majku naći. S anđeoskim devet kori, Da ju vodi brže gori. S patriarkam i s proroci I sa sviemi svetim oci. I sa sviemi još ostalim, Da se većma Gospa fali.	Isus, oće s neba sáći, Svoju dragu majku naći. S anđeoski, devet kori, Da je vodi u raj gori. S patrijarim i prorocim I biskupim svetim ocim.
Kada Gospi svi dojdoše, Svitlosti kuću napuniše...	Kada Gospi svi dođoše Kuću ždrake napuniše...

Naš narod najvoli pjevati o žalostima bl. Djevice Marije „Gospa i Muka Isusova." I danas osobito čobanice u paši; starci i starice, mladići i djevojke, korizmenih svetkovina pjevaju žalosne pjesmice, koje u srce diraju. Pune su sućuti, nekih uzvišenih čustava, koje je teško perom izraziti. Mnoge od tih pjesmica nalaze se u **Cvitu** i u spomenutoj Plepelovoj zbirci.[309]

---

306 Plepel 60—61. 307 Margitić, op. cit. 137.
308 Plepel 60.
309 *Kita Gospodinova* objelodanila je „Plač Blažene Divice Marie izvađen iz knjiga Divkovića i Babića" str. 390—418. — Plepel je objelodanio (str. 17—18): „Sedam Diva radost ima". Kitice počinju sa: „Prvu Diva radost ima; Drugu radost ima..." U Babuši (II 55—57): „Druga radost Divo biše... Treća radost teb' se zgodi..."

O. Plepel je u uvodu svoje zbirke lijepo zapazio: „Ko pozna stariju našu pučku književnost (n. pr. Babićev Cvit... koga narod zove „Babuša") lako će opaziti, da je i tolikima od onih pjesama — osobito u prvom dijelu moje zbirke — izvor u toj književnosti". Pisac spomenutog prikaza Plepelove zbirke, u članku H. S. primjećuje „šteta što nije odmah označio, koje su to pjesme." Ja sam to ukratko ovdje učinio u nadi da će se netko drugi opširnije ovim važnim pitanjem pozabaviti.[310] Naš dalmatinski puk, svoje duhovne pjesmice najviše je tražio i nalazio u „Cvitu razlika mirisa duhovnoga." Pjesme Plepelove zbirke, koje se umjetnošću i sadržajem ističu, imaju svoj izvor osim u „Stipanjači", u Babuši i u pobožnim pjesmama fra Petra Kneževića. Ono, što mi danas čitamo u staroj mrtvoj knjizi „Cvit" to je napisato u tisućama, milijunima srdaca. I ova srca sačinjavaju najljepšu, najdivniju literaturu, koju dalmatinski fratri o Gospi napisaše.[311]

* * *

Hipolit Maracci izdao je god. 1643 knjigu: „Fundatores Mariani", gdje opisuje štovanje raznih utemeljitelja Redova i raznih kongregacija prema bl. Djevici Mariji. Maracci posvećuje tu knjigu Mariji:... „sacrarum omnium religionum, Congregationumque fundatorum ornamento, fundamento, fulcimento." On veli, da nema redovničke zadruge, koja ne bi priznavala Mariju svojom zaštitnicom, pomoću, životom i snagom. To je posve shvatljivo. A kako bi moglo drukčije da bude? — I u ovoj plejadi Bogu i bl. Djevici posvećenih osoba, Provincija Presv. Otkupitelja zauzimlje časno mjesto. **Mementote operum Patrum!** Povijest je učiteljica života. S ovoga gledišta, mislio sam, da ne će biti ni bez interesa ni bez koristi ovo nekoliko bilješki, što sam ih naveo.

Dalmatinski fratri i danas stupaju stopama otaca svojih. Provincijal Dr. fra P. Grabić obraća se na sv. Stolicu i postiže da se za svu provinciju uvede svetkovina Marije-Posrednice svih milosti s oficijom i misom. Već sam spomenuo i glasnike „Čudotvorna Gospa od Zdravlja" i „Gospa Sinjska". U tim glasnicima slave Marijine sarađuju i sjemeništarci i bogoslovi. No posebno mjesto zauzimlje fra S. Petrov, koji dnevno objelodanjuje u

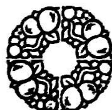
---

310 Dok sam ovu rađu čitao fra S. Petrovu, upozorio me je, da je on već sabrao dosta materijala o našim narodnim pobožnim pjesmama, te da je i prije nego je izišla Plepelova zbirka opazio jak utjecaj Babuše na naše pobožne narodne pjesme. Raspravu O. Petrova željno očekujemo. Također mi je fra Fra Stanko na razne načine bio pri ruci, pak mu iskrena hvala!
311 U ovoj raspravi citirajući razne stare pisce držao sam se redovito današnje ortografije: namjesto „Czarqua" = crkva; Yasse = ja se itd.

čast bl. Djevice pjesme i crtice, koje zacijelo imaju trajnu vrijednost. Fra Lujo Plepel izdaje narodne pobožne pjesme, a veći ih dio slavi bl. Djevicu. Napokon „Bibliotheca Mariana Medii Aevi" nije nego posljedica i naravni razvitak iz onoga, što smo rekli...

Marija bez grijeha začeta jest onaj lijek, što ga je Providnost odredila za naše doba. I kad čovjek odmah na ulazu u franjevačko sjemenište u Sinju susretne Zaštitnicu ovoga zavoda, kip Neoskvrnjene u naravnoj veličini; kad istu pojavu opazi na ulazu u Bogosloviju Makarsku — onda mora reći, da su uzgojitelji pogodili pravi put. U ovomu općemu kaosu, u ovim valovima uzburkanoga mora, jedino se tim putem može doći žuđenomu cilju.

Utočište naše jesi,
I ufanje naše sve si,
Nit se može izgubiti,
Ti za koga budeš biti. [312]

[312] Knežević, *Pisme duhovne* 49

Dodatak

1) Dvanaest pjesama o B. D. Mariji [313]

I. Verši od Začeća B. D. Marije [314]

Marija se zače danas,
Da se Bogu moli za nas.
I Božja će biti mati,
Svaku će nam milost dati.
Božja Mati hoće biti,
Jer je vas dvor rajski kiti.
Radujte se arkanđeli,
I ostali svi anđeli.
Kraljica će vaša biti,
Isusa će poroditi.
Veselte se svi proroci,
Patrijarhe, sveti Oci,
Jer se Pisma ispuniše,
Proročanstva izvršiše. [315]
Od koji ste govorili,
I Bogu se svi molili.
Da vas u raj sve privede,
Od sužanjstva jur izvede.
Vaša radost jest počela,
Jer se Gospa sad začela,
Koja će vam radost biti,
Kad se bude poroditi.
Radujte se svi grišnici,
Adamovi podložnici,
Jer je na to Bog odluči,
Grišnike joj priporuči.
Veseli se koji plače,
Jer se Gospa danas zače.
Jer nas sada Bog utiši,
Za Adama što sagriši.
Veselte se svi narodi,
Jer se od nje Isus rodi.
Jer je ovo slavna Diva,
Od kolina jur Davida.
Koju obeća sam Bog dati,
Kad sagriši Eva mati.
Eva mati nas obori,
U sužanstvo tamno doli;
A ova nas oslobodi,
Po začeću kad se rodi.
To obeća Bog podati,
Kad sagriši Eva mati.
I učini sve narode,
U tom grihu da se rode.
Kad nas žena u grih stavi,
Ti nas, Divo, sve izbavi.
Jer obeća Bog Mariju,
Svim narodom likariju.
Po začeću kad se rodi,
Vragu silu neka slomi,
Po tebi se raj otvori,
A paka se jur zatvori.
Divica ga sasvim dobi,
Ter ga progna k paklu doli.

[313] Razni su izdavači tekom vremenaa koješta promjenili od prvotnog teksta. Tako na pr., gdje Babić stavlja „devoto", u izdanju od 1898 čitamo „bogoljubno". (Cf. Babić, Cvit... II 41. Mleci 1736 i u izdanju u Zadru 1898 str. 289). Ja sam posvuda ostavio riječi, kakove su sami auktori rabili. Pače, nijesam držao, da je potrebito promjenjivati „fale", u „hvale"; „oti" u „hoti" itd. — Inače pišem slova današnjom ortografijom.

[314] Babić fra Toma, *Drughi dio Cvyta razlika mirisa duhovnoga*, str. 40—41. Mleci, 1736.

[315] Babić, *l. c.* i svarscisce.

Potlači mu jakost svaku,
Nami dade milost taku.
Ne može se više reći,
Ku će milost narod steći;
Kad se budeš poroditi,
Vas će narod govoriti:
„O, Gospojo svake dike,
Kojoj nije nigdi slike;
Ni takove još prilike,
Ni će biti po sve vike.
Jer si lipa sva kolika,
I Gospoja privelika.
Tko se tebi sad utiče,
Rajsku diku svaki stiče;
Kako pravoj toj kraljici,
I nebeskoj cesarici,
I pričistoj još Divici,
Dragoj našoj pomoćnici."
Sad devoto svi slušajte,
Slavnoj Divi falu dajte,
I pivajte svi kolici,
Slavnoj Majci i Divici:
„O, Divico plemenita,
O, ružico zlamenita.
O, studenče vode žive,
O, začeće slavne Dive.
O, Divico uzorita,
O, kraljico plemenita.
Pusti na nas slavne zdrake
Od milosti takve majke;
Nek nam sunce već izađe,
Sužanjstvo nas svako prođe,
Cića tvoje te radosti,
Izbavi nas od žalosti;
I prosi nam oproštenje,
Tvog' smo sina mi stvorenje.
Izbavi nas od nevolje,
Fali ćemo te jošte bolje.

Spomeni se, draga majko,
Ter promisli svakojako,
Da si za nas uzvišena,
Božja majka učinjena.
Svi mi znamo do istine,
Da za grihe vas svit gine.
Al još znamo temeljito,
Da ti moreš stanovito,
Od Isusa isprositi,
I on će nam oprostiti.
Samo znamo veće moreš,
Neg svi sveti, ako hoćeš.
O, Gospojo od milosti,
Moli sinka da nam prosti.
Ti na svitu izbavi nas,
A na smrti pomozi nas.
Budi nami na proštenje,
Tvoje slavno jur začenje.
Izbavi nas iz tamnice,
Morska zvizdo i danice.
Moli za nas, slatka majko,
Te nam daruj duši lako.
Brez tebe smo kako kami,
Uvedi nas u raj s vami,
Da vidimo lice Boga,
Isukrsta sina tvoga.
Milostiva vazda bila,
Ti ne gledaj naši dila;
Neg milosti, majko tvoje,
Nek usliši molbe moje.
I začeće sveto tvoje,
Da oprosti grihe moje.
Svi devoto to molimo,
Dopusti nam što molimo.
Da mi tebe svi gledamo,
Sina tvoga uživamo,
U nebeski slavni dvori,
S' anđeoski devet kori.. Amen.

II. Verši od Navištenja B. D. Marije [316]

Anđeo pride jur nebeski,
Ter Mariji sad navisti,
Isusovo upućenje,
Svega svita otkupljenje.

Tebi nije slike sada,
Od istoka do zapada.
Vesela ćeš uvik biti,
Sina božjeg ho'š roditi.

---

316 Babić, *op. cit.* 44—46.

Jer Bog dragi sad anđela,
Posla tebi Gabrijela.
Anđel božji s neba snide,
Umiljeno k tebi pride;
Na kolina on pokleče,
Radosne ti riči reče:
„Milosti si božje puna,
Pripravna je tebi kruna.
Tebi budi dika svaka,
O, Divico mnogo slatka.
Veselje ćeš svud početi,
Sina božjeg ho'š začeti,
Duh prisveti pride u te,
Sina božjeg začmeš tute.
Isus će mu ime biti,
Vas svit hoće otkupiti.
Božji će se sinak zvati,
Vragove će sve potrati.
I kraljem će uvik biti,
Jer će tako Bog hotiti;
Koji kad se na svit rodi,
Sve grišnike oslobodi,
Dajuć njima otpuštenje,
Svie griha oproštenje,
Dajuć njima rajsku diku,
Svoju milost priveliku".
Još ti riči reče dosti,
U kojim su sve milosti.
Kada Gospa to razumi,
Od straha se tu začudi,
I mišljaše što će biti,
Kaka će se stvar zgoditi.
Tad anđeo zemlji kleče,
Ter blaženoj Divi reče:
„Ne straši se ti, Marija,
Od besida koje pria.
Sina božjeg ho'š roditi,
Mlikom tvojim zadojiti.
To ne budi tebi muka,
Jer je božja to odluka".
Tadaj Gospa progovori,
Umiljeno odgovori:
„O, anđele mnogo slavni,
I od Boga sad poslani.
O, anđele narešeni,
I od Boga određeni,

Kako more to početi,
Da će diva sad začeti?
Kako more ta stvar biti,
Da će diva poroditi?
Divica sam, kako znadem,
Ja čovika ne poznadem;
Ja čistoću uvik ljubi,
I daleko sta od ljudi;
A ti dođe govoriti,
Da ću sina poroditi!"
Anđeo se tad pokloni,
Slavnoj Divi odgovori:
„Duh će sveti prići u te,
Začeti ćeš odma tute.
Bit ćeš mater i divica,
Duha svetog zaručnica."
Tadaj Gospa umiljeno,
Odgovori poniženo:
„Ovo raba Gospodina,
Budi meni to istina!
Pri Bogu su svaka lako,
Neka bude meni tako.
Jere tvoja milost Bože,
Učiniti čuda može".
Pokle Gospa odgovori,
Sin se božji u njoj stvori.
Milost božja napuni je.
Kripost Duha obsinu je.
To joj radost prva biše,
Kako sveti Luka piše.
Hodte da ju proslavimo.
I s' anđelom pozdravimo;
Na kolina da kleknemo,
I s' anđelom da rečemo:
„Zdrava Gospe i kraljice,
Majko slavna, i divice;
Ti si majka i kćer Boga,
Zaručnica svemogoga;
Jer zaručnik ki te stvori,
Od tebe se on porodi.
Ti si mati svoga Oca,
Tomu čudu nije konca.
Bog po svitu svud pribiva,
U utrobi ga zače Diva.
Prvu radost jes' počela
Kad si sina tvog začela.

Zdrava, majko Gospodina,
Isukrsta božjeg sina,
Koji svitom uvik vlada,
I pomaže star' i mlada.
Divom rodi, zače diva,
Divom uvik još pribiva.
Tako volja božja biše,
Kako sveto pismo piše.
O, Divice vele draga,
Božja majko poštovana.
Milosrđa ti si mati,
Svakom želiš dobra dati.
Zdrava, Gospe, majko slavna,
Od svi sveti poštovana.
Tebi slava, tebi dika,
Po svem svitu uvik vika.
Nebo, zemlja, tebe štuju,
Nebesa se sva raduju.
O, Divice vele jaka,
Majko Božja, divo slatka.
Ti si slava naše zemlje,
Tebe puci vidit žele.
Gospe slavna i prisveta,
Od tebe se paka smeta.
Zdrava, Gospe milostiva,
Majko slatka dobrostiva.
Ti grišnika Bogu vodiš,
Da ne gine još slobodiš;
Ti ga braniš od napasti,
Sinka moliš da mu prosti,
I milost mu svoju daješ,
I ljubav mu svaku kažeš;
Ti s' ufanje draga mati,
Svaki želi tebe zvati.
Majko mila i blažena,
Ni prilična tebi žena.
Zdrava, Gospe od radosti,
Razgovoru u žalosti.
Tvoja milost tako može,
Da nas Isus sve pomože.
U tebi je taka radost,
Pridobiva svaku žalost.
Jer ti rodi našu radost,
Ostavismo svaku žalost.
Koji tebe majku moli,
Svakog činiš da je bolji.

Tko se tebi priporuči,
Od sebe ga ne odluči.
Zdrava, Gospo bogoljubna,
Isusova majko čudna.
Kraljica si ti nebeska,
Kruna svetih i anđelska.
Svie svetih na nebesi,
Ti kraljica slavna jesi.
Kraljeva ćeš uvik dosti,
Draga majko od milosti.
Budi tebi svaka dika,
Kojoj nije nigda vika.
Ti si lipa sva kolika,
I Gospoja privelika.
Zdrava, majko od milosti,
U tebi su sve slatkosti.
Milostiva ti si bila,
Ti ne gledaj naši dila.
Podili nam kripost taku,
Da imamo ljubav svaku;
Da činimo volju Boga,
Ostavivši dila mnoga.
Mi se tebi svi klanjamo,
I drago te pozdravljamo,
Jer si Mati od milosti,
Usliši nas u radosti.
Zdrava, Gospe božja mati,
Tebi slavu imam dati.
Anđeli te proslaviše,
Ne može se reći više.
I puci te svi poznaju,
Majkom božjom nazivaju.
Ki pribiva na nebesi,
Dostojna mu majka jesi.
Morska zvizdo i danice,
I kršćanska pomoćnice.
Koga moli draga Majko,
Da nam bude s tobom lako,
Da nam grihe naše prosti,
Ne krati nam sad milosti.
Nek nam dade vičnje stanje,
Na nebesi pribivanje.
Kraljica si ti od raja,
Komu nije nigda kraja.
Ovo tvoje pozdravljenje,
Da nam bude na spasenje.
Amen.

III. Verši od Uznešenja B. D. Marije [317]

Danaska je svim veselje,
Na Gospino uznešenje;
Na nebesa slavna gori,
Svrhu devet sveti kori.
Svrhu svetog svega Vojstva,
Kod svetoga blizu Trojstva.
Još imate, braćo, znati
Da na desnu sidi mati.
Isukrsta, sina svoga,
Spasitelja jedinoga.
Jere Isus to htijaše.
Da š njim majka pribivaše.
Jer se vrime približaše,
Majku k sebi hotijaše.
Tad anđela posla doli,
Dragoj Majci da govori.
Na kolina doli kleči,
Dragoj mojoj Majci reci,
Da ću po nju doli doći,
Ter će sa mnom gori poći;
Da na svitu ne pribiva,
Već u raju nek uživa.
Nad anđeli bit će t' misto,
Gdi ćeš gledat sveto bistvo.
Sada prima tebe k sebi,
Da dopusti svaka tebi.
Sa svim svetim hoće doći,
S veseljem ćeš u raj poći.
Tad anđeo jur nebeski,
Slavnoj Divi sve navisti,
Svaka, koja Isus reče,
Na kolina doli kleče.
Tadaj Gospa umiljeno,
Odgovori poniženo:
„O, anđele koji sinu,
Ti prikaži momu Sinu,
Da u želji i radosti,
Želim vidit te milosti:
Jere želi svaka mati,
Sinom svojim pribivati.
Još, anđele, tebi velju,
Prikaži mu moju želju.
Tri milosti majka prosi,
Rad ljubavi koju nosi.

Prvu milost ja bi htila,
Od Isusa isprosila,
Da dopusti meni velju,
Ter ispuni moju želju.
Apoštoli da svi dođu,
U životu da me nađu.
Prem ako su i daleko,
To je njemu vazda lako,
Ispuniti moju želju,
O, anđele, tebi velju.
Drugu milost jošte prosim,
Sa svim srcem Sinka molim.
Da ne vidim opakoga,
Svega svita prokletoga,
Tamnog vraga od tamnosti,
Da mi dadeš te milosti.
Treću milost majka prosi,
Rad ljubavi, koju nosi,
Da Isukrst sinak dođe,
Kada duša Bogu pođe.
Da je primi on brez muke,
U prislavne svoje ruke."
Tad anđeo doli kleče,
Umiljeno Gospi reče:
„Primila si te milosti,
Od Isusa sve kriposti.
Što si godi ti molila,
Od njega si isprosila,
Sve milosti, koje pitaš,
Neka znadeš da ih [318] primaš.
I sve će ti Isus dati,
Jere si mu draga mati."
Kad anđeo riči reče,
Tu se sveti Ivan steče,
Prem daleko da bijaše;
Milost božja to htijaše,
Da se tute odmah zgodi,
Slavnu Divu da pohodi.
Kad ga vidi tu na vrati,
Obraz lipi k njem obrati.
Kako jedna draga mati,
Poče njega k' sebi zvati:
„O, Ivane, učeniče,
Isukrstov naslidniče,

---

[317] B a b i ć, *op. cit.* 48—51.

[318] Babić piše redovito *ji* namjesto *ih*.

Spomeni se sina moga,
Isukrsta, meštra tvoga,
Ki me tebi priporuči,
I za sina još odluči.
Kad na križu umiraše,
Umirući govoraše:
„Nek se sinak bude zvati,
A ti njemu budi mati."
Isto Gospa riči reče,
Sveti Petar tu doteče,
I ostali učenici,
Isusovi naslidnici;
Tu se odma dogodiše,
Ter se s njome pozdraviše.
Mnoga radost tute biše,
Ne more se reći više.
Tadaj Gospa doli kleče,
Zafaleći Bogu reče:
„Fala tebi, mili Bože,
Koga milost svaka može;
Ti usliši molbu moju,
A ukaza milost tvoju."
Isto Gospa to govori,
Nebeski se dvor otvori.
Tute Isus sađe doli,
Da je vodi sobom gori;
S' anđeoski devet kori,
Da je vodi brže gori.
I blaženi svi kolici,
Slavu dajuć toj Divici.
Kad Isusa sgleda Mati,
Ne može se virovati,
Koju radost tu imaše
Sina svoga kad gledaše.
Koji Majci govoraše,
Ljubeznivo dozivaše:
„Sada, Majko, draga moja,
Veseli se duša tvoja.
Veseli se, draga Mati,
Jer ćeš sa mnom uživati.
Hodi k meni ti, Divice,
Duha svetog zaručnice.
Hodi k meni ti, Divice,
Anđeoska cesarice;
Hodi k meni ti, Divice,
Svie sveti sad kraljice;
Hodi primi rajsku diku,
Ter uživaj uvik viku".
Kada Isus riči reče,
Na kolina Gospa kleče;
Od radosti, brez sve muke,
Pridade mu duh u ruke.
I duša se s' tilom dili,
Rad ljubavi, Bože mili.
U nebeske slavne dvore,
Nadhodeći svete kore.
Apostoli tute biše,
Sveto tilo ukopaše;
U grob novi postaviše,
Mirisom ga nakitiše.
I kod njega oni stahu,
Pisne lipe svi slušahu.
Jer anđeli tu pivahu,
Fale Bogu uzdavahu.
Oko groba oni stahu,
Uznešenje svi čekahu.
Tu se čuda dogodiše,
Zašto mnogi to vidiše.
Jer se Isus po nju vrati,
U zemlju se ne obrati.
I dvorani svi nebeski
I svi kori anđeoski.
Dušu s tilom ujedini,
Jer Bog hoti to jedini.
Tad se duša s tilom sluči,
Jere tako Bog odluči;
Anđeli je ponesoše,
Na nebesa uznesoše.
Na nebesa pođe Mati,
Sinom svojim uživati.
Anđeli je proslaviše,
Ne more se reći više.
Patrijarke i proroci,
I ostali sveti Oci.
I blaženi svi pivahu,
Fale Bogu uzdavahu.
Veoma se veseliše,
Tu kraljicu kad vidiše.
Sveto Trojstvo okruni je,
Za kraljicu potvrdi je.
Da kraljuje uvik viku,
Uživajuć rajsku diku.

Anđeli joj krunu sviše,
Na glavu joj postaviše.
Gdi prisveto Trojstvo biše,
Ob desnu je postaviše.
To imade svaki znati,
Da na desnu sidi Mati,
Isukrsta Gospodina,
Jedinoga svoga sina.
Sad anđeli, vami velju,
Za ispuniti vašu želju.
Radujte se svi anđeli,
I ostali arkanđeli;
Sad kraljicu vi imate,
Božjom Majkom zazivate,
Kojoj nije nigdi slike,
Ni će biti po sve vike.
Imali ste Boga kralja,
To je bila vaša fala;
Nist' imali vi kraljice,
Do Gospoje i Divice;
Sad imate i kraljicu,
Slavnu majku i Divicu.
Danaska je na njoj kruna,
Milosti je Božje puna.
Za kraljicu jest obrana,
Od svi sveti poštovana.
U misec je obučena,
A sunce odivena.
Od dvanajest zvizda kruna,
Milosti je Božje puna.
Vi gledate sveto lice,
Koje svitlie od danice.
Svitlost daje ona vami,
Kako jedan dragi kami.
Prosvitljuje nebo gori,
I na zemlji jošte doli.
Kako sunce kada svitli,
Nebo, zemlju, sad prosvitli;
Tako svitli Božja Mati,
Koja će nam milost dati;
Da se Bogu svi molimo,
A od griha uklonimo.
Isus će nam milost dati,
Jer ga draga ljubi Mati.
Štogod od nje usprosimo,
I njojzi se uzmolimo.
Biti će nam na pomoći
I u dnevu i u noći.

Amen.

IV. Verši od Uznešenja Blažene Divice Marije na nebesa[319]

Sve godine svete biše,
Dok na svitu[320] pribivaše,
Slavna Mati Isusova,
Vire naše prava slava.
Kad se vrime približaše,
K seb' je Isus otijaše.
Isus oti s neba doći,
Svoju dragu Majku naći.
S' anđeoskim devet kori,
Da ju vodi brže gori;
S patrijarkam i s proroci,
I sa svjemi svetim Oci;
I sa svjemi još ostalim,
Da se većma Gospa fali.
Kada Gospi svi dojdoše,
Svitlosti kuću napuniše.
Sva se sveta kuća sjaše,
I mirisa puna biše.
Kad anđeli zakantaše,
Apoštoli svi slišaše.
Svi na zemlju tu padoše,
Jer se vrlo uzbojaše.
Mnogo vrime tako staše,
Pisne Božje uživaše.

---

[319] Margitić fra Stjepan, *Ispovid karstianska...* str. 136—146. Mleci 1707(?)

[320] Margitić stavlja **H**= i. Ovo se **H** kadgod izgovara u bosanici *ie.* Cf. Berčić, *Bukvar staroslovenskoga jezika:* str. 74. Prag, 1862. Ovdje transkribiram ikavicom: *vira, svit* itd.

Kad Isusa zgleda Mati;
Ne može se virovati,
Nit se može iskazati,
Nit se može ispisati,
To veselje priveliko,
Od Divice čudnovito.
Fale njemu tu uzdade,
Sveti mu duh svoj pridaje:
„Tebi fala, tebi dika,
Tebi slava privelika;
O, Isuse, dragi sinu,
Kad ta svitlost meni sinu!
Ti izvrši želju moju,
Ti ispuni volju tvoju."

Isus Materi govori:

„Majko draga, mila moja,
Nek se veseli duša tvoja!
Odi k meni ti Divice,
Duha svetog zaručnice.
Odi k meni ti Divice,
Jedna čista golubice.
Odi k meni ti Divice,
Anđeoska cesarice.
Odi k meni ti Divice,
I svi sveti ti kraljice.
Odi k meni ti Divice,
I brez žuči ti grlice.
Odi k meni uzvišena,
Od svi sveti poljubljena.
Odi k meni umiljena,
Sad si vrlo uzvišena.
Odi k meni ponižena,
Jer si sada priblažena.
Odi primi rajsku diku,
Ter uživaj vika viku.
Odi kraljuj nad anđelim,
I ostalim svim prisvetim.
Jer si kći Oca moga.
Privišnjega oca Boga.
Jer si draga moja mati,
I sa mnom ćeš uživati.
Duha si Sveta zaručnica,
I pričista ti divica.

Ti si crkva sveta Trojstva,
Poznati ćeš sva otajstva.
I od crkve i od vire,
Tvojih slavi nije mire."
Kada Gospa to slišaše,
U srcu se radovaše.
Fale mu mnoge uzdavaše,
Duh svoj njemu pridavaše.
Na kolina pak pokleče:
„Primi dušu moju!", reče.
Tad anđeli zakantaše,
Ne može se skazat više,
Sveti pisne zakantaše,
Ne znade se reći lipše.
Svetu dušu ponesoše,
Na nebesa uznesoše.
Svrhu kora postavljahu,
Anđeoski, ki se zvahu;
Gdi prisveto trojstvo biše,
Ob desnu je postaviše.
Apostoli to slišaše,
Jer se ondi svi najdoše;
Prem daleko mnogi biše,
Ali u ti čas dojdoše.
I ostali ki š njim biše,
Sva čudesa ta slišaše.
Mnoge žene tu dojdoše,
Nad njom suze prolivaše.
Slavno tilo nakitiše,
Mirisa se napuniše.
Fale mnoge Bogu daše,
Svi zajedno koji biše.
Svunoć dragu prikantaše,
Kako koji lipše znaše.
Sveto tilo ukopaše
U grob novi postaviše.
Miris tamnjan tu doniše,
Štogod koji lipše znaše.
Svitlost, kano oblak, sajde,
Oko[321] groba na sve pade.
Oko groba svi tu stahu,
Uznesenje svi čekahu.
I za tri dni ondi staše,
Slavne pisne svi slišaše.

---

[321] Margitić *Okod* namjesto *oko*.

Jer anđeli sve kantaše,
Naslišat se ne mogaše.
Pak Gospodin snide s neba,
Do slavnoga toga groba,
I dvorani svi nebeski,
I svi kori anđeoski.
Duh se s tilom ujedini,
Jer Bog oti to jedini.
Anđeli je ponesoše
I veoma proslaviše.
Mnogi miris tu slišaše,
Svi kolici koj' bijaše.
Na nebesa kad dojdoše
S desnu Oca nju staviše.
Svrhu kora od anđela,
Tu kraljicu od veselja.
Anđeli ju proslaviše,
Ne može se reči više.
Patrijarke i proroci,
I ostali sveti Oci;
Veoma se veseliše,
Tu kraljicu kad vidiše.
Fale mnoge Bogu daše,
Tu kraljicu kad šćekaše.
Sveto Trojstvo okruni je,
Za kraljicu potvrdi je.
Kraljeva će vika viku,
Imajući rajsku diku.
Ovi je dan posvećeni,
Svetoj Mariji određeni,
Ovi je dan sveti zvani,
Po svi zemlja poštovani.
Od Gospoje uznesenje,
Slavne Bosne sve veselje.
Ime slavno to njoj daše,
Gospojom ju svi zazvaše.
Još kako je Bosna zvana,
Ta je Gospa poštovana.
Od naroda od našega,
I jezika[322] bosanskoga.
Devoti joj vazda biše,
U viri se uzmnožiše.
Jer u Bosni nje kip ima,
Koj' na svitu nje neima.

Od Olova sada zvana,
Svim jezici poštovana.
Za razlika nje čudesa,
Svak je od nje lik odnesa.
Svi od javla naskočeni,
Od nje biše ozdravljeni.
Bosno slavna, Bosno draga,
U tebi je Božja snaga!
Ne rad srebra ni rad zlata,
Po naravi ka su t' data.
Ni rad voda plemeniti;
Ni mladića uzoriti;
Obilnost je sva u tebi,
Milost Božja tebe plodi.
I premda si ti upala,
I nevolja svi dopala,
U zle ruke nevirnika,
Zato gine tvoja dika.
Al' si slavna rad Divice,
I nebeske te kraljice.
Jer te Bosna vrlo slavi,
Kanda no je po naravi.
Tvoje začeće i rođenje,
Ali sasma uznesenje.
Zato si milost isprosila,
I u viri utvrdila.
Od vičnjega moga Boga,
Isukrsta sina tvoga.
Svaki se dan umnožaju,
Fale mnoge Bogu daju.
I Grci se obraćaju,
Crkvu svetu ter poznaju.
Ištu lika nevirnici,
Utiču se k teb' Divici.
Crkve su mnoge sagrađene
Teb' Divici posvećene.
Po svoj Bosni plemenitoj,
Teb' kraljici uznesenoj.
Uzdižu se redovnici,
Svetog Frane naslidnici.
Od nevirnih progonjeni,
Al po tebi uzmnoženi.
O, Gospojo uzvišena,
Na nebesa uznesena.

---

[322] Margitić *jezika.*

Svrhu kora postavljena,
Od svih sveti proslavljena.
Svitlim suncem obučena,
A zvizdami okrunjena.
O, Dvico plemenita,
O, ružico zlamenita.
O, studenče vode žive,
O, čistoćo slavne Dive.
O, danice uzorita,
O, kraljice plemenita.
Pusti na nas slavne zrake,
Od milosti take majke.
Nek nam sunce već izide,
I sužanstvo nek otiđe!
Za milosti tvoje one,
Spomeni se ti od Bosne.
Od davnine u žalosti,
Nu se gani ti milosti.
Izbavi ju iz nevolje,
Fali će te jošter bolje.
A za tvoje uznesenje,
Usliši naše ti molenje.
A za tvoje te radosti,
Izbavi nas od žalosti.
Isprosi nam oproštenje,
Tvoga smo sina mi stvorenje.
Nek nam sunce već izajde,
I progonstvo teško projde.
Oda tebe te Divice,
Slavne Bosne pomoćnice.
Svi mi znamo do istine,
Da rad griha Bosna gine,
Al još znamo temeljito,
Da ti možeš stanovito,
Od Isusa isprositi,
I on će nam oprostiti.
Sama, znamo, veće možeš,
Neg svi sveti, kada oćeš.
Majko draga, Majko mila,
Isto kad bi ti otila,
To bi lasno isprosila,
Nas iz jarma ispustila.
Od Isusa Gospodina,
Poljubljena tvoga sina.
I ako se ti uzmoliš,
Brzo sve nas oslobodiš.
O, Gospojo od milosti,
Moli sina da nam prosti!
Ti na svitu izbavi nas,
A na smrti pomozi nas!
Isuse dragi smiluj se na nas,
Sve u Bosni pomozi nas.
Dragi Isuse budi faljen,
Po sve vike vikom. Amen.

V. Molitva bl. Djevici [323]

1. O, Divico plemenita
O, ružice zlamenita,
O, studenče vode žive,
O, čistoćo slavne dive!
2. O, danico uzorita,
O, kraljico plemenita,
Pusti na nas slavne zrake,
Od milosti take majke.
3. Nek nam sunce već izađe,
Sužanstvo nas jurve prođe.
Ti za tvoje sve žalosti,
Daruj nami sve radosti.
4. Isprosi nam oproštenje,
Tvog smo sinka mi stvorenje.
Izbavi nas od nevolje,
Da ti damo hvale bolje. [324]
5. Spomeni se, draga majko,
Ter promisli svakojako,
Da si za nas uzvišena,
Božja majka učinjena.
6. Svi mi znamo doistine,
Da za grihe vas svit gine,
Al još znamo temeljito,
Da ti moreš stanovito;

[323] Vladmirović fra Luka, *Czuit mirlisni nauka karschianskoga*, str. 15—16. Vidi gore str. 68.

[324] Ovaj sam veras uzeo iz *Kite Gospodinove* (str. 477. Split, 1885). Vladmirović stavlja deveterac: „Falićemo te jošte bolje".

7. Od Isusa isprositi,
I on će nam oprostiti.
Samo znamo veće moreš,
Neg svi sveti ako oćeš.
8. O, Gospojo od milosti,
Moli sina, da nam prosti.
Ti na svitu izbavi nas,
A na smrti pomozi nas.
9. Budi nami na proštenje,
Spomenuće sveto vaše,
Daruj nami sve veselje,
Ter usliši molbe naše.

VI. Popjevka Božićna [325]

Veseli se, Majko Božja, puna milosti,
Veseli se, i raduj se, rajska svitlosti;
Jer si noćas porodila,
Slavnim mlikom zadojila
Boga malašna: Boga malašna.
Veseli se, jer nebuduć s mužom općila,
Zato truda, ni mučnosti nisi trpila;
Već začevši u posluhu,
Po nebeskom Svetom Duhu,
Jesi rodila: jesi rodila.
Veseli se, jer kako si vazda želila,
I rad šta si tvoga Boga sveđer molila,
Divicom si vazda bila,
Divicom si porodila,
Boga našega: Boga našega.
Ah! da nam je sad viditi koja diluješ,
I promotrit, kako sinka dragog miluješ,
Kako grliš i celivaš,
Kako štuješ i uživaš,
Kog si rodila: kog si rodila.
Ter tko bi se žalovao ova gledajuć?
Tko l' se ne bi veselio ova virujuć?
Gdi Bog čovik učini se,
I od Dive porodi se
Svita Stvoritelj: svita Stvoritelj.
Veselte se svi anđeli, koji pivaste:
Slavu Bogu i mir ljudem, koji nazvaste:
Jer se Bog vaš i naš rodi,
Da nevoljni svit pohodi,
Svojom milošću: svojom milošću.
Veselte se svi pravedni, jer vas zaziva,
Da vam dade onu slavu, u koj' pribiva;
Rad šta čovik učini se,
Na noćašnju noć rodi se,
Bog naš pridobri: Bog naš pridobri.

[325] Petar Jurić, *Način pravi, kako kršćani imaju Boga moliti*, 129—131. Mleci, 1763. Vidi gore str. 58—60.

Nek i grišnik veseli se, premda tužiti,
Imao bi i za grihe vazda cviliti;
Jer on ako bude htiti,
Grih će mu se pomrsiti
Svaki podpuno: svaki podpuno.
Veselte se sve planine i sve živine,
Ptice, vode, stabla, brda, i sve doline;
Jer koji je vas stvorio,
I od ništa učinio,
Jur se rodio: jur se rodio.
Vesel'mo se i mi, braćo, sad svi zajedno,
Al veselje neka naše bude pravedno:
Od griha se odrecimo,
I svesrdno utecimo,
Bogu našemu: Bogu našemu.
Na dobro vam svim kolicim Božić došao,
I nijednog od nas ovde ne mimošao;
Već nam milost svoju dao,
Pak u raj nas sve prijao,
Jer se rodio: jer se rodio. Amen.

VII. Na Začeće Gospino [326]

Crkva puna Svetog Duha,
Jer njom vlada i nju čuva,
Što odredi, virovat je,
Što prikaže poznavat je:

Danas slavi Majk' onoga,
Sin koji je Oca Boga.
Nje začeće slavno štuje,
Vas slaviti ponukuje.

Nije nitko začet bio,
Niti se je porodio,
Brez istočnog jadna griha,
Nego sama jest Marija.

Bog učinit to mogaše,
A i razlog hotijaše,
Da sin Božji, koga rodi,
Nju od toga oslobodi.

Buduć majku seb' obrao,
Duš' i tilo njojzi dao,
Tko bi igda posumnjio,
Da ju grišnu učinio?

Zdrava dakle, o pričista,
U koj' grihu nije mista!
Sva si lipa i ugodna,
Divica si buduć plodna.

Zdrav' ufanje i radosti!
Zdrava vruće od milosti!
Svi se tebi radujemo,
I začeće tvoj' štujemo.

Molimo te, milostiva,
Draga, majko, dobrostiva!
Da budemo tihi, blagi,
Čist' i Bogu našem dragi. Amen.

VIII. Prid Gospom [327]

O Marijo, milostiva,
Naš' ufanje i ljubavi!
Majko Božja dobrostiva,
Srca naša nut upravi!

Teški jesu naši grisi,
I mi sami dobro znamo,
Ali Majka Božja, ti si,
Oproštenje zat' ufamo.

[326] Jurić, *op. cit.* 133—134. Vidi gore str. 57, 60.
[327] Jurić, *op. cit.* 132—134.

Žao nam je, da smo Boga
Našeg dobrog uvridili,
Kajemo se od svakoga
Griha, kog smo učinili.

Molimo te, nut pogledaj
Na nas, kako Majka svoje
Gleda sinke; ter zlu ne daj,
Nek se slavi ime tvoje.

Isprosi nam, da budemo
S Bogom vazda pribivati,
A po smrti, da pojdemo
Njega s tobom uživati. Amen.

IX. Na poštenje Majke Božje [328]

Ime slavno, o Marijo!
Svak je čestit vazda bio,
Koji te je zazivao,
I časne ti fale dao.

Bog bo tebi hoti dati,
Milost, da mu budeš Mati;
I da tamnost žalosnoga,
Ne znaš griha istočnoga.

Sama ti bi sahranjena,
I od njega obranjena.
A već drugi nigda nije
Niti posli, niti prije.

Ov' učinit Bog mogaše,
A i razlog hotiaše,
Da ne pusti Mater svoju,
Grišni ljudi bit u broju.

Neg da bude brez svakoga
Griha, Mater tolikoga
Sina, koji Bog od vika,
Hoti biti sin čovika.

Koje tebi pak milosti
Dade vrutak od slatkosti,
Ne zna jezik iskazati,
Ni na znanje svitu dati.

U tvom tilu bi lipota,
A u dilim sva dobrota,
Koju niti oko vidi,
Niti dilom ko proslidi.

I da skupno rečem svaka:
Ne rodi se na svit taka;
Nit se može poroditi,
Koja t' može slična biti.

Može lipši svit stvoriti
Bog, i lipše naresiti,
I sva lipša stvorit može,
Ali Mater pak ne može.

O, koliko izvrstita
Jesi dakle, i čestita,
Slavna Majko jedinoga
Sina Boga svemogoga!

Taka dakle Ti budući,
I kod Sina sva mogući,
Reci njemu: „Sinko prosti
Ovom puku sve tamnosti!"

Utočište naše jesi,
I ufanje naše sve si,
Nit se može izgubiti,
Ti za koga budeš biti.

Znaš da jesmo tvoga Sina
Slavne krvi skupa cina;
Moli dakle, da rad ove,
Milosti se nam ponove:

Da ga svaki sasvim ljubi,
A po grihu ne izgubi;
Da svak njega virno slidi,
Pak u raju slavna vidi. Amen.

[328] Knežević fra Petar, *Pisme duhovne razlike* 47—49 Mleci, 1765. Isporedi ovu pjesmu s Jurićevom pod br. VII.

X. Pisma na poštenje Primilostive Majke Božje rečene od Skalice, koje slavni kip, prid Omišom gradom, časno štuje se[329]

Još je jedna slavna Mati,
Koju neimam ostavljati,
Neg i od nje štogod reći,
U dugu se nahodeći.
Ova Gospe od Skalice,
Koja lipša od danice
Jest, i koje mnoga čuda
Čuvena su jurve svuda.
Prid Omišom nahodi se
U svom kipu, i slavi se
Od gospode Omišana,
I od drugih svih mišćana.
Ovi taku čast joj nose,
Da sve, štogod od nje prose,
Nji goruće molbe čuje,
I milost im podiljuje.
Kad nemoćan koji biva,
I svesrdno nju zaziva,
Željnu milost dostiguje
I od bola odlog čuje.
Kad daž s neba ne dohodi,
Il što drugo zemlji škodi,
Zadosta je k njoj s' uteći,
Za prošćenu milost steći.
Jer nju kada s mista dignu,
Oblaci se tad podignu,
I proliju daž ugodan,
Koji zemlji nije škodan.
Ako paka kad zgodi se,
Da sve vazda ne primi se,
Reć je, da nam ne bi bilo
Prudno, što se j' zaprosilo.
Ovdi nejma sumnje biti,
Niti valja dvoumiti:
Štogod hoće, može dati,
Buduć srićna Božja mati.
A što čuda ja nje brojim,
Malovridnim perom mojim,
Kad ne mogu nji svi znati,
Ni sad ovdi ispisati.
Ovratnice one, koje
Obišene o njoj stoje,
I prsteni mnoge cine,
Svidoci su od istine.
O, gospodo Omišani,
Koji, s mačem, rič je: Stani!
Ona moć vam ovu, znajte,
Daje, zato nju čuvajte.
Srićni vi ste i čestiti,
Nit možete više biti,
Taku stražu imajući,
I iz srca nju štujući.
Jur ste svuda proglašeni
U hrabrenstvu i faljeni;
Vaše stov'je jur vidi se
Pram njom, komu svak čudi se.
Taki biti i slidite;
Nju falite i slavite,
Za moć potom k njoj dopr'ti,
I š njom uvik slavni biti.
A vi časni redovnici,
Frančeškovi naslidnici,
Kojim Majka ta je dana,
Nek je veće poštovana.
S bogoljubstvom nju molite,
I pamnjivi nju dvorite,
Jer dostojna jest poštenja,
I svagdašnjeg vašeg bdenja.
Ne znam, što bi još rekao,
Da bi veću čast ti dao;
Zato, slavna Majko, prosti
Mojoj mnogoj smionosti!
Prosti, rekoh, jer ti dao
Nisam, što sam dat imao:
Mnogo više reći želim,
Al ne umim, zato velim:
§ O, prislatka i prislavna,
Stazo rajska priupravna,
Majko srićna i Divice,
Neb' i zemlje cesarice!

[329] Knežević, *op. cit.* 147—151. — Ovu Kneževića pjesmu zato ovdje preštampajem, ne bi li se našao tkogod, koji bi proučio odnošaj između nje i narodnih pjesmica *Gospi od Skalice.*

Ti si radost u žalosti,
Ti si jakost u slabosti,
Ti si zdravlje nemoćnika,
Ti s' ufanje svi grišnika.
Ti nebeska vratarica
Je s' i rajska ključarica;
Ti, Ti, prva posli Boga,
Jesi život nas svakoga.
Ti si vrilo, koje daješ
Svaku slatkost, nit pristaješ
Onim, koji budu htiti
Iz tog vrutka slatkost piti.
Tebi svi se poklanjamo,
I na pomoć zazivamo,
A da možeš ne sumnjimo,
Nego kripko svi držimo:
Božanstvene sve milosti,
Sve napritke, sve srićnosti,
Ti svim onim podiljuješ,
Koje ljubiš i miluješ.
A ovo su, koji tvoga
Ljube sinka prislatkoga,
Virno služeć njem u svemu
I čast dužnu noseć njemu.
Da mi taki nismo, znamo,
A jer taku majk' imamo,
Ti ćeš za nas izmoliti,
Da budemo taki biti.
Kako si nam majka bila
Dosad, i nas utišila,
Tad i odsad budi nami
Majka, sinkom i slugami.
Grad naš ovi mali brani,
I od svakog zla sahrani;
A također sve građane,
I ostale sve mišćane.
Svim razlogom od Skalice
Ti se zoveš o Divice,
Jer upravna skala jesi,
Koje vrh je na nebesi.
I po tebi tkogod hodi
Vikovičnji vik nahodi;
Nit brez tebe može biti,
Da će tkogod raj viditi.
Čini dakle, Majko slavna,
Da je ljubav naša stavna
Pram prislatkom sinu tvomu,
Našem Bogu pridobromu.
Pak kad bude nas zazvati
Za svakomu plaću dati,
Ti nam budi odvitnica,
I prijaka pomoćnica.
Da po tebi svi dođemo
Uživat ga, i budemo,
Kako virni naslidnici,
Bit nebeski baštinici.
Slava nek je najpri njemu
Svagdi, vazda, i u svemu,
Za njim tebi čast i dika
Neka bude ća do vika. Amen.

NB! *Kad bi tko hotio od ove pisme štogod pivati, može početi od ovoga zlamenja*§.

XI. Verši na poštenje pričiste Divice i slavne kraljice nebeske: Gospi Visovačkoj[330]

Divica si slavna svita,
Kraljestva su tobom sita.
Ter' nebeska i zemaljska,
Pri Bogu si vele jaka.

[330] Posilović fra Pava, *Naslađenje duhovno,* str. 53—56. Mleci, 1682. — Fra Stjepan Margitić u raznim pjesmama (kao o Imenu Isusovu, Pozdrav Tijelu Isusovu itd.) uzeo je nekoliko verasa iz ove pjesme Posilovića. No osobito se je Babić njom služio. To je razlog da ovu pjesmu iz bosančice preštampajem. Posilović je loš pjesnik. Više pazi na ono, što hoće da kaže, nego kako da to izrazi.

Zdrava jesi ti Marija,
Rad ljubavi koju prija.
Milosti si Božje puna,
Pripravna je tebi kruna.
Nigdi nije tebi slike,
Jer si Mati od prilike.
Gospodin je vazda s tobom,
Zašto s' dobra sama sobom.
I blaženo ono sime,
Isukrsta lipo ime;
Od utrobe kipa tvoga,
Sin jedini Oca Boga.
Milostiva s' vazda bila,
Koji čine dobra dila.
Mati, jesi svega svita,
Jere činiš gladna sita.
Biše tada naša mladost,
Kad' izgubi otac radost.
Rad tebe se raj otvori,
Zašt' s' uzmožna svaka gori.[331]
Mati jesi istinoga,
Poslanoga nam od Boga.
Što s' od tebe rodi sveto,
Duhom Svetim bi začeto;[332]
Privišnjega Sin je bio,
On je narod otkupio.
Rodila si istog' Boga,[333]
Jedinoga sinka tvoga.
Blago s tom nam Marija,
Za majku te vičnji prija.
Ti si mati tvoga Oca,
Tomu čudu nije konca.[334]
Koj' kraljuje na nebesi,
Dostojna mu bila jesi.
Koga moli, draga majko,
Da nam bude s tobom lako.[335]
Jer si njega porodila,
I haljinam zahodila.
Nij' pameti ni čovika,
Mudra, mala ni velika,
Tko to more prociniti,
Da on neće procviliti.
U jasle ga stavljajući,
Često mu se klanjajući.
Još ga češće celivaše,
Jere sinak svoj bijaše.
Koj' bijaše tvoja dika,
Iz sise mu daješ mlika.
Koja biše vele draga,
O, Majčice, vel' ka blaga.
Pri neg rodi, biše čista,
Ne oskvrni svoga divstva.
Kako sunce kad probije,
Ništa šteti, ni razbije,
Zrakom caklo, koje cilo,
Li ostane kako j' bilo.
Anđeli te proslaviše,
Ne more se reći lipše,[336]
Kad te Sveti Duh obsinu,
A nam drugo sunce sinu.
Svih anđelov devet kori,
Na nebesi ve' ma gori,
O tebi se veseljahu,
Viditi te svi željahu.

---

[331] Posilović: Zašto uzmnožna su svaka gori.

[332] Posilović: Što se od tebe rodilo sveto, Po Duhu he bito začeto.

[333] Posilović: I porodila si istoga Boga.

[334] Margitić, *op. cit.* 132 u pjesmi „Verši od tijela i krvi Isusove" veli: „Ti si mati tvoga oca, Tomu čudu nije konca". Iste stihove upotrebljuje Babić u pjesmi o navještenju Marijinu. (Babić II 45). Vidi pod br. II. Tu ćeš naći još i drugih jednakih ili sličnih stihova.

[335] Babić II 466 veli: „Ki pribiva na nebesi, Dostojna mu majka jesi... Koga moli, draga majko, Da nam bude s tobom lako". Vidi ovdje pjesmu pod br. III.

[336] Margitić (*op. cit.* 123) veli o Imenu Isusovu: „Anđeli ga proslaviše, Ne more se reći lipše". Babić u pjesmi o navještenju Marijinu *(op. cit.* 46) veli: „Anđeli te proslaviše, Ne more se reći više".

Po tebi se svit otkupi,
I rasutna stada skupi.
I s čovikom Bog umiri,
Dobro poče našoj viri.[337]
Dopuštuje tebi svaka,
O, kraljice vele slatka.
Pribivališt' Boga bila,
Tako kaz'ju tvoja dila.[338]
Pričistoćo svaka, velju,
Tebi, Majko, doći želju.
I kod tebe vazda biti,
A drugoga nigdar titi.
Jer si bila kuća Boga,
Ne ostavi sluge svoga.
Po tebi smo van tavnice,
Morska zvizdo i danice;
Radi tvoga poniženja,
Kruno časti i poštenja,
Čistoća te čini slavnu,
Anđeli ti daju slavu.[339]
Uzrok imaš ti čoviče,
Kako t' sveto Pismo viče,
Po razlogu i pravici,
Bit podložan toj kraljici.[340]
Još' ostali sveci Boga,
'Ranila si kralja moga.
Milosrđa jesi mati.[341]
Želiš svakom dobro dati.
Po ruke tvoj' sve imamo,
Jer' u Boga mi ufamo,
Da ti daje milost svaku,
Zašto ljubi majku slatku.
Znaš, čoviče, kad sagriši,
A žena te sad utiši;
Ti u raju zemaljskomu,
Pak u grihu žive svomu.
Čovičanska narav bijaše,
Ter pomoći ne imaše.
Zabludio u tamnosti,
Brez veselja i svitlosti.
Na ženu se krivu tuži,
Vami rasap velik muži,
Jer ne buduć tvoje volje,
Ne b' upao u nevolje.
Uresa je svitu žena,
Velj' od one, koj' poštena,[342]
A čoviku glave kruna,
I dostojne slave puna.
Ni je l' žena Bogu mati,
Hoť u ženi pribivati.
Koj' nam svoju milost proli,
Kada s neba sađe doli.
Ko je stvori, njega rodi,
I nečistog' duha dobi.
I za ruke koga vodi,
Neprijatelje š njim' dobi.
Jošt' u krilu koga nosi,
Od majčice sisu prosi:
Daj mi, majko, sisu, draga,
Jere jesi puna blaga.
Milosti su puna svake,
Ter sinku su vele slatke.
Daj, Majko, sinka tvoga,
Isukrsta vazda Boga,
Tvoje dite vele slatko,
Koj' ti veli: Moja Majko!
Ti si moja draga mati,
Anđeli će tebe znati;
Da si mati istinoga,
Ter poslana nam od Boga.
Uzrok si našega dobra,
Svemogući tebe obra.

---

[337] Posilović: Dobro poče dat našoj viri.

[338] Pribivalište Boga bila, Tako kazuju tvoja dila.

[339] Posilović: Ter anđeli ti daju slavu.

[340] Babić, *op. cit.* II 42, u pjesmi *Na porođenje Marijino,* veli: „Uzroč imaš ti čoviče, Kako Sveto Pismo viče, Po razlogu i pravici, Biti devot toj Divici."

[341] Posilović: Od Milosrdja jesi mati.

[342] Posilović: Velju od one, koja je poštena.

Što izgubi stara mati,
Marija nas čini cvasti.
Eva biše žena tašta,
Ter s đavlom se ona sasta.
Privari je u tom tako,
I izgubi dobro svako.
Nije čudo, ni se čudi,
A tu pravdu sam odsudi,
Ti, čoviče, ženskoj slavi,
Zašto t' žena nazad stavi.
Nut promisli, ter mi prosti,
A žena je, znaj, od kosti,
Da si stvoren ti od gline,
I od smrada vas od žile,
Tako da se more reći:
Ti od žene nisi veći,[343]
Po naravi i simenu,
Po stvorenju i plemenu.
A prilika j' mati Boga,
Ne ištimo veće toga,
Od Divice vele dobra,
Zašto tebe majku obra.
Zašto nije druge take,
Oslobod' nas tuge svake!
Na kolina pad'mo doli,
Koj' se za nas vazda moli:
„Slava ženi!" svi recimo,
Tere k njoj se utecimo.
Oslobodi vele mnoge,
Kol' k bogate tol'k uboge,[344]
Koji tebe zovu, majko,
Učini im svakom lako.
Zašto tebe, majko, molju
Ispunivši sinku volju.
Štogod majka sinku veli,
Sinak majci dati želi.

Kako dobar sinak čini,
Jošte majčicu koj' cini.
Čini, Majko, da smo s vami,
Ter milosti budi s nami.
Podili nam kripost taku,
Da imamo ljubav svaku.
Da činimo volju Boga,
Ostavivši[345] svita mnoga.
Oslobod' nas tuge svake,
Ter daruj nam misli lake,
Da znademo, što je vira,
Da činimo dobra dila.
Da ljubimo vazda tebe,[346]
Veće nego sami sebe.
Zašto s' dala nami svitlost,
Jer imajuć' od Bog' milost,[347]
Poroditi nami radost,
Pakleniku vel'ku[348] žalost.
Jošte spasenje svjem nami,
Ne dala si nas ti k jami.
Grišnika se mati, veliš,
Zašto svakom dobro želiš.
Ne ostavi svoga sluge,
Izvedi ga iz te[349] tuge.
Ter mu daruj svoju milost,
Da dobije rana život.
A ja jesam sasvjem zao,
Ne učin' mi, majko, žao!
Tebi činim ovu pisan,
Da od tebe budem slišan.
I pridajem, tebi, majko,
Visovačko dobro svako.
Tebi činim kolik mogu,
Ter se moli za nas Bogu.
Koji tebe majku ljube,
Sve taštine zemlje gube.

---

[343] Posilović dobro dolazi današnjem feminističkom pokretu!

[344] Posilović: Oslobodila si vele mnoge, Kolik bogate tolik uboge.

[345] Posilović: Ostavši.

[346] Posilović: I da ljubimo...

[347] Posilović: od Boga.

[348] Posilović: veliku.

[349] Posilović: take.

I digli su pamet k tebi,
Da ih primiš sama sebi.
Pomozi nas, slatka majko,
Ter nam daruj duši lako.
Brez tebe smo kako kami,
Privedi nas u raj k vami;
Gdi se vidi lice Boga,
Isukrsta sina tvoga.[350]

Tebe žele svi poznati,
I za majku tebe zvati.

Ti usliši našu želju,
Što ti veće, majko velju.

Milostiva s' vazda bila,
Ti ne gledaj naša dila. Amen.[351]

XII. Izvori jedne narodne pobožne pjesme[352]

Kita Gospodinova:[353]

A. Početak pjesme o uznesenju Marijinu:

Sve godine svete biše,
Dok na svitu pribivaše,
Slavna mati Isusova...

B. Početak pjesme o sv. Ivanu Krstitelju:[354]

Kad se Pisma ispuniše,
Što proroci govoriše,

Narodna pjesma.

Sve godine svete biše,
Dok Isus na svitu biše
Slavne matere Isusove.

---

[350] Babić u pjesmi o Neoskvrnjenom Začeću (*op. cit.* II 41): „Moli za nas, slatka majko, Te nam daruj duši lako, Brez tebe smo kako kami, Uvedi nas u raj s vami, Da vidimo lice Boga, Isukrsta sina tvoga.

[351] Babić na raznim mjestima kliče: „Milostiva ti si bila, Ti ne gledaj naši dila". Cf. *op. cit.* 41, 46 itd.

[352] Ovdje objelodanjujem narodnu, pobožnu pjesmu o Isusu, njegovu preteći, i njegovoj presvetoj Majci. Pjesmu je kazivao osamdesetgodišnji starac Mijo Šitum, iz Ciste, sreza imotskoga. On je nepismen, a po zanimanju je prosjak, i ovu pjesmicu još i danas recitira kad dođe pred vrata svojih dobročinitelja. To mu je najmilija molitva. — Pjesma se nalazi u trima pjesmama Stipanjače:: o uznešenju Marijinu, o sv. Ivanu Krstitelju, i sv. Frani. Varijanti se slažu mnogo više s izdanjem Margitićevih pjesama u *Kiti Gospodinovoj* (Split 1885), nego s izdanjem od 1707. Po Dalmaciji je „Kita Gospodinova" baš stoga obljubljena, jer se tu nalaze razne pjesme iz Stipanjače, Babuše, Divkovića itd. Nedavno sam zapitao jednu seljakinju, ima li Stipanjaču. Odgovori: „Da!" No to je bila Kita Gospodinova!

[353] Kita Gospodinova, str. 446. Vidi pjesmu iz izdanja od 1707, ovdje pod br. IV.

[354] *Kita Gospodinova,* str. 452; u izdanju od god. 1707 str. 147. Cf. Babić II 67. Ima više varijanata između ovih izdanja. Spomenut ću glavnije.

Kita Gospodinova:	**Narodna pjesma:**
I kad hoti Isus sveti,[355]	Kad otio Isus sveti,
Koji za nas bi propeti,	Koji za nas bi propeti,
Na svit ovi jurve doći,[356]	Jur je oće i on doći,
Izličit će nas od nemoći.	Izlići će nas od nemoći.
Posla prije poklisara,	
Po mogućstvu svom ozgara,[357]	
Komu Ivan ime bjaše,	
Krstitelj se zovijaše....	
Kad se na svit Ivan rodi,	
Čudiše se svi narodi.	
Jer mu mati stara biše,	
Mnogo lita imadiše...	
Otac njegov nim bijaše,	Otac njegov lin(!) bijaše,
Ali tada besidjaše.	Ali tada besidjaše.
I proslavi Oca Boga,	Da proslavi Boga Oca,
Rad velikog čuda toga...[358]	Rad velikog čuda toga.
Još malašan on bijaše,	Jur je malo jur već biše,
Sedam godin neimaše,	
Od grija se jur pazaše,	Jur se grija parijaše,
Kano zmije kâ koljaše.[359]	Kano zmija, koja klaše,
	Po planinam on odjaše.
Za odiću ne maraše,	
Jer uboštvo milovaše,	
Po pustinjam on idjaše,	
Gdino ljudi ne bijaše.	Gdino ljudi ne bijaše,
Među zviri pribivaše,	Među zvirim pribivaše.
Premda mlado dite biše;	
Po planina i po gora,	
Mladu tilu bi pokora.	

[355] Margitić: I odluči Isus sveti. Babić: Kad odluči Isus sveti.

[356] Margitić: Otit za nas bit propeti, Na svit ovi oti doći.

[357] Margitić: Posla mu Bog poklisara, Od višnjega svoga dvora. Babić: Te im posla poklisara, Od vičnjega svoga raja.

[358] Margitić: Otac mu niem bijaše, Al oti dan govoraše, Vrlo Boga tu proslavi, Vrhu čuda svr' naravi. Babić: A otac mu niem biše; Kako sveti Luka piše.

[359] Margitić: Još malakno dite biaše, Sedam godin neimaše. On se griha jur bojaše, Kano zmije ka koljaše. Babić: Još malakno dite biše, Sedam godin neimaše. On se griha jur bojaše, Kano zmije ka koljaše.

Kita Gospodinova:	**Narodna pjesma:**
C. Iz pjesme sv. Frani: [360]	
Uzglavje mu drven kora,	Udlovnice drve gora,
Oli stina od mramora.	Je l' ti stina od mramora.
D. Nastavlja se pjesma o sv Ivanu: [361]	
Kad narodi to vidiše,	Kad narodi svi vidiše,
Da je prorok svi rekoše.	Da je prorok svi rekoše.
K njemu mnogi otidoše,	Mnogi blago ostaviše,
Nauk sveti ter slišaše.	Sveti nauk svi slušaše.
On iz glasa vapiaše...	
Jer tko bude virovati,	
Uvik hoće uživati.	
Ode Ivan do Jordana	Ode Ivan do Jorgana
Vode, rika tako zvana.	Vode, rike tako zvana.
U njoj krsti Gospodina,	Onde krsti Gospodina,
Privišnjega Boga Sina...	Boga Sina jedinoga,
	Spasitelja Visokoga.
Kad se nebo tu otvori,	Tu se nebo otvori,
Glas iz neba progovori:	Glas iz neba progovori:
„To je moj sin poljubljeni...	„To je moj sin poljubljeni.
Slušajte ga u nauku,	Služite mi u nauku,
Uteće te vičnu muku.	Utećete vičnu muku.
I Duh Sveti s' neba siđe,	Jer ko bude virovati,
Na Isusa tute priđe....	Oće uvik uživati":[362]

[360] *Kita Gospodinova* str. 459. — Margitić, *op. cit.* str. 156, veli: A uzglavje drva kora, Ali stina od mramora. Babić II 76: A uzglavlje drva kora, Ali stina od mramora.

[361] *Kita Gospodinova;* 455; Margitić 151; Babić II 68.

[362] Vidi se, kako narod kombinira razne elemente, prema svojoj svrsi. Kod Margitića, Babića, Kite Gospodinove, sv. Ivan govori: „Jer ko bude virovati, Oće uvik uživati". U narodnoj pjesmi ove riječi govori sam Otac nebeski, u času krštenja Krstova. I ove riječi sačinjavaju posve naravni prelaz na sljedeće stihove. Čitavu pjesmu spaja ova centralna misao: Isus je došao na ovaj svijet; njega je navjestio već sv. Ivan, a Otac njegov izrekao je u času krštenja, sintezu njegova nauka i smisao dolaska na svijet: Tko bude u nj vjerovati, bit će okrunjen vječnom slavom. To nam potvrđuje i to, što je bl. Djevica Marija uznešena na nebesa. Ona je naša sestra, i nama je pokazala put. — Ovu je ideju priprostiti puk shvatio, i okonje nagomilao razne stihove iz Stipanjače, koje je kadšto iskrivio, tako da više nemaju smisla: mjesto *niem* stavio je *lin,* mjesto *uzglavlje* = *udlovnice...* itd. Ovdje zapažamo istu pojavu kao i kod Kneževića

Kita Gospodinova:	Narodna pjesma:
E. Nastavlja se pjesma o uznesenju Marijinu: [363]	
Isus hoti s neba doći, Svoju dragu Majku naći. S anđeoski devet kori, Da je vodi u raj gori. S patrjarkam i s proroci, I sa svima svetim Oci.	Oće Isus s neba doći, Svoju dragu Majku naći. S anđeoski devet kori, Da je vodi u raj gori. S patrijarsim i s misnicim.
Kada Gospi svi dojdoše, Zrake [364] kuću napuniše. Sva se sveta kuća sjaše, I nebeski miris staše. Kad anđeli zapivaše, Apoštoli svi padoše.... **Isus Majci govori:** Odi k meni ti Divice, Duha Svetog zaručnice... Odi, primi, rajsku diku, Ter uživaj uvik viku.... Jer si draga moja mati, Samnom hoćeš uživati.... Dragi Isuse, budi hvaljen, Po sve vike vikov. Amen.	Kada Gospi svi dojdoše, Kuću ždrake napuniše. Kuće mi se slavne sjaše, Nebeski ga milost staše. Kad anđeli zapivaše, Apoštoli uživaše. Isus Majku dozivaše: „Odi k meni čista Divice, Svetog Duha zaručnice! Daj mi primi rajsku diku, Pa nazivlji navik viku, Jer si moja draga mati, Samnom oćeš uživati." Mili Bože, budi faljen, S majkom Božjom uvik. Amen.

pjesme (vidi str. 75—78). Naš narod rado dramatizuje, spaja razne elemente u jednu cjelinu ,a na pojedine stihove ne pazi. Tako sam u više navrata pitao Šituma, što znači „Udlovnice", a on mi je ljutito odgovarao, da što je njemu do toga! On je svjestan o značenju svoje molitve u glavnim njenim potezima, i to je njemu dosta!

[363] *Kita Gospodinova* 446—447. Vidi Margitića pjesmu ovdje pod br. IV.

[364] U *Stipanjači* je „svitlosti,", što kvari srok. (Vidi pjesmu pod br. IV.) U pjesmama, što ih je Plepel objelodanio, narod veli „zrake". Trebalo bi sravniti izdanje Stipanjače od 1842 u Splitu, kojeg nijesam mogao naći. Imajući pred očima metodu starih izdavača, zacijelo se splitsko izdanje Stipanjače u mnogočem razlikuje od mletačkog iz god. 1707. Pitanje iz kojeg je izdanja ova ili ona pjesma prodrla u narod, veoma je zamršeno i zanovetno.

Kazalo

imena i stvari

(Veći broj označuje stranu, a manji uza nj bilješku.)

Kazalo

ilustracija

Kazalo

sadržaja

Ispravi! Str. 75 redak 5 odozgo brisati čitav redak *objelodanio ... reći,* a metnuti *splitski Kanonik Čulić objelodanio je u Mlecima Pisme.*

Od istoga pisca:

LES COMMENTAIRES DE JEAN DUNS SCOT SUR LES QUATRES LIVRES DES SENTENCES. Etude historique et critique. Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique, fasc. I). Louvain, 1927. C. Din. 140. više poštarina.

„La méthode (de l'auteur) est rigoureusement objective et répond à toutes les exigences de la critique. Il ne laisse aucune place aux impressions, ni à l'arbitraire, ni à l'hypothése. Il s'atache aux faits et aux informations que lui révèle la tradition manuscrite. Je compte 130 manuscrits, découverts en grande partie par l'auteur dans les principaux dépôts d'Europe, surtout en Italie, en France et en Angleterre, et qu'il a fouillés, analisés, comparés entre eux et avec les éditions. Le lecteur ne tardera pas à soupçonner ce qu'il a fallu de patience et le labeur pour mener à bonne fin cette étude... **Habent fata sua libelli!** Nous n'en doutons pas, le présent ouvrage causera bien des surprises. Il a importance d'un grand évenement dans le mouvement crée autour de Scot..." — (P. R. M. Martin, O. P., **Revue d'Histoire Ecclésiastique,** 24 (1928) p. 175—178).

....Nous ne pouvons nous abstenir d'éxprimer toute notre admiration pour le monument remarquable que le P. Balić a édifié, par ce travail patient et fatigant, en l'honneur de Duns Scot. Il a ouvert la voie au rétablissement de la vraie figure du Docteur Subtil et contribué, dans une large mesure, à préparer l'édition critique de ses oeuvres..." (P. A. Teetaert, O. Cap., **Ephemerides Theologicae-Lovanienses** V [1928] p. 295—297).

„Der Verfasser ist zu seiner Resultaten gekommen auf Grund einer methodischen Untersuchung der gesamten weitverstreuten handschriflichen Ueberlieferung. Man hat allen Anlass, nicht nur den Fleiss, sondern auch den Scharfsinn des Verfs. anzuerkennen... Das Buch von Balić stellt uns vor eine Problematik von geradezu vorwirrender Fülle. Hierin besteht seine grosse Bedeutung für die Geschichte der mittelalterlichen Theologie..." (R. Seeberg, **Theologische Literaturzeitung,** 1928. p. 521—524).

„Der Verfasser ist Ch. Balić, der bereits 1926. in der RHE die ersten Resultate seiner Handschriftenforschung kurz vorgelegt hatte. Im grunde hat Balić bereits in diesem Aufsatz den methodisch bahnbrechenden Schritt getan, dass er sich von der seit dem 17. Jahrhundert allgemein verbreiteten Ansicht, dass man nun zwei authentische Kommentare des Duns Scotus hätte, frei macht...darf man mit Gewissheit sagen, dass der Pfad, den er sich durch dieses Gestrüpp gebahnt hat, den Weg zur Neu-

ausgabe bedeutend geebnet hat." (M. Brunner, **Zeitschrift für Kirchengeschichte,** 1928, p. 570—572).

„...l'étendue remarquable des investigations et les conclusions qu'elles appuient, donnent au livre du P. Balić une importance indiscutable, qui l'impose à l'examen de quiconque étudiera critiquement l'oeuvre de Duns Scot". (J. De Ghellinck, S. J., **Gregorianum,** dec. 1928., p. 639—642).

„San nul doute, l'étude critique des oeuvres de Scot que le P. Balić a entreprise et poussée très avant a conduit à des résultats importants, inattendus, appués cepandant sur une très forte documentation..." (D. R. Proost, u **La Revue Benedictine.** 1929, str. 181).

„...Balićevo je djelo važno. To potvrđuje i sam fakultet luvenske universe, kad ga je izdao kao **prvi svezak novo osnovane** biblioteke smotre Révue d'histoire écclesiastique. Ono je ne samo dalo pobude za novo kritično izdanje Skotovih djela, koje poduzimlje kolegij franj. učenjaka u Quaracchi nego pruža i dragocjen materijal za takovo izdanje... (F. K. Eterović, u **Nova Revija** VII. [1928] str. 85—88).

IOANNIS DE POLLIACO ET IOANNIS DE NEAPOLI Quaestiones Disputatae de Immaculata Conceptione Beatae Mariae Virginis (**Bibliotheca Mariana Medii Aevi.** Textus et disquisitiones Fasc. I). Cij. 65. Dinara

Već su mnogi stručnjaci u stranom svijetu, a i u našoj domovini iznijeli veoma povoljan sud o ovoj knjizi. Spomenut ćemo samo nešto.

U **Ephemerides theologicae Lovanienses** (srpanj 1931) str. 465—466 piše prof. J. Bittremieux:

Hoc primo fasciculo cl. Balić dignissime inaugurat novam collectionem mariologicam.... edisserit A. talia quae pro historia dogmatis Immaculatae Conceptionis magni momenti sunt... Eruditionem ingentissimam manifestat A. ubicumque; maximam curam in edendo adhibuit, quibus accedit elegans ac nitidus edendi typus; ex quibus omnibus de scientifica soliditate totius collectionis ex hoc primo fasciculo bene augurare jam licet. Quantae utilitatis pro studio ac progressu mariologiae praesens opusculum erit, omnes facile vident.

U **Revue Benedictine** (1931, str. 385—396) poznati učenjak D. R. Proost piše:

Ce volume est le premier d'une collection nouvelle dont le P. Balić, l'érudit critique et l'habile investigateur des sources de Duns Scot, vient de prendre l'initiative et la direction... L'édition, comme telle, est faite avec le plus grad soin, et selon toutes les règles de la critique textuelle la plus affinée....: c'est un bon travail technique... Nous tenons à affirmer toute notre sympathie pour cette entreprise scientifique et religieuse, venat de ce pays de Jugoslavie, oú L'Ordre de S. François a si grandement mérité de l'Eglise.

U **Bogoslovskoj Smotri** (God. XIX Broj 4 str. 460—463) objelodanio je Prof. Fra Urban Talija veoma značajnu recenziju gdje između ostaloga veli:

Ovo je prva sveska, kojom započinje Balić izdavati seriju rukopisa, što leže zaprašeni u evropskim bibliotekama, a odnose se na Marijansku teologiju iz srednjeg vijeka. Takav pothvat traži i jakih umnih napora i novčanih sredstava. O. Dr. Baliću je to poznato, i pouzdanjem u svoju dobru volju i ustrajnost, u susretljivost drugih učenih ljudi, koji će ga i savjetom i dobrom riječi osokoliti na rad i u novčana sredstva, koja će biti pružena bar sa strane onih nekih, koji ovakovu studiju znadu cijeniti, poduzeo se ovoga posla. I mi mu želimo najbolji uspjeh.

Važnost ovakovih publikacija stoji u tijesnoj vezi s naukom o evoluciji kršćanskih dogmata i teologije. Evolucija nije samo pitanje historijsko; ono je u glavnomu pitanje doktrinalno. Sve su nauke tokom vremena podvrgnute evoluciji. Tako i kršćanska dogmata u izvjesnom smislu. Evolucija jedne nauke je upotpunjenje njezino i usavršavanje. Iz principa jedne nauke, koji su poznati, izvode se zaglavci novi, koji su bili nepoznati, ili nijesu bili poznati onako jasno prije, kao kašnje.

Ovo je izdanje izvedeno velikom pomnjom i ustrpljivosti; odaje u auktoru ne samo sposobnost za ovakove radnje i široku erudiciju, već, što je važnije, verziranost u predmet i kritičnost duha.

Još mi je napomenuti, da auktor piše jasnim i dosta lijepim latinskim jezikom, što se čini u zadnje doba, da izlazi iz običaja. Čestitamo mu, da je ovim svojim prvim sveskom prinio znameniti prilog Marijologiji i znanstvenoj teologiji uopće.

„Il primo fascicolo della Biblioteca Mariana Mediovale con a capo il dotto e studioso P. Balić, contiene alcune disquisizioni teologiche di sommo interesse.... Per cui appare quanto il chiaro e dotto P. Balić, publicando secondo le esigenze della più rigorosa critica e copiasamente illustrando dette disquisizioni dei due famigerati domenicani, s' è reso benemerito come del vanto immortale del Dottor Sottile e Mariano, il Beato Giovanni Duns Scoto, così dello studio e della storia scolastica". (**La Madonna di Barbana,** anno XIV, okt. 1931, str. 160).

U **Bogoslovnom Vestniku** (XII [1932] str. 102—104) piše poznati Prof. F. K. Lukman između ostaloga i ovo: „O. Karlo Balić, zunaj v znanstvenem svetu na dobrem glasu po svojih kritičnih raziskovanjih o pisateljskem delu Janeza Dunsa Skota in njega

rokopisnem izročilu, je doma osnoval veliko kolekcijo „Bibliotheca Mariana medii aevi"..Iz srca želimo, naj bi pogumni idealizem, s katerim je o. Balić podjetje osnoval, našel doma in zunaj častno napredovalo.... O. Balić nam je kot prvi svezek „Marijanske biblioteke srednjga veka" podaril res lepo delo, ki smo mu zanje hvaležni....".

„...Mi se možemo veseliti da je u nas, u jednom malom narodu, i to požrtvovnošću jednog privatnog zavoda, osnovana ova biblioteka i da je prvi svezak opremljen ovolikom znanstvenom spremom. On može samo da podigne naš ugled u naučnom svijetu....Moja je želja da u ovoj kolekciji dobijemo što prije više zlatnih djelašca o Gospi...." (Fra Karlo Eterović, u **Nova Revija** X [1931]. str. 375—379.)

„... Otud historijska i kulturna važnost ovog novog Balićeva poduzeća, koje je izdao skrupuloznom kritičnošću služeći se rigoroznom znanstvenom metodom kakva se dolikuje za ozbiljne arhivalne radove. Stoga zaslužuje svaku pohvalu i pomoć. Tim više što nas ovakva ozbiljna djela dižu u očima kulturnog svijeta... Treba pohvaliti naporni rad O. dra Balića. On je uz zamjernu energiju započeo što kod drugih naroda poduzimlju akademije sa obiljem materijalnih sredstava. Stoga svima, koji poznaju latinski, od srca preporučujemo ovo djelo." (Dr. K. Kržanić, u **Hrvatska Straža**, 1931, Br. 187).

QUELQUES PRÉCISIONS FOURNIES PAR LA TRADITION MANUSCRITE SUR LA VIE, LES OEUVRES ET L'ATTITUDE DOCTRINALE DE JEAN DUNS SCOT (Izvadak iz Revue d'Histoire Écclésiastique. Louvain 1926).

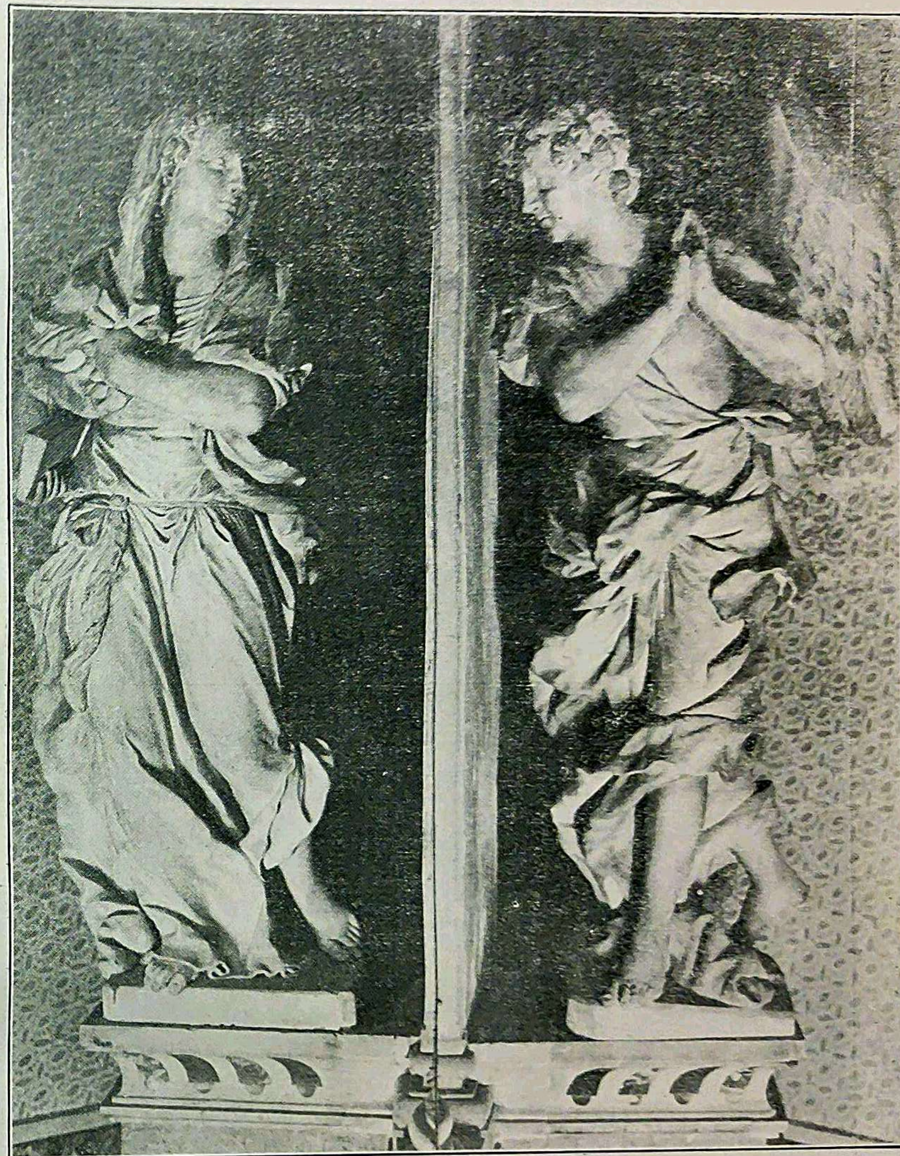
A PROPOS DE QUELQUES OUVRAGES FAUSSEMENT ATTRIBUES A J. DUNS SCOT (Izvadak iz „Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale". Louvain, 1930).

DE COLLATIONIBUS JOANNIS DUNS SCOTI DOCTORIS SUBTILIS AC MARIANI (Izvadak iz „Bogoslovni Vestnik". Ljubljana, 1929).

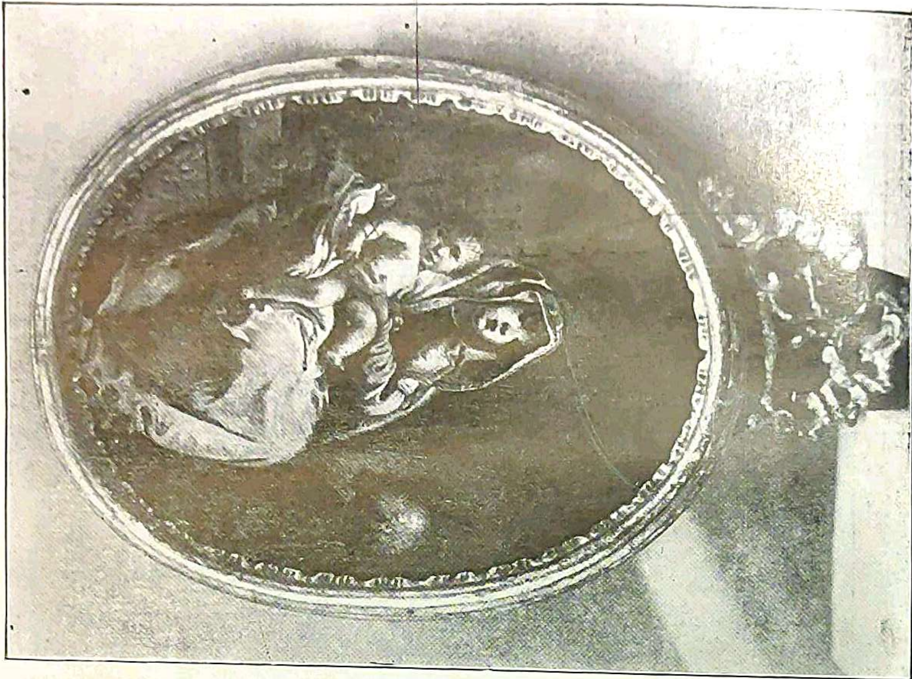
UNE QUESTION INÉDITE DE J. DUNS SCOT SUR LA VOLONTÉ (Izvadak iz „Recherches de Théologie ancienne et médiévale". Louvain, 1931).

2) ILUSTRACIJE

A) Umjetničke Gospine slike u franj. samostanu Sv. Lovre u Šibeniku — Opera artis de B. Virgine quae Sibenici in conventu O. F. M. conservantur

1.— Navještenje Marijino — Annuntiatio B. Mariae Virginis
(vidi str. VIII, 30).

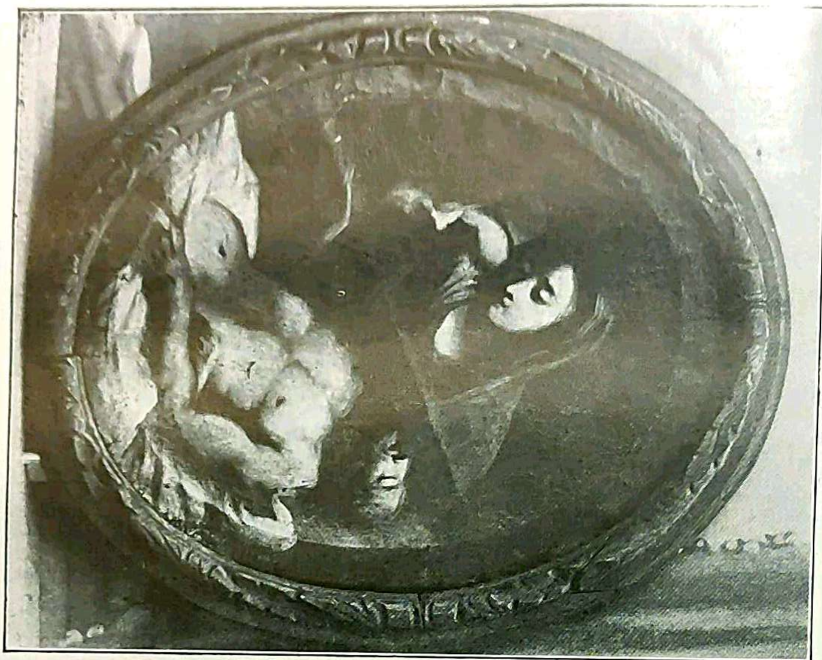
2.— Sveta obitelj — Sacra Familia (vidi str. 31).

3.— Djevica blaga — Virgo clemens (vidi str. 31).

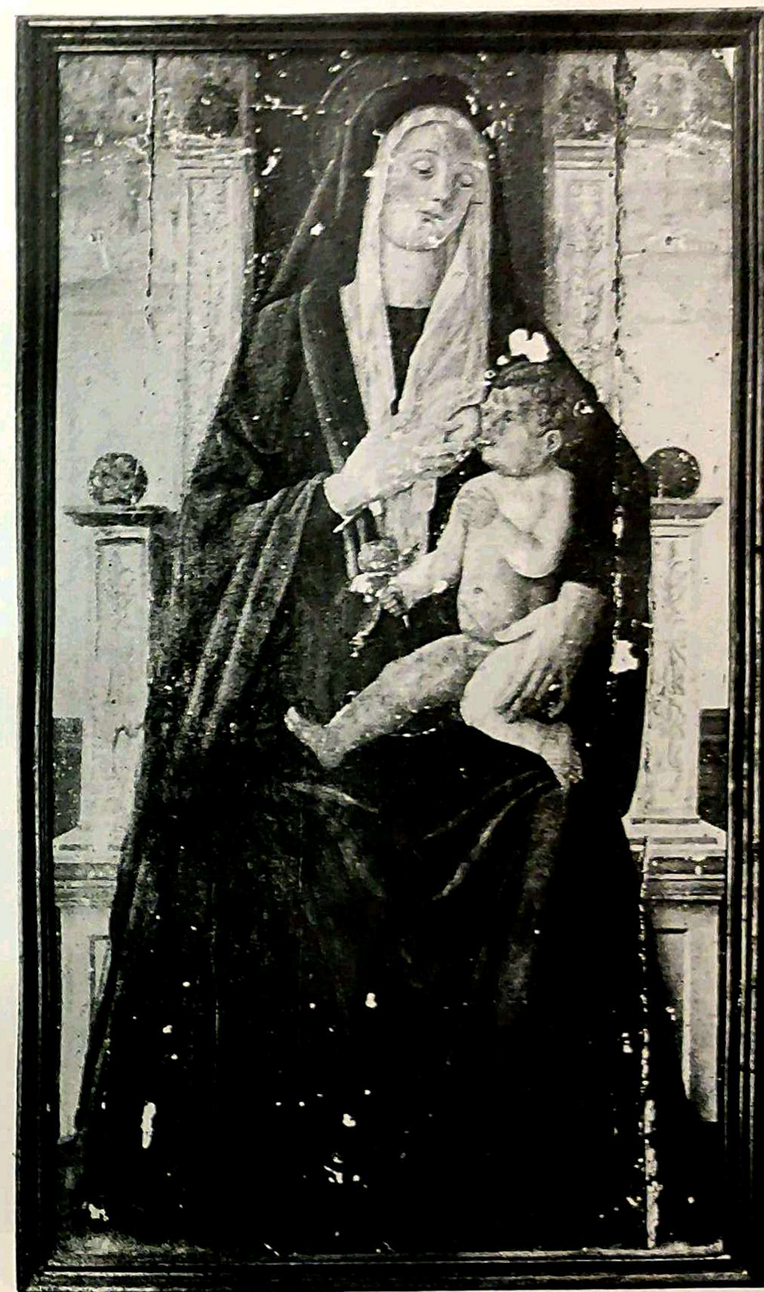
4.— Gospa na prijestolju — B. V. in throno: opus celebris pictoris Tintoretti
(vidi str. VIII, 31).

5.— Gospa žalosna — Compassio B. Virginis.

6.— Pietà.

7.— Gospa od mlijeka — B. Virgo de lacte
(vidi str. VIII, 31).

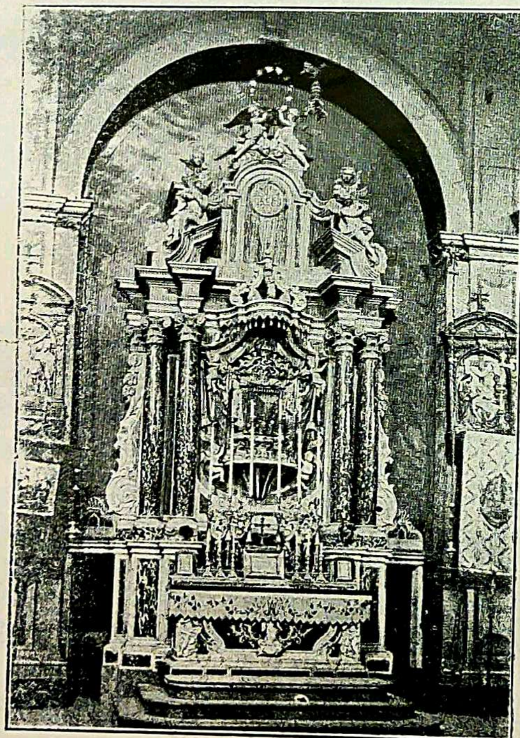
B) Slike Bl. Djevice Marije,
koje se na osobit način štuju
u Provinciji Presv. Otkupitelja —
Imagines B. Virginis
quae in Provincia Franciscana SSmi Redemptoris
speciali omnino veneratione coluntur

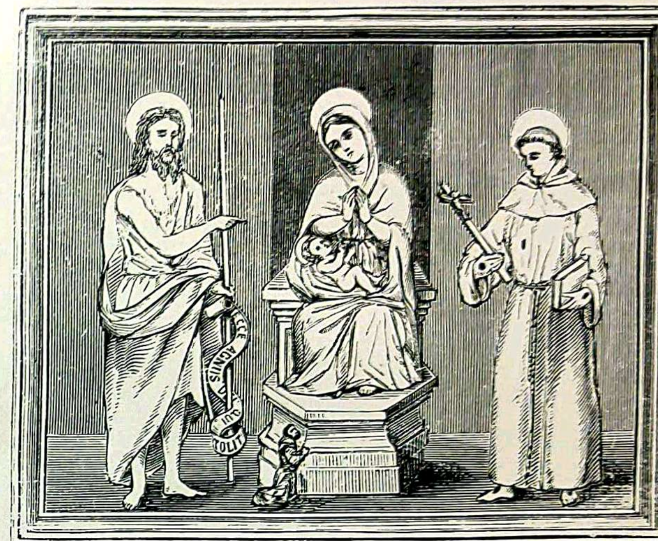
8.— Čudotvorna Gospa Sinjska —
Imago Matris Gratiarum miraculosa Signiensis
(vidi str. 2–6).

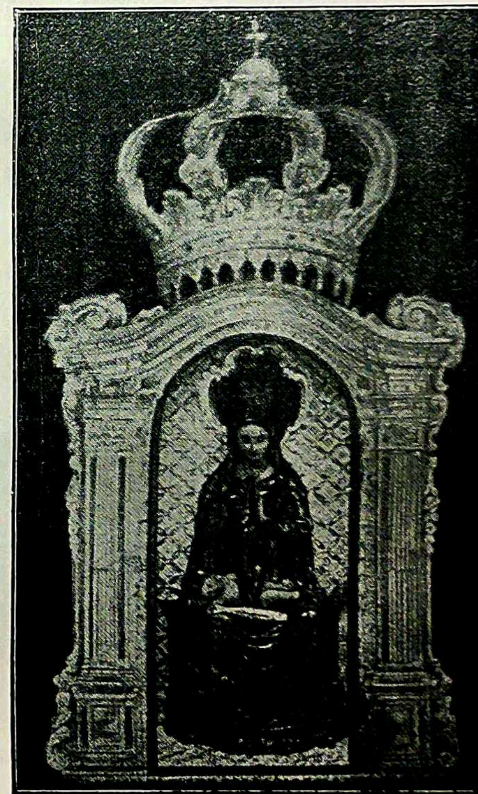

9.— Čudotvorna Gospa Sinjska —
Imago Matris Gratiarum miraculosa Signiensis.

10.— Oltar Gospe Sinjske — Altare
Matris Gratiarum Signiensis.

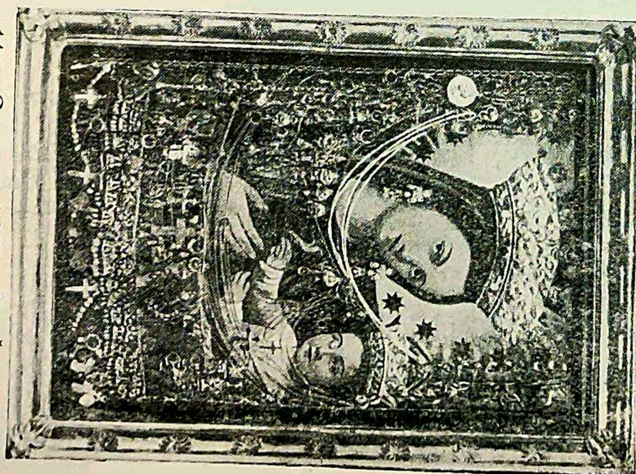

11.— Čudotvorna Gospa
Visovačka — Imago
Matris Gratiarum
miraculosa
Vissovacensis
(vidi str. VII, 8—11).

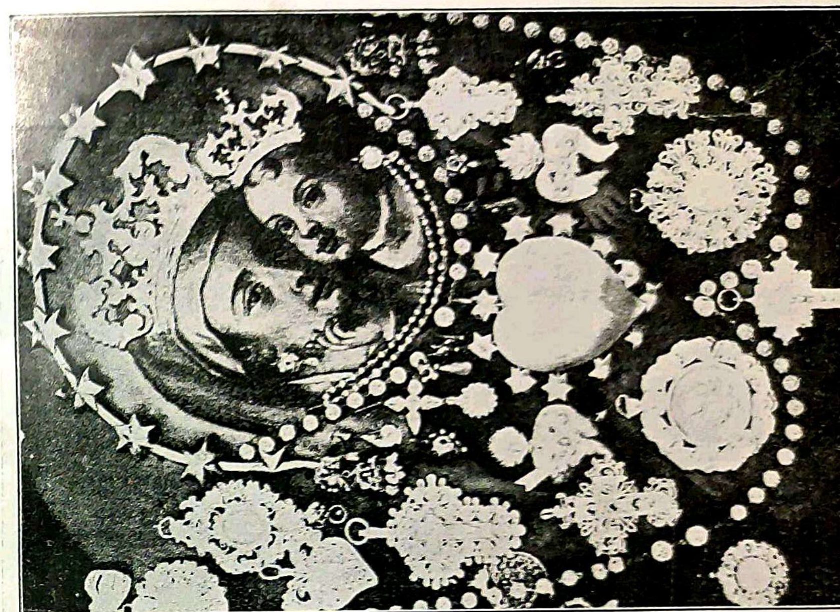
12.— Čudotvorna Gospa
od Skalice — Imago
B. V. miraculosa
de Scala, Alminii
(vidi str. VIII, 19—21).

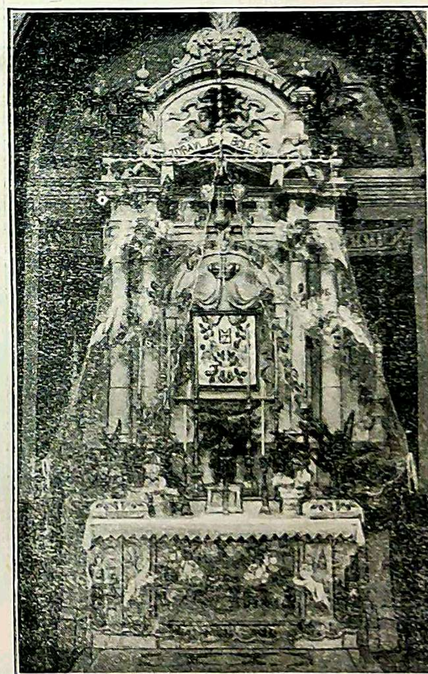
13.— Gospa od Milosti u Šibeniku — Imago Matris Gratiarum Sibenicensis
(vidi str. VIII, 31).

14.— Gospa od Milosti u Šibeniku sa zavjetnim darovima — Mater Gratiarum Sibenicensis auro et gemmis ornata.

15.— Čudotvorna Gospa od Zdravlja u Splitu na Dobromu — Imago B. V. miraculosa Salutis, Spalati (Dobri)
(vidi str. 14—18).

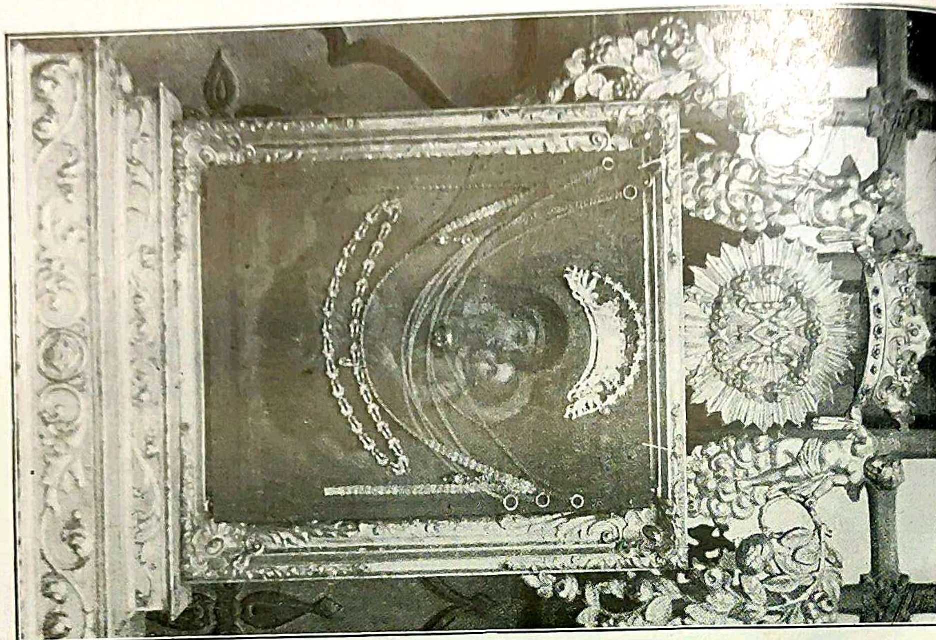

16.— Oltar čud. Gospe od Zdravlja — Altare B. V. Salutis Spalati.

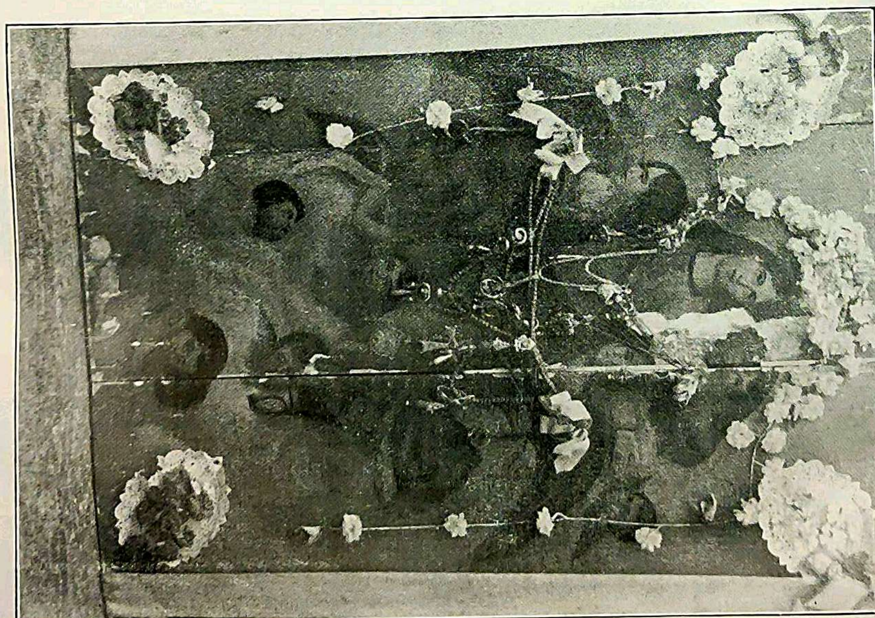

17.— Gospa Vrgoračka: Gospa u Oltaru —
B. Virgo Vrhgoracensis: B. V. in Altari
(vidi str. 24–26).

Gospa od Zdravlja u Drnišu — B. V. de Sanitate Dernisii (vidi str. 12).

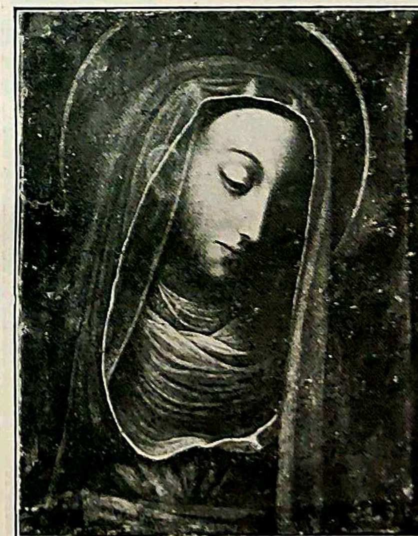
19.— Gospa od Milosti u Imotskom — B. V. de Gratia Imothae
(vidi str. 33).

20.— Gospa od Anđela u imotskoj tvrđavi — B. Virgo de Angelis in Fortalitio Imothensi (vidi str. 33).

21.— Posrednica svih Milosti u Sumartinu — Imago B. V. Mediatricis omnium gratiarum (Castrum S. Martini in insula Brachia)
(vidi str. VII, 36).

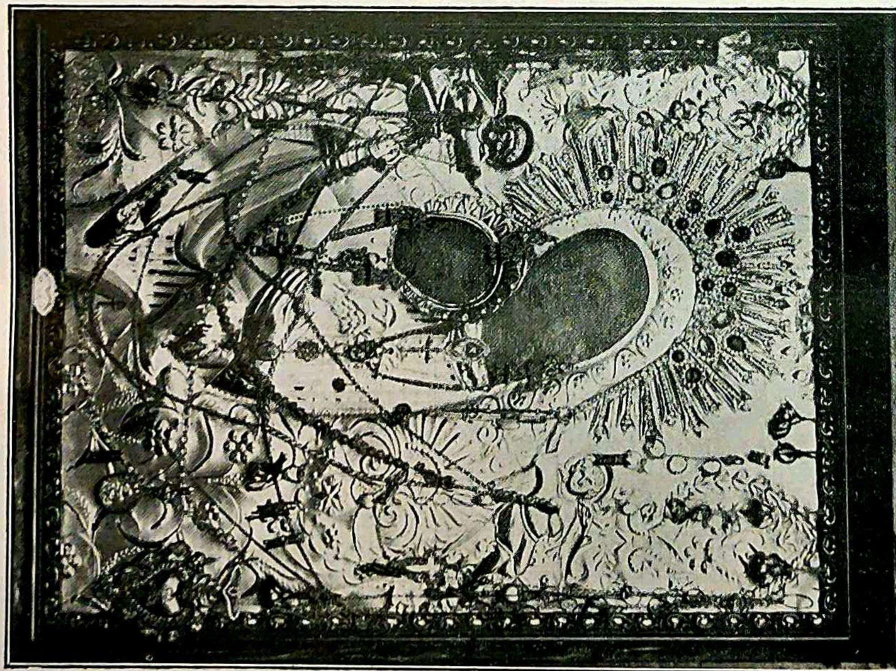

22.— Majka od Milosrđa u Kninu — Imago Matris de Misericordia Thinae
(vidi str. VIII, 37).

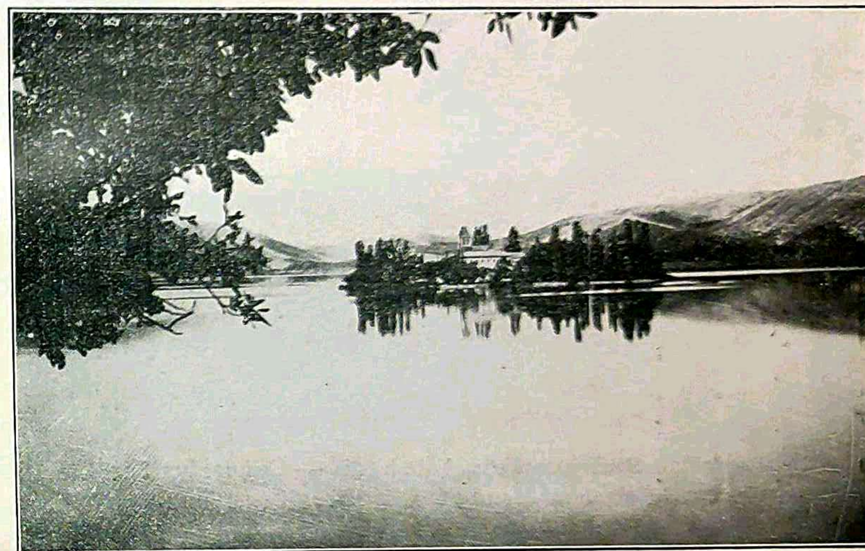
23.— Gospa od Žalosti u Hrvacima — B. Virgo Dolorosa in pago Hrvace (vidi str. 7).

24.— Gospa od Zdravlja u Dubravi kod Šibenika — B. V. de Sanitate in pago Dubrava (vidi str. 32).

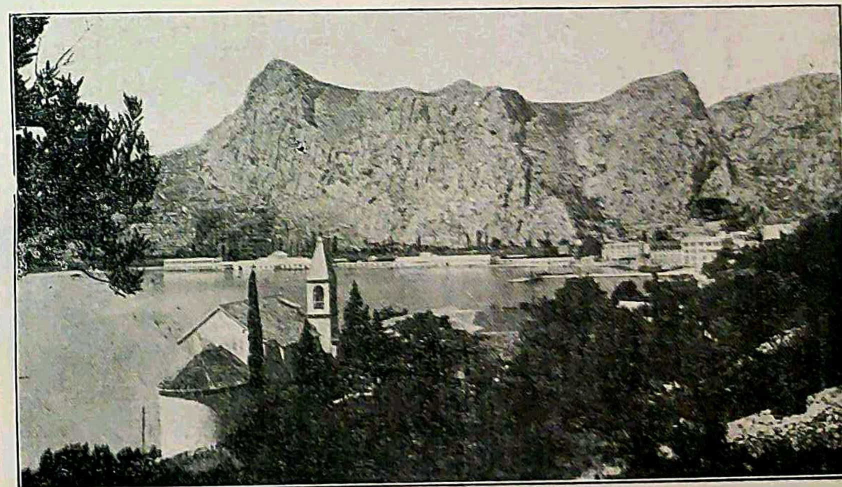

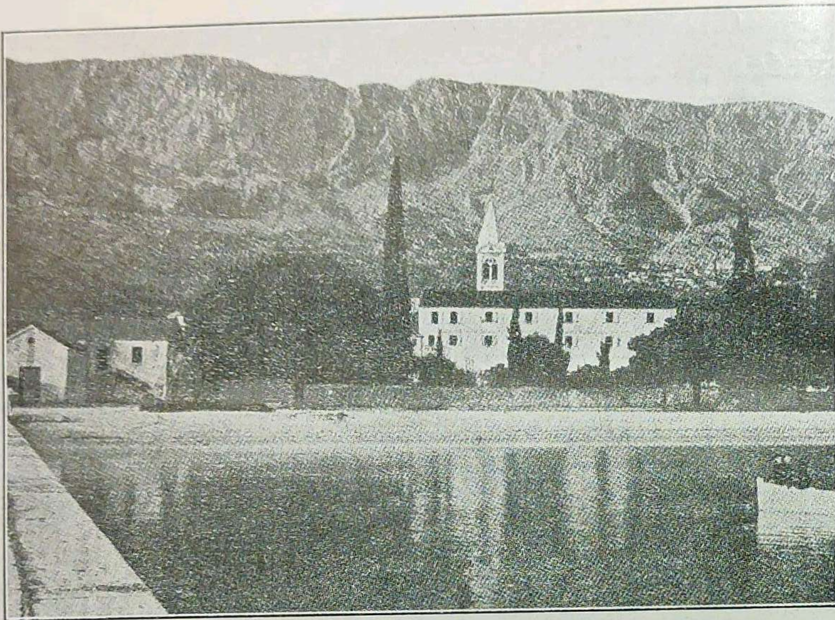
C) Samostani Prov. Presv. Otkupitelja posvećeni Bl. Djevici — Conventus Prov. franciscanae Ssmi Redemptoris B. Virgini sacrati

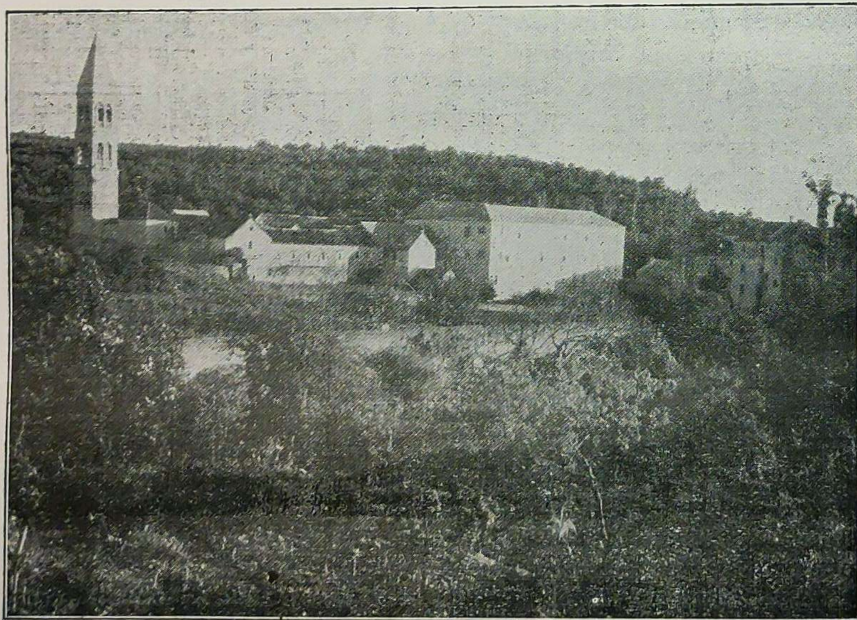
25.— Samostan Gospe od Milosti na Visovcu — Conventus Matris Gratiarum Vissovatii (vidi sl. 11).

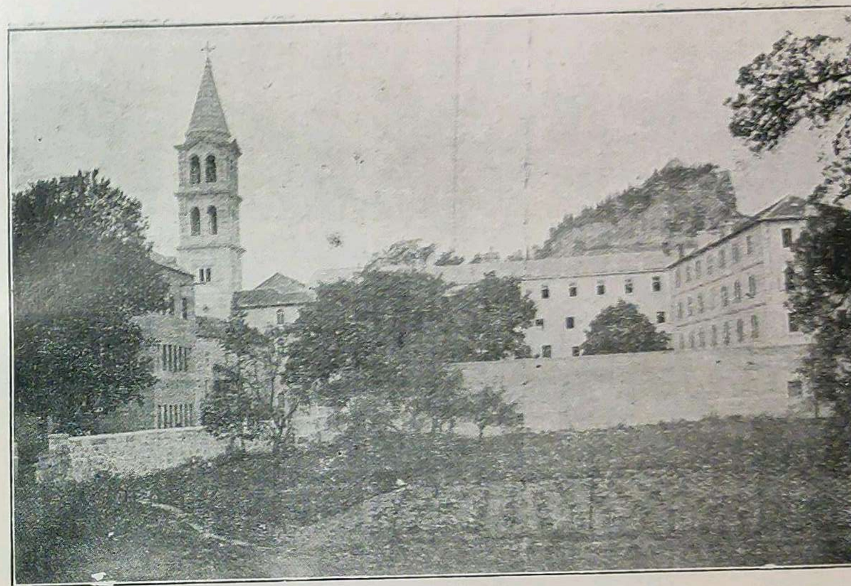
26.— Samostan Gospe od Karmela u Omišu — Conventus B. V. de Monte Carmelo Alminii (vidi sl. 12).

27.— Samostan Svete Marije u Zaostrogu — Conventus Sanctae Mariae in coelum assumptae Zaostrogii (vidi str. 21-24).

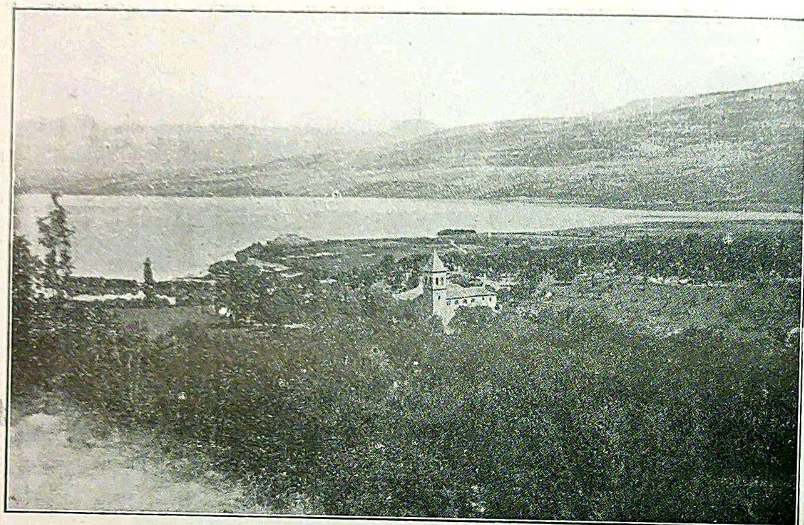
28.— Samostan Svete Marije u Makarskoj — Conventus Sanctae Mariae (in coelum assumptae) Makarskae (vidi str. VIII, 26—28).

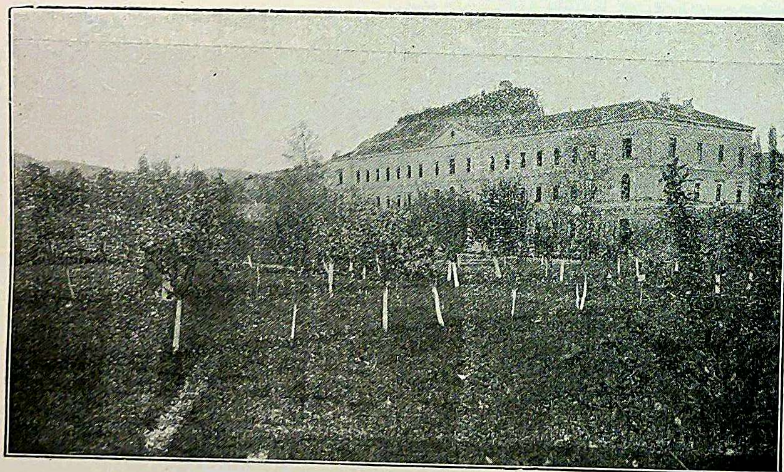
29.— Samostan Gospe od Milosti u Sinju — Conventus Matris Gratiarum Signii (vidi sl. 8—10).

30.— Samostan Gospe od Zdravlja u Splitu — Conventus B. M. V. Salutis, Spalati (Dobri) (vidi sl. 15—16).

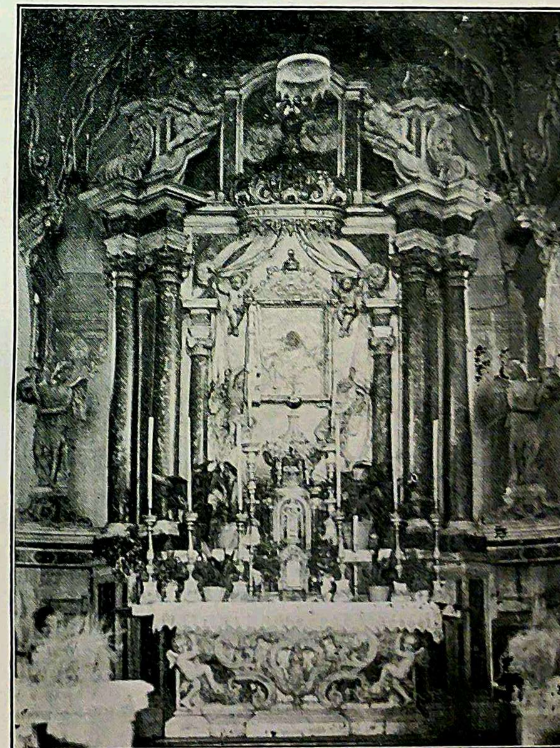
31.— Samostan N. Začeća u Karinu — Conventus Immaculatae Conceptionis Carini
(vidi str. 29).

32.— Franjevačko Sjemenište N. Začeća u Sinju — Seminarium minus et gymnasium Signii, Immaculatae Conceptioni sacratum
(vidi str. 83).

D) Crkve Prov. Presv. Otkupitelja posvećene Bl. Djevici ili u kojima se Ona na osobit način štuje — Ecclesiae Prov. SSmi Redemptoris B. Virgini sacratae

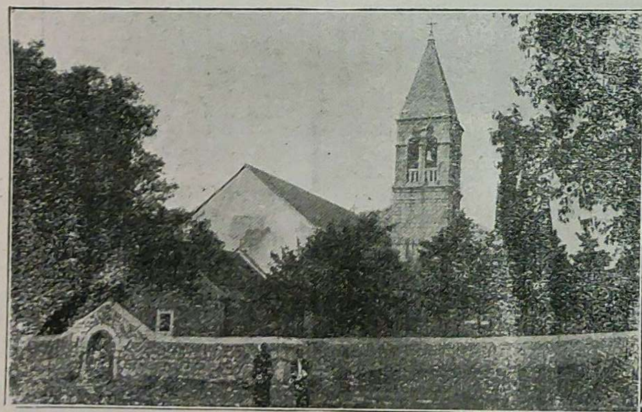

33.— Crkva Porođenja Marijina u Šibeniku (Varošu) — Ecclesia Nativitatis B. Virginis Sibenici in suburbio Varoš (vidi str. 32).

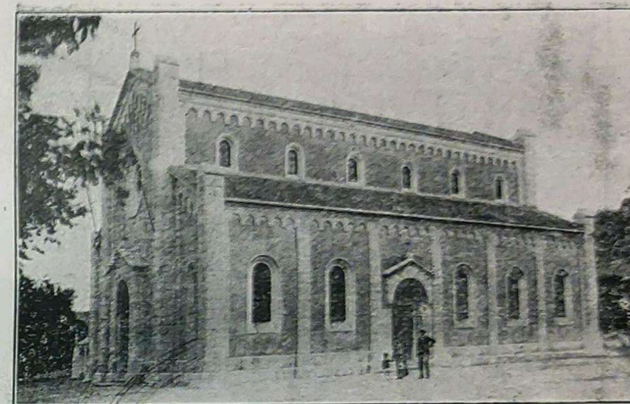
34.— Oltar Varoške Gospe — Altare B. V. de Nativitate in suburbio Varoš

35.— Crkva Gospe od Karmela u Runoviću — Ecclesia B. V. de Monte Carmelo in pago Runović
(vidi str. 21).

36.— Crkva Porođenja Marijina u Zavojanima — esia Nativitatis B. Virginis n pago Zavojane
(vidi str. 35).

37.— Crkva Gospe od Rožarja u Drnišu — Ecclesia B. V. Mariae de Rosario Dernisii
(vidi str. 12).

38.— Crkva Uznesenja Marijina u Mirloviću — Ecclesia B. V. in coelum assumptae in pago Mirlović
(vidi str. 13).

39.— Crkva Gospe od Rožarja u Igranima — Ecclesia B. V. Mariae de Rosario in pago Igrane
(vidi str. 36)

40.— Crkva Gospe od Zdravlja u Dubravi — Ecclesia B. V. de Sanitate in pago Dubrava (vidi sl. 24)

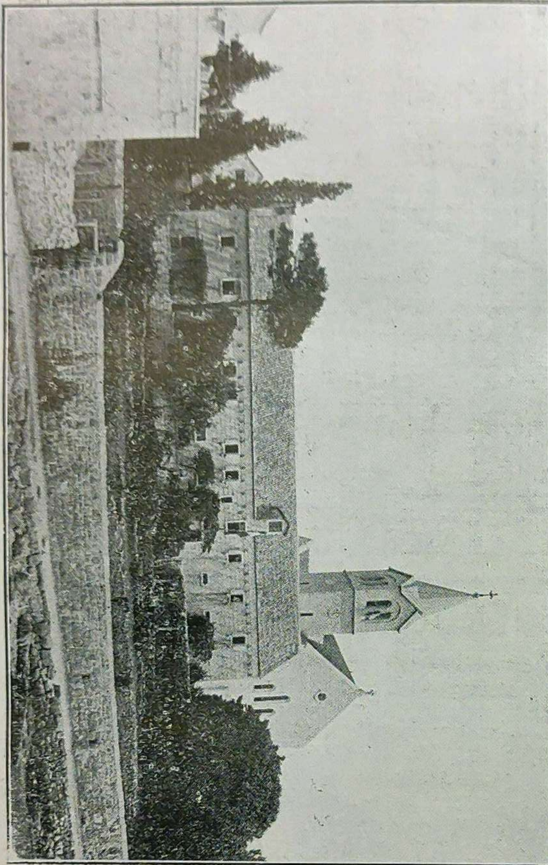
41.— Crkva Gospe u Oltaru u Vrgorcu — Ecclesia B. Virginis in Altari in oppido Vrgorac (vidi sl. 17).

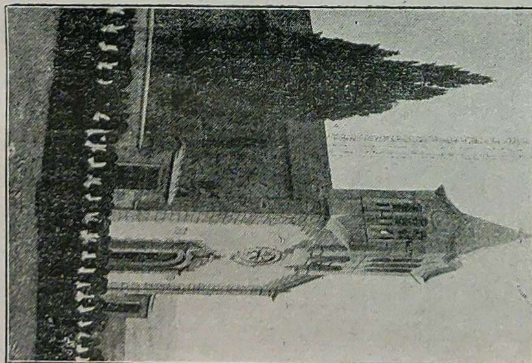
42.— Crkva sv. Ante u Kninu, u kojoj se štuje slika Gospe od Milosrđa — Ecclesia Thinensis in qua imago Matris de Misericordia colitur (vidi sl. 22).

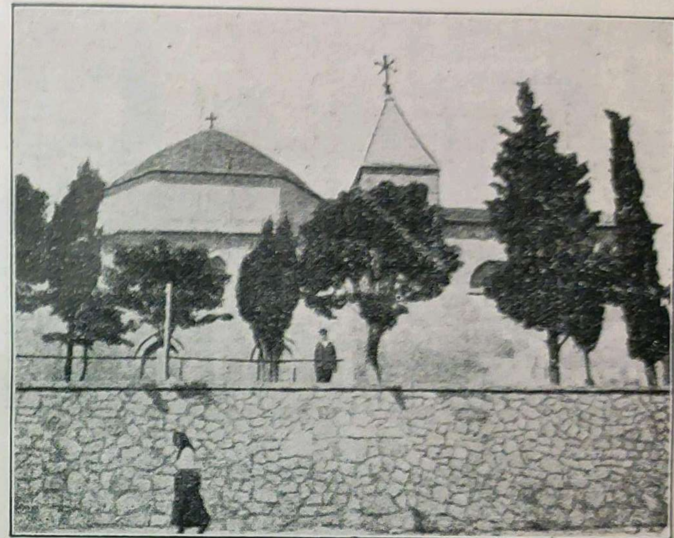
43.— Crkva Sv. Franje u Imotskom, u kojoj se štuje slika Gospe od Milosti — Ecclesia Imothensis, in qua imago B. V. de Gratia colitur (vidi sl. 19).

44.— Crkva u Sumartinu, u kojoj se štuje slika Posrednice svih milosti — Ecclesia ad S. Martinum in insula Brachia in qua imago Mediatricis omnium gratiarum colitur (vidi sl. 21).

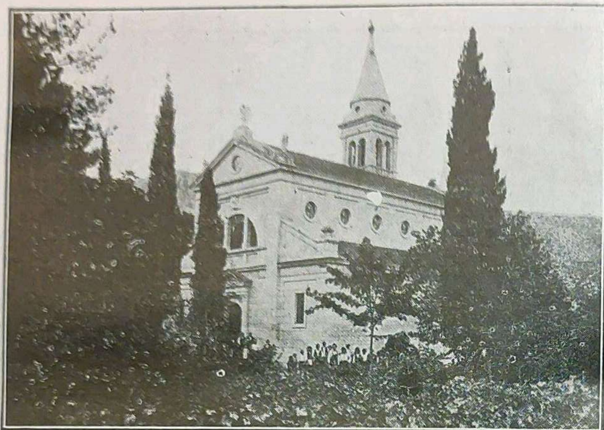
45.— Crkva u Hrvacima, gdje se štuje slika Gospe od Žalosti — Ecclesia in pago Hrvace, ubi imago Virginis Dolorosae colitur (vidi str. 23).

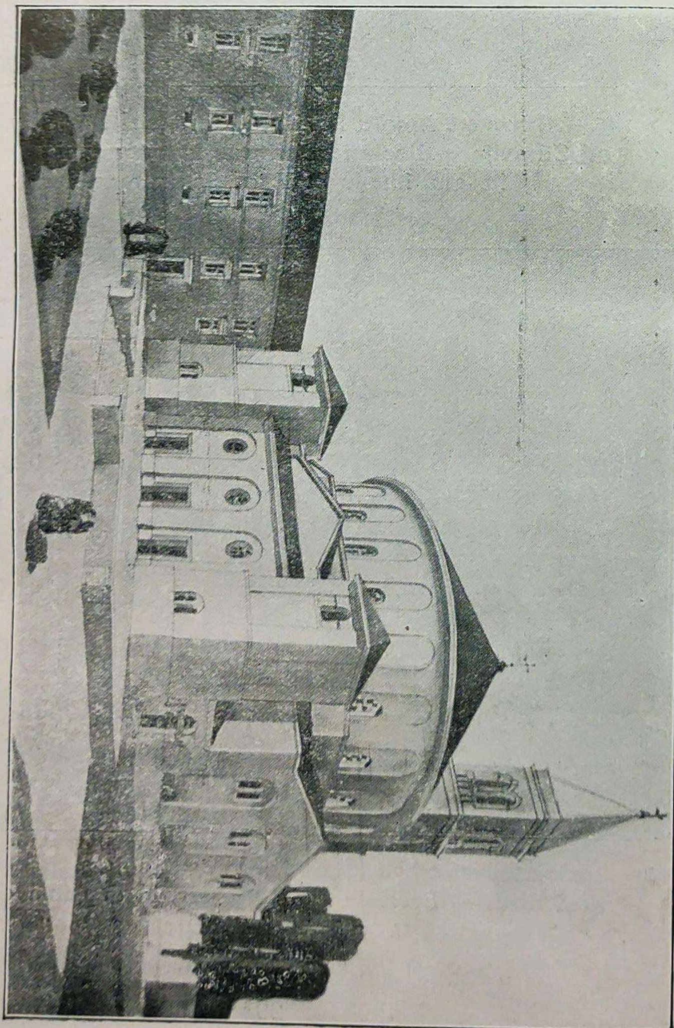
46.— Crkva sv. Ante u Drnišu, u kojoj se štuje slika Gospe od Zdravlja — Ecclesia Dernisensis, quondam moschea, in qua imago B. V. de Sanitate colitur (vidi sl. 18).

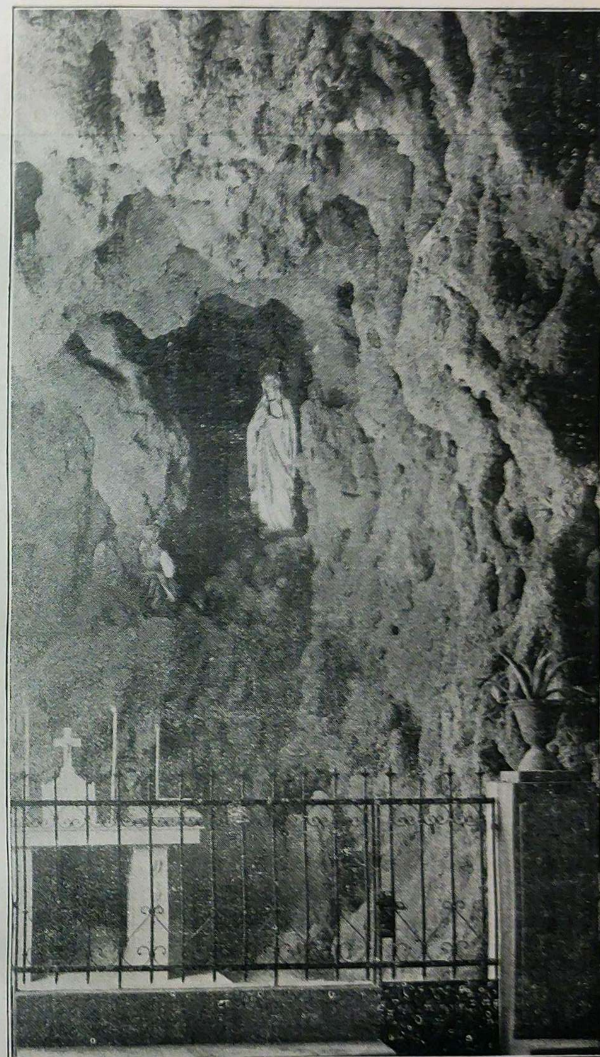
47.— Samostanska crkva u Živogošću, u kojoj se štuje slika Gospe od Milosti — Ecclesia Živogoštensis, in qua imago B. V. de Gratia colitur (vidi str. 34).

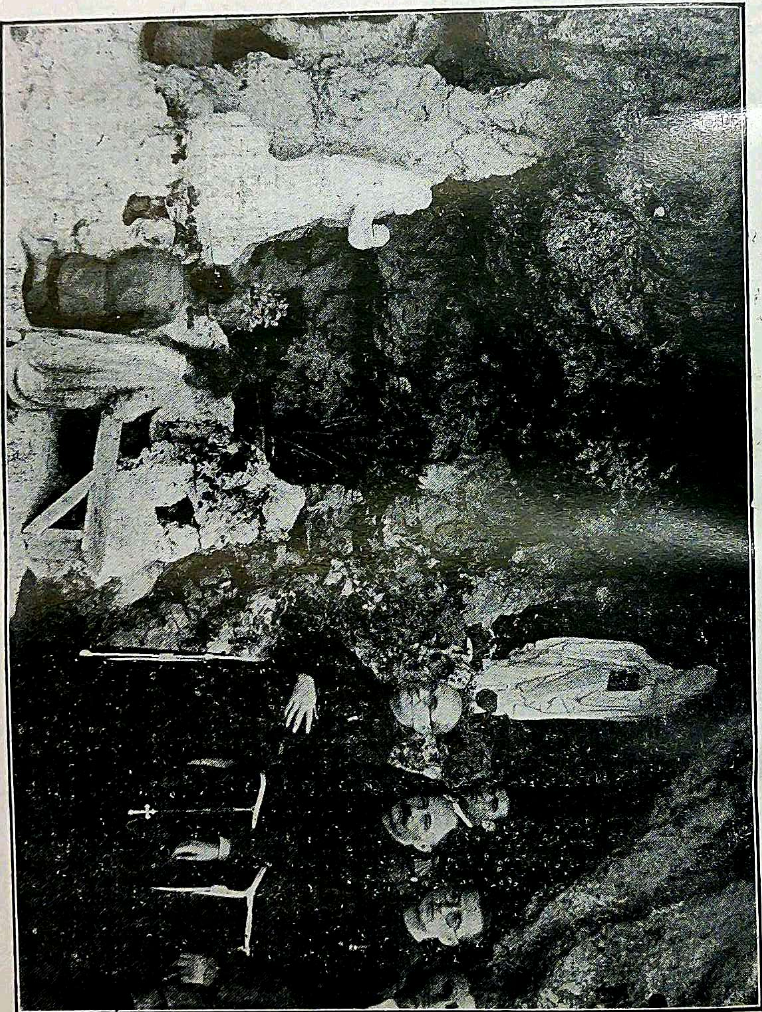
48.— Župska Crkva u Prološcu, u kojoj se štuje slika Uznesenja Marijina —Ecclesia paroecialis in pago Prološac, in qua imago B. V. in coelum assumptae colitur (vidi str. 34).

49.—-Nacrt nove crkve posvećene Uznesenju Marijinu u Makarskoj — Ecclesia Makarskensis B. V. in coelum assumptae dicata, nondum finita (vidi str. 28).

50.— Pećina Gospe Lurdske u Šibeniku — Specus B. V. de Lourdes Sibenici
(vidi str. 31).

51. Pećina Gospe Lurdske u Golubiću — Specus B. V. de Lourdes in pago Golubić (vidi str. 37).

